

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELENİN BAŞLANGICINDA
İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASI
(EKİM 1918 - MAYIS 1919)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZ KEKLİKÇİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU

GAZİANTEP
ARALIK 2011

T.C.
UNIVERSITY OF GAZİANTEP
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

THE PARTY OF UNION AND PROGRESS
AT THE BEGINNING OF NATIONAL STRUGGLE
(OCTOBER 1918 - MAY 1919)

MASTER'S OF ART THESIS

OĞUZ KEKLİKÇİ

Supervisor: Assist. Prof. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU

GAZİANTEP
DECEMBER 2011

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**Milli Mücadelenin Başlangıcında İttihad ve Terakki Fırkası
(Ekim 1918 – Mayıs 1919)**

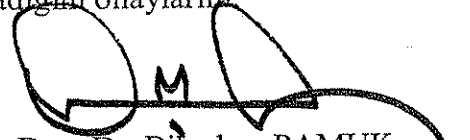
OĞUZ KEKLİKCI

Tez Savunma Tarihi: 16.01.2012

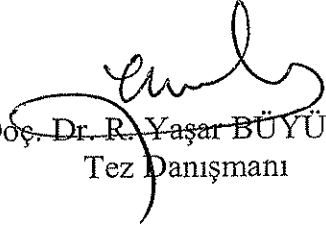
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AĞIR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım

Doç. Dr. Bilgehan PAMUK
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU
Tez Danışmanı

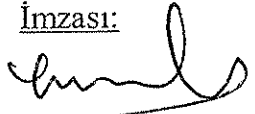
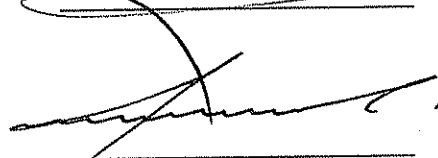
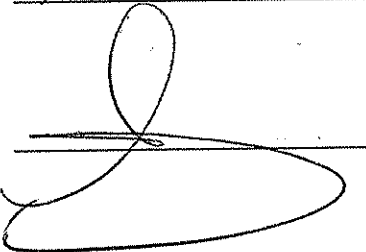
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Yrd. Doç. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

İmzası:

ÖZET

MİLLİ MÜCADELENİN BAŞLANGICINDA İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASI (EKİM 1918 – MAYIS 1919)

KEKLİKÇİ, Oğuz

Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU

Aralık 2011, 108 sayfa

Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı, birçok alanda önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu uzun savaş, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde büyük çöküntüleri beraberinde getirmiştir. Özellikle siyasi alanda, ülkenin son on yıldır kaderine hükmetmiş bulunan İttihad ve Terakki Fırkası'nın sahip olduğu güçlü konum üzerinde olumsuz sonuçları olmuştur. Savaşın, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde neticeleneceğini fark eden İttihad ve Terakki Fırkası'nın lider kadrosu, firkanın savaştan sonraki geleceğini düşünmek zorunda kalmıştır. Çünkü İttihadçılar, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ve savaş yıllarındaki uygulamalardan İttihad ve Terakki Hükümetlerinin sorumlu olduğunu ve bundan dolayı da savaş sonrasında geçmişin hesabının sorulacağını bilmekteydiler. Bu mesele 1918 Ekiminde İttihad ve Terakki Fırkası yöneticilerinin zihnini meşgul eden en önemli husus olmuştur. Sahip oldukları güçlü teşkilatın mütarekeden sonraki durumu ne olacaktı, Osmanlı iç siyasetinin en önemli unsuru İttihad ve Terakki Fırkası nasıl bir şekil alacaktı, İttihadçılık son mu bulacaktı yoksa kendini yeni şartlara uydurarak devam mı edecekti? İttihadçılar bütün bunları 01-04 Kasım 1918'deki son ve olağanüstü kongrelerinde tartışmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilişinde en büyük sorumluluğu yüklenen firka gerçekleştirdiği bu son kongre ile kendini feshetmiştir. Buna liderlerinin yurt dışına kaçması da eklenince artık firkanın tarih sahnesinden çekildiği gibi bir izlenim uyanmıştır. Ancak durum böyle değildir. Fırka hala Osmanlı topraklarındaki en yaygın ve hatta tek örgütlü harekettir. Sivil ve askeri bürokrasideki kadroların neredeyse tamamı firkanın üyesi veya sempatizanıdır. Fırka, mütarekenin imzalanmasından sonra başlayan işgal günlerinde, hem muhalifi olan güç odaklarına karşı yok olmamak için hem de vatani korumak içgüdüleriyle direnişe geçmiştir. Dolayısıyla bu teşkilat, Milli Mücadele Hareketi'nin başlamasında da en önemli rolü oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: İttihad ve Terakki Fırkası, İttihadçılık, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele.

ABSTRACT**THE PARTY OF UNION AND PROGRESS
AT THE BEGINNING OF NATIONAL STRUGGLE
(OCTOBER 1918 – MAY 1919)**

KEKLİKCI, Oğuz

M. A. Thesis, Department of History

Supervisor: Assist. Prof. Dr. R. Yaşar BÜYÜKOĞLU

December 2011, 108 pages

World War I caused many important changes for Ottoman Empire in many aspects. This long war brought collapse on the social and economic life. It had negative effects on the strong position of The Party of Union and Progress which had ruled the destiny of the country especially on political aspects for the last 10 years. The leader staff of The Party of Union and Progress who realised that the war would end against The Ottoman Empire, had to think about the future of The Party after war. Because The Unionists knew that The Government of The Party of Union and Progress was responsible for participating of Ottoman Empire in the war and applications during the war so they would be called for the account of the past. This matter was the most important issue that kept place in the minds of Rulers of The Party of Union and Progress in November, 1918. What would happen to the strong organization that they had after the truce, what would be the form of The Party of Union and Progress which was the most important component of the home politics of the Ottoman Empire, would the Unionism end or continue adapting itself to the new conditions? The Unionists discussed this matter at their last extraordinary congress on the 01-04 of November, 1918. The Party blamed itself for the failure at the war and abolished itself with this last congress that they held. Additionally the leaders fled the country and it was seen as if The Party went out of the scene of history. But it wasn't as it seemed. The Party was still the most common and the only organized activity. Almost all the staff in civilian or military bureaucracy was either the member or the sympathizer of The Party. In the occupation days that started after the signing of the truce, The Party resisted in order to exist against the adversary powers and also by instinct of defending the country. Consequently, this organisation has played the most important role to start the National Struggle Movement.

Key Words: The Party of Union and Progress, Unionism, World War I, National Struggle.

ÖN SÖZ

Öncelikle bu çalışmayı inceleme gereği duymamızda en önemli etkenin Türk tarihinin en çetrefilli zamanlarında ortaya çıkan ve bu döneme damgasını vuran İttihadçılarının faaliyetlerinin ortaya çıkarılmasında bizim de katkı sağlama isteğimizdir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti ve onun parlamentodaki grubu olan İttihad ve Terakki Fırkası hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların çoğu; örgütün hangi şartlarda ortaya çıktığı, Hürriyeti ilan edişi ve iktidarı ele aldığı yıllarda gerçekleştirdiği faaliyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. 1918 yılından yani iktidardan düşüşünden sonra yaşadığı değişim ve dönüşüm ile ilgili araştırmaların yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilişinden sonra örgütün iktidardan çekilip son kongresiyle kendini feshettiği ve tarih sahnesinden çekildiği gibi bir yanılsama oluşmuştur. Bunun da ötesinde, son İttihadçı kalıntılarının 1926 yılındaki suikast girişiminin planlayıcısı olmaları, Türk tarih yazımında ya İttihad ve Terakki düşmanlığına ya da İttihadçıları yok sayma eğilimine dönüşmüştür.

Dolayısıyla 1918 yılı ve sonrasındaki dönemle ilgili -yurt dışına kaçan örgüt liderlerinden Enver Paşa'nın faaliyetleri ve onun yurt içindeki destekçilerinin yeniden iktidarı ele geçirme çabalarının dışında- örgütün durumu hakkında yapılmış çok fazla çalışma yoktur. Oysa örgüt hala aktiftir. Hala ülkedeki en örgütlü güçtür. Örgüt yok olmamış aksine yer altına çekilerek çalışmalarına devam etmiştir. Zaten bu çalışma sonunda ortaya çıkan gerçek, İttihadçılık olgusunun Milli Mücadelenin yol haritasının şekillenmesinde önemli bir etken olduğudur.

Bu çalışmada özellikle 1908-1918 yılları arasında ülkede en güçlü ve geniş tabanlı bir siyasal kuruluş olan İttihad ve Terakki Fırkası'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra içine girdiği büyük bunalım, dönüşüm ve değişim süreci incelenmeye çalışılmıştır. İktidarı kaybedişiyle birlikte kendisini birçok güç odağı karşısında korumak zorunda kalan fırkanın aynı zamanda Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine etkileri de ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, esas olarak, 30 Ekim 1918'den, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışına kadar geçen süreyi kapsamaktadır.

Çalışmamda değerli yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. R. Yaşar Büyükoğlu'ya ve çalışmamın başından sonuna değin önemli katkılarını gördüğüm Sayın Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre Tansü'ye teşekkürlerimi sunarım.

Aralık 2011
Oğuz KEKLİKCİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1. GİRİŞ	1
1.1 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Öne Çıkan Özellikleri	7
1.1.1 Ülkedeki En Örgütlü Yapı.....	7
1.1.2 Cemiyet'in Önemli İsimleri.....	9
1.1.3 Komitacılık Zihniyeti.....	10
1.1.4 Teşkilat-ı Mahsusa ve M. Kemal	11
1.1.5 İttihadçı Liderler ve M. Kemal	15
1.1.6 M. Kemal de Cemiyet'in Üyesidir	18
İKİNCİ BÖLÜM	23
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU	23
2.1 Tahtta Değişiklik	25
2.2 Hükümette Değişiklik.....	26
2.2.1 Savaş Kabinesinin İstifası.....	26
2.2.2 Mütareke Kabinesinin Kuruluşu ve Mondros Mütarekesinin İmzası	27
2.3 İttihad ve Terakki Fırkası'nın Son Kongresi (01-04 Kasım 1918)	30

2.4 İttihadçı Liderlerin Firarı	31
2.5 Meclis-i Mebusan'ın Feshi (21 Aralık 1918).....	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	37
3. İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASI'NDA DÖNÜŞÜM VE AYRIŞMA	37
3.1 Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası	37
3.2 Teceddüt Fırkası	44
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	50
4. İTTİHADÇILARIN TASFİYESİNE YÖNELİK FAALİYETLER	50
4.1 Tevfik Paşa Hükümetleri Döneminde Kurulan Komisyon ve Heyetler	50
4.1.1 Tetkik-i Seyyat Komisyonu.....	50
4.1.2 Heyet-i Tahkikiye Komisyonu.....	53
4.1.3 Tahsisat-ı Mesture'yi Tetkik Komisyonu.....	54
4.2 İttihad ve Terakki Fırkası'nın Mal Varlığına ve Kuruluşlarına Hükümetçe El Konulması.....	55
4.2.1 İttihad ve Terakki Fırkası'nın Merkez ve Taşradaki Teşkilatlarının Kapatılması ve Mallarına El Konulması.....	55
4.2.2 İttihad ve Terakki Fırkası Tarafından Kurulmuş Olan Şirket ve Bankalara El Konulması.....	57
4.2.3 İttihad ve Terakki Fırkası Kuruluşlarının Kapatılması	59
4.3 İttihadçı Memurların Görevden Alınması.....	60
4.4 İttihadçıların Tutuklanması.....	63
4.4.1 İttihadçıların Sorgulanması: “Beşinci Şube Tahkikatı”	66
4.4.2 İttihadçıların Yargılanması: “Divân-ı Harb-i Örfî”lerin Kuruluşu ve Çalışmaları	67
4.4.3 İttihadçıların Malta'ya Sürgün Edilmesi	69
BEŞİNCİ BÖLÜM	71
5. MİLLİ TEŞKİLATLARIN OLUŞUMUNDA İTTİHADÇILAR	71
5.1 Millî Kongre.....	71
5.2 Vahdet-i Millîye	74
5.3 Karakol Cemiyeti	76
5.4 Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi	79

5.5 İzmir Müdafaa-i Hukuk-1 Osmaniye Cemiyeti ve Batı'da Örgütlenme	82
5.6 Kars İslam Şurası ve Doğu'da Örgütlenme	87
5.7 Vilâyât-1 Şarkiye Müdafaa-1 Hukuk-1 Millîye Cemiyeti	89
5.8 Trabzon Muhafaza-1 Hukuk-1 Millîye Cemiyeti	93
5.9 Kilikyahlılar cemiyeti	94
ALTINCI BÖLÜM	96
6. FİRARİ İTTİHADÇILARIN FAALİYETLERİ	96
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	103
ÖZGEÇMİŞ	108

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuş olan İttihad ve Terakki Fırkası'nın temelinde 1860'lı yıllarda Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Agâh Efendi ve Ali Suavi gibi Osmanlı aydınlarının başını çektiği “*Genç Osmanlılar*” oluşumu yatmaktadır. Genç Osmanlılar; Tasvir-i Efkâr, Muhbir, Hürriyet adlarıyla çıkardıkları bazı gazeteler aracılığıyla “*parlamento*”, “*halka karşı sorumlu yönetim*”, “*siyasal özgürlük*”, “*vatan*” ve “*ulus*” gibi kavramların tartışılmasını ve bu kavramların toplumda özellikle asker ve sivil aydın kadrolar arasında yayılmasını sağlamışlardır (Çavdar, 1991: 15).

Ülkede yaşanan tüm sıkıntıların ancak meşruti bir düzenin hâkim kılınması ile ortadan kalkacağına inanan ve bu uğurda mücadele veren Genç Osmanlıların gayretleri neticesinde 1876 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk anayasal ve parlamenter dönemi başlamıştır. Meşruti Monarşi adı verilen bu ilk deneme çok kısa ömürlü olmuştur. Meşrutiyeti ilan etme sözü ile tahta çıkarılan II. Abdülhamit, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek, parlamentoyu feshetmiş, anayasayı da rafa kaldırmıştır.

Meşrutiyet yönetimini ortadan kaldıran II. Abdülhamit, iktidara sınırsız bir egemenlikle sahip olmuş, 33 yıl sürecek katı mutlakiyet yönetiminin temellerini atmıştır. Bu süre içerisinde kendisine karşı gelişebilecek muhalefeti de, devletin tüm olanaklarını kullanmak suretiyle susturmayı başarmıştır.

Saltanatın tüm bu baskıcı yöntemlerine karşı muhalefet hareketi gelişmeye devam etmiştir. II. Abdülhamit'e muhalefet bayrağı açan ülke aydınlarının istekleri aynı ortak paydada birleşmektedir. Aydınlar Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesini arzulamaktadırlar. Bu amaçla aydınlar toplumda bir kamuoyu yaratmaya

çalışmışlardır. Aralarında konuşarak, nasıl bir hareket tarzı izleyeceklerini tartışan aydınlar, bu ortamda “*İttihad-ı Osmani Cemiyeti*” ni ortaya çıkarmışlardır. Cemiyet, Tıbbiye Mektebinde bir teneffüs saatinde, İshak Sükûtî, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo tarafından 1889 yılı Mayıs ayında kurulmuştur (Temo, 1987: 130). Daha sonra bu girişim Edirnekapı dışındaki İnciraltı toplantısında resmen kesinlik kazanmıştır (Kuran, 1959: 155). Cemiyet gizlidir ve hücre tipi örgütlenme anlayışına sahiptir. Cemiyet, örgütlenmesinde İtalyan Karbonerisini örnek almıştır (Ramsour, 2001: 27).

İşte İttihad ve Terakki Fırkası’nın temelini bu gizli cemiyet oluşturmaktadır. Bu gizli cemiyetin amacı, II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele vermek ve yeniden meşruti bir düzenin kurulmasını sağlamaktır.

Kısa sürede taraftarlarını arttıran cemiyet, aydınlar arasından halka doğru yayılma ve gelişme göstermiştir. Bu oluşuma karşı yönetimin baskısı arttıkça genişleme yalnız İstanbul bölgesini kavramakla kalmamış, yavaş yavaş yurdun diğer bölgelerine de taşmıştır.

Bu örgüt kısa süre sonra Avrupa’da bulunan Jön Türklerden Ahmet Rıza Bey’in kurduğu dernekle birleşmiştir. Ahmet Rıza Bey; Fransız İhtilalinin 100. Yıldönümü onuruna Paris’te açılan dünya sergisini ziyarete giden Bursa Maarif Müdürüdür. Ancak Paris’te kalmış ve geri dönmemiştir. Paris’ten II. Abdülhamit’e 6 adet layiha yazıp göndermiştir. Pozitivizme de merak salan Ahmet Rıza Bey, bu akımın düsturu olan “*düzen ve ilerleme*” den esinlenerek cemiyetin adını “*İttihad ve Terakki*” olarak benimsetmiştir (Akşin, 1990: 171).

Birleşmeden sonra artık “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti*” adıyla faaliyet gösteren örgüt 1894-1896 yılları arasında çok daha geniş kitlelerce destek görmeye başlamıştır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin bu ilk dönemi daha çok saraya karşı, yurt dışında sürdürülen bir muhalefetle geçmiştir. Sultan II. Abdülhamit’in cemiyete karşı giriştiği mücadeleden büyük ölçüde başarı kazandığını, cemiyeti yok edemese de muhalefetini daha pasif hale getirdiğini görmekteyiz. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen bir bölüm kişilerini gerek ikna ederek yurda dönmelerini sağlayarak, gerekse diplomatik yollardan Fransa ve İsviçre gibi ülkelerin İttihadçılara baskı yapmasını sağlayarak, bu muhalefetin sesini mümkün olduğunca bastırmayı başarmıştır.

Ancak Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı muhalefet hareketi dinmemiştir. Ülke içinde, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarından etkilenen ve ne suretle olursa olsun Meşrutiyet yönetimini yeniden kurmayı amaçlayan yeni muhalefet odakları oluşmaya başlamıştır.

İleride İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin üç önemli liderinden biri olan "*Talat Bey*", yurt içindeki muhalefeti oluşturacak en önemli kişi olmuştur. Gezici posta memurluğu yapmakta olan Talat Bey, bu görevi sırasında birçok arkadaşlar edindiği gibi, yurt dışında bulunan ve Abdülhamit'e karşı muhalefet hareketini yürüten Jön Türkler ve onların örgütü İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurmuştur. Görevinin verdiği avantajla yurt dışından gelen yayınların Rumeli'de etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlamıştır. Bu arada tanıştığı "*İpekli Hafız İbrahim Hoca*" aracılığı ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır (Aydemir, 1973: 278).

Talat Bey, örgütün Edirne grubunu oluşturmuştur. Rumeli'de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli kolu haline gelerek, rejime karşı muhalefeti yaygınlaştırmıştır. Ancak çalışmaları kısa sürede saraya jurnallenmiş ve tutuklanmıştır (Hanioglu, 1985: 197). Mahkeme onu İstanbul ve Edirne dışında yaşamaya mahkûm etmiş ve Talat Bey, Selanik'i seçmiştir. 1908 İhtilalinin asıl merkezi, onun çabaları ile Selanik'te kurulmuştur (Aydemir, 1973: 279). Selanik'e giden Talat Bey burada bulunan yurtsever kişilerle birlikte "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" ni kurmuştur.

Aslında 1908 ve sonrası İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini bu grup oluşturmuştur. Yani Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Paris'teki Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden bağımsız olarak kurulmuştur.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Selanik Askerî Rüştüyesi Müdürü Mehmet Tahir Bey'in başkanlığında Naki, Talat, Rahmi, Mithat Şükrü, Kazım Nami, Hakkı Baha, Ömer Naci, İsmail Canbolat ve Edip Servet Beylerden oluşmuştur (Uzunçarşılı, 1956: 105).

Cemiyeti kuranlar Rumeli bölgesinde görev yapan bazı küçük rütbeli askerler ve sivillerdir. Dolayısıyla cemiyet kendisine merkez olarak Selanik'i seçmiş, Makedonya bölgesini cemiyetin faaliyet sahası olarak belirlemiştir. Amaçları II. Abdülhamit idaresine son vermektir. Eylemlerini daha çok komitacılık usulüyle gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti yurt içinde büyük bir muhalefet odağı olmayı başarırken, bu sırada başında Ahmet Rıza Bey'in bulunduğu, Paris'teki İttihad ve

Terakki Cemiyeti, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni yakından izlemiş ve bu cemiyet aracılığı ile yurt içinde çalışmalara girişebileceğini düşünmüştür. Bu amaçla, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım Bey Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile ilişkiye geçmişlerdir. Paris'teki grupla ilişki sağlanınca Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dâhili grubu olarak kabul edilmesine karar verilmiştir (Çavdar, 1984: 65). Birleşme Dr. Nazım Bey'in Paris'ten gizli olarak Selanik'e gelmesi ile gerçekleşmiştir. Birleşme Tarihi 27 Eylül 1907'dir (Akşin, 1971: 153).

Bu arada Rumeli, Kudüs, Yafa, Şam gibi ülkenin değişik yerlerinde kurulmuş olan bazı cemiyetler de Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmuşlardır. Böylece 1908'e gelindiğinde ülkenin 1908-1918 tarihleri arasında en büyük ve güçlü siyasî unsuru olacak olan İttihad ve Terakki Cemiyeti son halini almıştır. Selanik'teki hareket kısa sürede Üçüncü Ordu sahasına giren Kosova vilayetinde de yayılmış ve güçlenmiştir. Cemiyetin Manastır'da güçlenmesinde, Enver Bey'in rolü olmuştur.

1908 Mayısında İttihad ve Terakki Cemiyeti çalışmalarını gizli olarak sürdürmekten vazgeçip, Makedonya'daki duruma hâkim olmak amacıyla yaptığı toplantıda açığa çıkmayı düşünmüştür. (Ahmad, 1995: 16) Haziran 1908'de İngiltere Kralı III. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas'ın, Makedonya ile ilgili bazı düzenlemeler yapılması yönünde karar aldıkları Reval Görüşmesi İttihadçıların açığa çıkma zeminini hazırlamıştır. (Ahmad, 1995: 17)

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik örgütünün başında olan Manyasizade Refik Bey'in evinde, cemiyetin ileri gelenleri ile yapılan toplantıda ihtilal için düğmeye basılmıştır. 03 Temmuz 1908'de ilk olarak Kolağası Niyazi Bey askerleriyle birlikte dağa çıkarak padişaha karşı isyan bayrağını açmıştır. Niyazi Beyden sonra Ohrili Eyüp Sabri ve daha sonra da Binbaşı Enver Bey'in amcası Halil Bey dağa çıkmıştır. En son dağa çıkan Enver Bey'dir (Duru, 1957: 21). Gelişmeler üzerine II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de yine kendisinin son verdiği Meşrutiyet'i yeniden ilân etmek zorunda kalmıştır. 1860'lı yıllardan beri süren mücadele artık meyvesini vermiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti ne olursa olsun ülkeye hürriyet getirmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından 13 gün sonra Sait Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine Kamil Paşa yine eskilerden kurulu bir kabine oluşturmuştur. Artık sıra parlamentonun açılmasına gelmiştir. Bunun için de seçimler yapılmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti seçimlerden önce bir fırka kurmuştur. Yapılan kongre

görüşmelerinin 3. maddesinde “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Mebuslar Meclisinde bulunacak üyeleri İttihad ve Terakki Fırkası adı altında çalışacaklardır.*” denmiştir (Yalçın, 1976: 50). Böylece İttihad ve Terakki Cemiyeti için fırka dönemi başlamıştır. Ancak bu durum beraberinde bir yanda cemiyetin, diğer yanda fırkanın olduğu ikili bir yapıyı da beraberinde getirmiştir. Cemiyetin parlamentoda yer alan mebus üyeleri fırka adı altında toplanmış ve bu fırka cemiyet tarafından denetlenmiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti kendisini parlamentonun dışında bir güç olarak tutmuştur. Yani, parlamentoyu kendi gölgesi altında tutmayı yeğlemiştir. Zaten cemiyetin politikası, kendisini, hükümetin ve parlamentonun üstünde bir güce yükseltmek ve düzenleyici rol oynamaya çalışmaktır.

Seçimler 11 Aralık 1908’de yapılmış ve İstanbul’da İttihad ve Terakki Cemiyeti adaylarının tamamı seçimi kazanmışlardır. Meclis-i Mebusan ile Meclis-i Âyan 17 Aralık’ta açılmıştır. Meclis Başkanlığına seçilen Ahmet Rıza Bey aynı zamanda padişahın da tercih ettiği bir isim olmuştur (Yalçın, 1976: 53). Meclisteki 266 mebustan 265’i İttihad ve Terakki Fırkası’ndandır. Bir kişi, Mahir Sait Bey, Ahrar Fırkası’ndan olup, Ankara’da kendi çabalarıyla seçilmiştir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin devrimden sonra verdiği ilk sınav “*31 Mart Vakası*” olmuştur. Bazı çıkarlarının zedeleneceğini düşünen ulema sınıfının kışkırtmaları neticesinde Meşrutiyet idaresine karşı bir muhalefet oluşmuştur. Bu muhalefetin başında “*Derviş Vahdeti*” adında bir softa bulunuyordu. Derviş Vahdeti’nin çıkardığı 28 ve 31 Mart 1909 günkü Volkan Gazetesinde, er ve erbaşların “*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*” lehinde ve İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhinde mektupları çıkmıştı. 06-07 Nisan 1909 gecesi, muhalif “*Serbesti Gazetesi*” Başyazarı “*Hasan Fehmi*” nin öldürülmesi ve katilinin bulunamaması, halkta cinayetin sorumlusunun İttihad ve Terakki Cemiyeti olduğu izlenimini yaratmıştır. Böylece İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne tepkiler yoğunlaşmış ve 31 Mart Vakası patlak vermiştir. Ayaklanma üzerine Selanik’ten Mahmut Şevket Paşa komutasındaki “*Harekât Ordusu*” İstanbul’a gelmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne yönelik bir başka muhalif hareket de “*Halaskar Zabitan*” adıyla orduda oluşmuştur.

Tüm bu muhalif hareketlere karşın ülkede en yaygın örgüt yine de İttihad ve Terakki Cemiyeti’dir. Buna en büyük kanıt, önemli olaylar sırasında Meclis-i Mebusan’a çekilen telgraflardır. 31 Mart Vakasını protesto için gelen telgraflar, cemiyetin en küçük ilçelere kadar daha 1909’da kök saldığını göstermiştir. Girit’in

ilhakını protesto eden 1910 Nisan ve Mayısında çekilen telgraflar da, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin daha geniş bir örgütlenmeye ulaştığının kanıtı olmuşlardır (Tunaya, 1989: 199).

1908 ile 1913 arası dönem İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin denetleme iktidarı olarak adlandırılabilir dönemdir. Çünkü Devrimin ilk 5 yılında İttihad ve Terakki Cemiyeti doğrudan iktidara gelmeyi düşünmemiştir. Hükümet yine eskilerden oluşturulurken, İttihad ve Terakki Cemiyeti hükümeti ve parlamentodaki grubu denetleyen dışarıda bir güç olarak kalmayı yeğlemiştir. Çünkü sıradan adamların, ufak kâtiplerin, genç teğmen ve yüzbaşılardan bir kabine kurabilmeleri olanağını, herkesten önce doğru bulmayan kendileridir. (Yağcı, 1976: 24) Yeterince deneyimli olmayan bu liderler Osmanlı devlet geleneğinin etkisi altında yetişmiş, iktidar olmaya kendilerini psikolojik olarak da, fiziksel olarak da hazırlamamışlardır. Hatta Talat Paşa'ya Dâhiliye Nazırlığı önerildiğinde, Talat Paşa, bu görevi deneyimi olmadığı gerekçesiyle geri çevirmiş ancak cemiyetin ısrarı ile kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bilen cemiyet, devrimin ilk beş yılında iktidara geçmek yerine “*vatanî*” bir cemiyet olarak kalma kararını vermiştir. (Karpat, 1996: 38)

1913 yılına gelindiğinde İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidara doğrudan gelmek için kendini yeterli görmüştür. Cemiyet, Birinci Balkan Savaşı sonunda, Edirne'nin Bulgarlara bırakılacağı söylentisi üzerine “*Babıali Baskını*” na karar vermiştir. Babıali baskınından sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidara daha sağlam ellerle yapışmıştır. Baskından sonra Sadrazamlığa getirilen “*Mahmut Şevket Paşa*”nın suikast sonucu öldürülmesi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaşmasını sağlayamayacak, kısa süren bir karışıklıktan sonra, İttihad ve Terakki Cemiyeti bu kez çok daha güçlü bir biçimde iktidara gelecektir. Bu cinayet İttihadçılara, tüm muhaliflerini ezmeleri için gereken fırsatı vermiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti 30 Ocak 1914'de Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı ve Cemal Paşa'nın da Bahriye Nazırı olması ile ilk kez kendisinin ağırlıkta olduğu ve iktidara tam anlamıyla yerleştiği kabineyi kurmuştur. İşte Birinci Dünya Savaşı'na girme kararını alan kabine, İttihad ve Terakki Cemiyeti ile birlikte tüm devlet aygıtını eline almayı başarmıştır.

1.1 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Öne Çıkan Özellikleri

Bu çalışma doğrudan İttihad ve Terakki Fırkası üzerine yapılmış bir çalışma değildir. Yalnızca Mütareke Döneminde ve Millî Mücadele'nin başlangıcında cemiyetin içinde bulunduğu durum incelenmeye çalışılacaktır. Ancak sadece bu dönemde değil, Osmanlı Devleti'nin yıkılışından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen sürecin her aşamasında İttihadçılar önemli bir şekilde yer almışlardır. Bu yüzden burada, araştırmanın konusunu kapsayan dönemde İttihad ve Terakki Fırkası'nın aldığı şekli anlayabilmek için, 1908-1918 yılları arasındaki yapısal ve düşünsel durumunu ve geçirdiği değişiklikleri ortaya koymanın faydalı olacağı kanısındayız. Ayrıca Millî Mücadele döneminde İttihadçıların takındıkları tavır ve tutumları daha iyi anlayabilmek açısından da İttihad ve Terakki Cemiyeti hakkında bazı saptamalar yapmak ve bazı önemli ayrıntıları hatırlamak gerekir. Bu bağlamda Millî Mücadele'nin lideri M. Kemal'in de cemiyet içerisindeki yeri ve geçmişte cemiyet üyeleriyle kurduğu ilişkiler çeşitli yönleriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.1.1 Ülkedeki En Örgütlü Yapı

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin daha 1907'de yurt içinde ve dışında 17 şubesi vardır. (Kansu, 1995: 62) Cemiyet, 1911 yılına gelindiğinde imparatorluk çapında örgütlü hale gelmiştir (Ahmad, 1995: 129). İmparatorluğun tüm idarî mekanizmasını ele geçirmiştir, öyle ki 1913'ten sonra, Nazım Paşa hariç bütün valiler ittihadçıdır (Ahmad, 1996: 53). İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yan kuruluşlarından biri olan Türk Ocağı'nın 1918'de yalnızca İstanbul'da 2743 üyesi ve 28 Şubesi bulunmaktadır (Parlar, 1997: 87).

İttihad ve Terakki Cemiyeti, en alt taban birimleri olan "*Kulüpler*" aracılığı ile kaza ve sancaklara kadar örgütlenmiştir. Kulüpler vilayetlerdeki "*Heyet-i Merkeziye*" lere, bunlar da "*Merkez-i Umumi*" ye bağlanmışlardır. Merkez-i Umumi en yüksek organdır. Merkez-i Umumi, "*Umumi Kongre*" tarafından seçilmiştir. Adları ilk kez ilan olunan Merkez-i Umumi üyeleri, 1909 kongresinde seçilen üyelere, Dr. Nazım, Ömer Naci ve İhsan Namık Beyler adları açıklanan ilk İttihad ve Terakki Cemiyeti yöneticileri olmuşlardır. 1909'dan sonra Tahlif, yani ant içme törenine son verilmiştir (Tunaya, 1989: 201).

Cemiyet yapısı her zaman fırkadan daha ağır basmıştır. 1909'da cemiyet ve fırkanın birbirinden ayrıldığı ilan edilmiştir. Hatta her ikisi için de ayrı birer dâhili nizamname yapılmıştır. Fırka, cemiyetin parlamentodaki grubu olarak kabul edilmiştir. Cemiyet ise, fırkayı da kapsadığı halde, daha geniş bir teşkilata sahip olmuştur (Tunaya, 1989: 201). 1911 kongresi ile Umumi Kongreye parlamento grubundan katılacak üye sayısı grubun onda birine çıkarılmıştır (Tunaya, 1989: 202). Bu önemli bir karardır. Çünkü böylece mebuslar mensup oldukları partinin en yüksek karar organında temsil hakkı kazanmışlardır. Cemiyet üyesi olan belediye reisleri ise liva ve vilayet kongrelerinin doğal üyeleri sayılmıştır (Tunaya, 1989: 203). Böylece devletin idarî kademelerinde görev alan bürokratlar da kongrede, yani parti politikalarında söz sahibi olmuşlardır. Yani devlet aygıtı ve cemiyet adeta iç içe geçmişlerdir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasî hattı kongrelerinde belirlenmiştir. Örneğin 1912 Kongresinde Trablusgarp ve Bingazi eyaletlerinde Osmanlı hâkimiyetinin fiilen ve tamamen sürdürülmesi yolunda bir kongre kararı alınmıştır (Tunaya, 1989: 234). İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri, umumi kongrede alınan bu karara uymak zorundadırlar. İşte bütün üst düzey subayların Trablusgarp'a gitme sebebi bu karardır. Mustafa Kemal'in de dâhil olduğu üyeler, bu kongre kararı doğrultusunda Trablusgarp'a gitmişlerdir.

Kararlarını Merkez-i Umumi toplantılarında tartışarak alan İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1918 yılında, İttihad ve Terakki Cemiyeti liderlerinin yurt dışına çıkmasını da örgütsel bir karar sonucunda alınmıştır (Arif, 1992: 10).

İttihad ve Terakki Cemiyeti 1913'ten sonra artık esnaf, amele, spor, gençlik, kadın ve kültür dernekleri, paramiliter kuruluşları aracılığı ile son derece yaygın ve kitlesel bağları olan bir örgüt haline gelmiştir. Özellikle Türk Ocakları daha sonra Millî Mücadele'de de önemli görevler üstlenecek kadroların yetişmesinde bir okul işlevi görmüş, Türkçülüğün ve Turancılığın ideolojik olarak yaygınlaşmasına temel teşkil etmiştir. Çünkü bu tarihten itibaren özellikle Balkan Savaşları'nın etkisiyle İttihad ve Terakki Cemiyeti ideolojik tavrını ve söylemini de netleştirmiş, artık Osmanlıcı ve liberal değil, Türkçü ve devletçi bir tutuma girmiştir (Tunaya, 1989: 237). İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük politikası Millî Mücadele'nin de fikri zeminini hazırlamıştır. Bu anlayışlar ekonomi politikalarında da etkili olmuştur. Ekonomide devlet her şeyin yönlendiricisi olarak kabul edilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması için büyük mücadele veren ve Türk Burjuvazisinin doğması için uğraşan

nl İttihadçı Maliye Nazırı Cavid Bey'in 1917 yılı bütçe konuşması ünlüdür: *"Biz milliyetperveriz. İstemeyiz ki memleketimizde yapılacak bütün teşebbüsler ecnebler tarafından yapılsın ve biz misafir olalım. Hayır!..."* Cavid Bey'in önderliğini yaptığı liberal eğilimlerin yanı sıra, Ziya Gökalp'in *"Milli İktisat"* ya da Kara Kemal ve Kr Ali İhsan Bey'in *"Mesleki Temsil"* yaklaşımları da uygulama alanı bulmuşlardır. (avdar, 1991: 134)

Milli Mücadele balarken çok çeşitli nedenlerden dolayı Milli Mücadele saflarına katılanlar, bu mücadeleyi yöneten ve yönlendirenler ite böyle örgütlü bir gücün üyeleridirler. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu örgütlü ve hiyerarşik yapısının, Milli Mücadeleye nasıl yansıdağı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir.

1.1.2 Cemiyet'in önemli İsimleri

1906 yılında kurulan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları dördü asker, altısı sivil on kişidir: Mehmet Tahir, Naki, Talat, Rahmi, Mithat kr, Kazım Nami, Hakkı Baha, Ömer Naci, İsmail Canbolat ve Edip Servet Beyler. (Duru, 1957: 13) 1908 yılında yapılan kongrede seçilen Merkez-i Umumi yeleri: Hüseyin Kadri, Mithat kr, Hayri, Talat Paşa, Ahmet Rıza, Enver, Habib ve Hafız İbrahim Beylerden oluşmuştur. İlk Merkez-i Umumi yeleri ifa edilen kongre 1909'da, Selanik'te yapılan kongredir. Merkez-i Umumi; Dr. Nazım, Ömer Naci ve İhsan Namık Beylerden oluşmuştur (Tunaya, 1989: 240). Merkez-i Umumi içinde küçük bir çekirdek grup daha vardır. Talat Paşa, Dr. Nazım, Mithat kr, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Dr. Bahattin akir, Dr. Rusuhi ve Kara Kemal Beylerden oluşan bu ekibin Kara Kemal hariç tamamen sivil olduğu göze çarpmaktadır (Tunaya, 1989: 243). Bu ekibin büyük çoğunluğu mütareke sonrası Talat Paşa ile birlikte yurtdışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu grupta Dr. Bahaddin akir'in örgütçü, Ziya Gökalp ve Hüseyinzade Ali Beyin ideolog ve Mithat kr Bey'in de Umumi Ktip olarak öne çıktığı söylenebilir (Hanioğlu, 1989: 11). Merkez-i Umumi'ye, yani rgte Talat Paşa hâkim iken Enver Paşa da orduya hâkimdir.

1.1.3 Komitacılık Zihniyeti

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları ve Merkez-i Umumi üyeleri de dâhil olmak üzere, onların vasfı gibi kullanılan “*Komitacı*” tabiri, kimi zaman övgü, kimi zaman yergi olarak kullanılmıştır. “*Komitacılık nedir?*” sorusunun yanıtını Balkanlarda savaşıyan bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Fuat Balkan vermektedir:

“Vatanseverliğin en müfridine komitacılık denir! Ve komitacı, vatan davası karşısında her şeyini, hatta canını dahi feda eden; gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstünde taş, omuz üstünde kelle bırakmaz! Kaç defa böyle vaziyetler karşısında kaldık ve yapılması lazım olanı yaptık!” (Martı, 1998: 10).

Talat Paşa başta olmak üzere İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinin hemen tamamı eline silah almış ve gerek 1908 öncesinde gerekse 1908 sonrasında “*yakmak gerektiğinde yakmış, yıkmak gerektiğinde yıkmıştır.*” Cemiyetin önde gelen kalemlerinden Hüseyin Cahit Yalçın şunları yazmıştır: “*Hükümet heyulasını devirmek için bir Babıali baskını tertip edilmek lazım gelirse, Talat hiç tereddüt etmeden, tabancasını kapar ve bu tehlikeli isyan hareketinin önünde yürürdü*” (Yalçın, 1943: 42).

Trablusgarp'ta, Edirne'nin alınması sırasında illegal örgütlenme ve dönemin geçerli kavramları çete faaliyeti, yani gerillacılık yapmışlardır. Bu kadro hedeflerine varabilmek için var olan bütün meşru zeminleri çiğnemiştir. Hapishaneler, karakollar boşaltılarak mahpuslardan çeteler, milis kuvvetleri kurmuşlar, danışıklı dövüş, özerk devletler ilan etmişlerdir (Okyar, 1980: 199).

Kurucu ve önde gelenlerinin Babıali baskınları düzenlediği bu kadro için Ahmet Refik Altınay şöyle yazmıştır:

“İttihadçı zihniyeti, Ocak gayreti, zaten bütün cinayetleri affetmiyor muydu? Onların nazarında cinayet, azim ve metaneti gösterecek en parlak fazilet değil miydi? Nezaret mevkiini işgal edenler arasında bile katiller vardı. Selanik'ten İstanbul'a hürriyet getiren kahramanlar hep silahlı kabadayı gençlerdi. Çıkardıkları gazetelerin bile adları silah, top ve hançer idi. Hatta gazetelerinin başlarına hançer diye yazdırıyorlar, kenarına da şu tehdidi ilave ediyorlardı: “Müstahak olanlara” (Altınay, 1999: 65).

İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensup sivillere bile komitacı denirken, Enver Paşa'nın konumu daha da önem kazanmaktadır. Enver Paşa bir kurmay subay olmasına rağmen çete savaşlarında pişmiştir. Askerî hayatı Makedonya dağlarında Sırp ve Bulgar çetelerini takip etmek ve onlara karşı gerilla savaşıyla başlamış olan

Enver Paşa, daha sonraki askerlik hayatında da Trablusgarp'tan Edirne'ye kadar bu yöntemle başarılar elde etmiştir. Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa ile başta Kafkaslar olmak üzere tüm cephelerde çete savaşını sürdürmüştür. Yine çete savaşlarında deneyim kazanmış olan kendisine bağlı kadroların, Millî Mücadele döneminde de çete savaşlarını sürdürmeleri bu geçmişleriyle açıklanabilir.

1.1.4 Teşkilat-ı Mahsusa ve M. Kemal

“Teşkilat-ı Mahsusa”ya geçmeden önce İttihad ve Terakki Cemiyeti’ndeki “Fedai” kavramına bakmak gerekmektedir. Yemin ederek girilen, amaçları doğrultusunda silahlı mücadeleyi kabul eden, ihanet eden üyenin vurulacağı belirtilen bir cemiyette bu görevleri kimler yerine getirecekti?

İşte bu sorunların çözümü için örgüt içinde yeni bir örgütün kurulmasına karar verilmişti. Bu yeni örgüte “Cemiyetin Fedaileri” adı verilmiştir. Herkes fedai olamamaktaydı. Fedailer bizzat Merkez-i Umumi ya da onun güvendiği üyeler tarafından seçilip görevlendirilmiştir. Fedailerin kimliği konusunda da dikkatli davranılmıştır. Böylece illegal siyasal örgütün içinde, gizli bir bölüm daha kurulmuştur. Cemiyet legal olduğu günlerde bile gizli bir yöne sahip olmaya başlamıştır (Çavdar, 1984: 67).

Fedailer cemiyette yerlerini böylece aldıktan sonra bir de “Silahlı Milisler” gündeme gelmiştir. Hareket ordusunun İstanbul’a girişinden, Trablusgarp Savaşı’na ve Edirne’nin geri alınmasına kadar cemiyete bağlı milisler görev yapmışlardır (Çavdar, 1984: 143).

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin, dünyanın son derece çalkantılı bir döneminde (1908-1918) faaliyette olması, onun illegal yöntemlerden vazgeçmemesi için yeter ve gerek şartı yaratmıştır. Önce 31 Mart Vakası daha sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne karşı yürütülen yok etme operasyonu örgütün illegal yapısının korunmasının önemini göstermiştir. Mahmut Şevket Paşa’ya düzenlenen suikast sonrasında, yakın yerlerde bulunan başta Enver Bey ve Kuşçubaşı Eşref gibi cemiyetin güvendiği kişilerin kumandasındaki güçler İstanbul’a gelmiştir. Mahmut Şevket Paşa’nın katillerini yakalama görevi Kuşçubaşı Eşref, Mümtaz, Yakup Cemil ve Hacı Sami gibi fedailer tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Edirne’nin geri alınmasında ve sonrasında bu milis güçlerinin faaliyetleri devam etmiştir (Çavdar, 1984: 288). Böylece iktidarın güvenliğinin bir ölçüde yasa dışı, İttihad ve Terakki

Cemiyeti'ne bağlı bu milis güçleriyle sağlanması, İttihad ve Terakki Hükümetleri iktidarlarında bir gelenek halini almıştır. Resmi ordu gücünün yanında bir de gayri resmi silahlı güçler bulundurarak, çözülmesini gerekli gördükleri sorunları bunlarla çözmüşlerdir. İttihadçıların bu yaklaşımı, Millî Mücadele döneminde de sürmüştür.

Teşkilat-ı Mahsusa adıyla bilinen yapının temel taşları bu fedailer ve milis güçleri olsa gerektir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın ne zaman kurulduğuna ilişkin çeşitli söylemlerin bulunmasının sebebi de cemiyet içinde çok erken bir tarihten itibaren ordu dışında silahlı kişi ve grupların bulunmasıdır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşuna dair en eski iddiaya göre, Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdeği, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin vurucu gücünü oluşturan Manastır Ocağıdır ve bu Ocak, Meşrutiyet öncesinde hafiyeleri temizleme operasyonları yapmıştır (Fatinoğlu, 1977: 33).

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin üst düzey yöneticileri; resmi sıfatlarından, üniformalarından ve rütbelerinden hiç rahatsızlık duymadan nazırları ve devlet görevlilerini açık veya gizli olarak öldürmekten hiç çekinmemişlerdir. Bu durum İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin çete ve fedai yapılanmasının örgüt üzerindeki etkisini göstermektedir. Gerekli olduğuna karar verdiklerinde hükümet baskını ve suikastlar düzenlemekten çekinmeyen bu kadrolar, iktidara geçtikten sonra da resmi olarak "*Teşkilat-ı Mahsusa*" adıyla bir örgüt oluşturmuşlardır. Yöneticileri "*İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi*" ne ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Dâhiliye ve Harbiye Nazırına ve hatta Sadrazamına bağlı çalışan Teşkilat-ı Mahsusa, özellikle 1914'ten 1918'e kadar aktif bir şekilde eylemlerde bulunmuştur.

Memleketin ve milletin menfaati gerektirdiği zaman faaliyete geçen komitacıların içinde olduğu Teşkilat-ı Mahsusa, bazı yazarlara göre Edirne'nin geri alınması sırasında, bazılarına göre ise Trablusgarp Savaşı'nda kurulmuştur. Bazı yazarlar Teşkilat-ı Mahsusa'nın Süleyman Askerî Bey idaresinde 05 Ağustos 1914 tarihinde kurulduğunu söylemektedir: "*Teşkilat-ı Mahsusa doğrudan doğruya Enver Paşanın şahsına bağlı idi. Merkez-i Umumide bulunan Bahaeddin Şakir ve Mithat Şükrü Beyler bu teşkilatın siyasî bürosunu idare ediyorlardı*" (Bıyıklıoğlu, 1992: 88). Feroz Ahmad ise Teşkilat-ı Mahsusa için: "*1914'de İttihad ve Terakki Cemiyetince kurulan, ordudan ayrı, gizli bir örgüt olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın belli başlı görevlerinden biri de, Libya'da yerel bir gerilla hareketini örgütlemektir*" (Ahmad, 1995: 187) demektedir. Ali Fethi (Okyar) Trablusgarp'a giden ekibin Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk nüvesini oluşturduğunu söylemektedir:

“...burada, bir tarih hakikatini tespit etmek vazifemizdir. Teşkilat-ı Mahsusa ilk olarak Sultan Hamid’e karşı mücadele eden ve daha çok Arap yarımadasına sürgün edilen genç Harbiye-Tıbbiye-Mülkiyelilerden Kurulu gizli bir cemiyet idi, başarılarında da daha sonra bu teşkilatın reisliğini yapan Eşref Sencer Kuşçubaşı vardı. Trablusgarp Harbinde Teşkilat-ı Mahsusacılar kadro halinde vazife almışlardı” (Okyar, 1980: 199).

Trablusgarp Savaşı’nda kadro halinde vazife aldıklarını ifade eden Ali Fethi Bey, bizzat oraya giden parlak subaylardan biridir. Mustafa Kemal de tıpkı Enver ve Ali Fethi Beyler gibi Trablusgarp Savaşı’nın önemli komutanlarından biridir. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa’nın çekirdeğini teşkil eden bu subayların 1911-1913 yılları arasındaki adları *“Fedai Zabitan”* dır (Stoddard, 1993: 68). Mustafa Kemal de bir Fedai Zabitan üyesidir (Stoddard, 1993: 144). Trablus’a gidenler Fedai Zabitan üyeleridir. Hüsamettin Ertürk, Mustafa Kemal’in de Trablusgarp’a koşan fedai zabitan arasında olduğunu söylemektedir (Ertürk, 1996: 75). Derne’de Enver Bey başkomutan iken, Mustafa Kemal Derne komutanıdır. Mustafa Kemal’in Kurmay başkanı ise Çerkez Reşit, Bedevi çeteleri komutanı Eşref Sencer Kuşçubaşı’dır (Stoddard, 1993: 75). Millî Mücadele döneminde öne çıkacak bu isimler birbirlerini çok daha eski tarihlerde görmüş ve tanımışlardır. Daha sonra millî mücadele döneminde de izlediğimiz Fedai Zabitan isimleri şunlardır: Enver, Mustafa Kemal, Ali Fethi (Okyar), İbrahim Süreyya (Yiğit), Ali (Çetinkaya), Fuad (Bulca), İzmitli Mümtaz, Cevat Abbas, Süleyman Askerî, Eşref (Sencer) Kuşçubaşı, İskeçeli Arif, Nuri (Killigil) Paşa, Atıf Kamçıl, Nuri (Conker), Halil (Kut) Paşa, Sapançalı Hakkı, Dr. İbrahim Tali, Ömer Naci, Dr. Refik Saydam, Çerkez Reşit, Yakup Cemil (Stoddard, 1993:187).

Mustafa Kemal’in Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olup olmadığına ilişkin herhangi bir belge olmamasına rağmen, bu noktada şunu söyleyebiliriz ki Mustafa Kemal Teşkilat-ı Mahsusa’nın üst düzey yöneticileri ile çok yakın olarak çalışmıştır. Balkan Savaşı’nın ilk safhasında, Osmanlı Ordusu yenildiğinde Balkanlarda yapılacak sevk ve idarenin başına Trabzon Fırkası Erkân-ı Harp Reisi Süleyman Askerî’yi Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler getirmişlerdir. Fuat Balkan da Süleyman Askerî’nin emrinde bu harekâta iştirak etmiştir (Martı, 1998: 9).

Mustafa Kemal Trablusgarp’a giderken yanında Ömer Naci, Yakup Cemil ve Sapançalı Hakkı da bulunmaktadır.

“Ben Kahire de bekliyordum ki, Mustafa Kemal Bey de, işte o sırada mütenekkiren (kıyafet değiştirerek) Mısır’a geldi. Yanında İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin hatibi

unvanını alan Ömer Naci ile (Fedai) olarak tanınan Mülazım Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil Beyler vardı” (Orbay, 1993: 203).

Devamında Rauf (Orbay) Bey, bu birlikteliğe çok şaşırdığını ve fedai olarak anılan bu insanlarla birlikte görülmesini kendisine hiç yakıştıramadığını Mustafa Kemal’e söylediğini aktarmaktadır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Rauf Bey’e şu yanıtı vermiştir: “*Ömer Naci ile eski dostluğumuz var. Sohbetinden hoşlanırım. Ama hiçbirisi ile fikir birliğim yok. Ne yaparsınız, zorlayıcı haller beni yol arkadaşlığına mecbur etti” (Tevetoğlu, 1987: 132).*

Bu seyahat son derece önemli ve Harbiye Nazırının onaylamadığı bir yolculuktur. Böyle bir yolculuğa İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin en ünlü fedaisi ve daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa’nın en önemli komutanları olacak olan Yakup Cemil, Ömer Naci ve Sapançalı Hakkı ile M. Kemal rastgele bir araya gelmedikleri kanaatindeyiz.

Mustafa Kemal’in İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin bu üç fedaisi tarafından sayılıp sevildiği ve karşılıklı bir güvenin olduğu başka verilerle de desteklenmektedir. Bu husus Mustafa Kemal’in Salih Bozok’a yazdığı mektuptan da anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Salih Bozok’a 17 Ekim 1911 tarihinde yazdığı mektupta, Harbiye Nazırının istememesine rağmen nasıl Trablusgarp’a gittiğini şöyle anlatır: “*Ömer Naci ve daha bir iki kişi ile Mısır üzerinden hedefe yürümek üzere 02 Ekim 1911 de İstanbul’dan hareket olundu” (Abadan, 1964: 42).* Mustafa Kemal’in Ömer Naci’ye yakınlığı bilinmektedir. Hem daha öğrenci iken Namık Kemal’in şiir kitaplarını aldığı ilk kişi Ömer Naci’dir, hem de Şam’dan Selanik’e gelerek, kurmuş olduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik şubesini Ömer Naci ve bir başka fedai olan Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey’le kurmuştur (Abadan, 1964: 26).

Mustafa Kemal ile ünlü fedai Hacı (Selim) Sami Kuşçubaşı’nın tanışıklıkları da çok eskilere dayanmaktadır. Daha sonraki yıllarda Teşkilat-ı Mahsusa kurucularından olacak olan Hacı Sami’ye yurt dışına seyahat edebilmesi için gereken evrakı, Şam’da bulunduğu sırada Mustafa Kemal temin etmiştir (Kuşçubaşı, 1997: 226).

Mustafa Kemal’in birlikte savaştığı, altında veya üstünde çalışan bu insanların Teşkilat-ı Mahsusa’nın yönetici kadrolarına mensup olması Mustafa Kemal’in Teşkilat-ı Mahsusa lider ve üyeleri tarafından önemsenen ve güvenilen bir asker olduğunu göstermektedir. Ancak, Mustafa Kemal’in Ali Fethi Bey’le birlikte hareket ettiği ve Ali Fethi Bey’in de Babıali Baskınına bile karşı çıkacak kadar yasa

dışı yöntemleri onaylamayan bir tutuma sahip olduğu bilinmektedir (Çavdar, 1984: 244).

Mustafa Kemal, Bu verilere bakılarak değerlendirilecek olursa Fedai Zabitan Grubuna dâhil olmuş ancak Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olmamıştır. Çünkü fedai geleneği eski bile olsa, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Harbiye Nazırlığına bağlı olarak resmen kuruluşu 1914'tür ve Mustafa Kemal bu tarihte Sofya'da Askerî Ataşedir. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı süresince Ordu komutanı olarak çalışmış, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu, illegal eylemlerinin planlayıcısı, örgütleyicisi olmadığı gibi, Teşkilat-ı Mahsusa'ya yaptırılan işleri hayata geçiren mercilerde de bulunmamıştır. Bunun en önemli kanıtını yine kendi anlatımındadır. M. Kemal, Enver Paşa'nın, kendisini Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan seferine tayin etmek istediğini ancak kendisinin bu görevi kabul etmediğini Talat Paşa'ya anlatmıştır (Atay, 1999: 111).

1.1.5 İttihadçı Liderler ve M. Kemal

İttihad ve Terakki Cemiyeti homojen bir bütün değildir. İttihad ve Terakki Fırkası'nın bir şef fırkası olmadığı, yönetiminin tek kişilik olmayan, kolektif organlar halinde yönetim tarzını benimseyen bir fırka olduğu kabul edilmektedir (Tunaya, 1989: 241). Ancak pek çok kaynak, fırkayı bir arada tutanın Talat Paşa'nın kişiliği olduğunu belirtmektedir. Bu konuda H. Cahit Yalçın, "*İttihad ve Terakki baş tanııyordu*" (Yalçın, 1943: 12) demesine rağmen, Talat Paşa'nın "*İttihad ve Terakki'nin ruhu, mihveri, belkemiği ve bir nevi şefi*" haline geldiğini de eklemektedir (Yalçın, 1943: 19). İttihad ve Terakki Cemiyeti üyelerinin anılarında da görülen genel yaklaşım Talat Paşa'nın örgüte hâkim olduğu, Enver Paşa'nın ise orduya hâkim olduğudur.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli üyelerinden olan Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Rusuhi, yayın organlarını elinde tutan Hüseyin Cahit, Merkez-i Umumi kâtibi Mithat Şükrü, Maliyenin eline teslim edildiği Cavid Bey, kuruculardan ve İstanbul'da uzun süre önemli görevler üstlenen İsmail Canbolat, İaşe Nazırı Kara Kemal, bir dönem Katib-i Umumilik yapan Ali Fethi, Talat Paşa grubuna dâhildir.

Cemiyetin Talat Paşa dışında öne çıkan diğer iki ismi ise Enver ve Cemal Paşalardır. Alenen ve silahlı olarak ilan-ı isyan eden Enver Bey, Tikveş'te "*Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Rumeli Müfettiş-i Umumisi*" olarak tayin edildiğine

ilişkin belgeyi ulaştıran aynı cemiyetin mensuplarından ve Selanik-Üsküp demiryolları müfettişliğini yapan Kolağası Mustafa Kemal'dir (Aydemir, 1995: 521).

M. Kemal ile Enver Paşa'nın birbirlerine rakip oldukları çokça tartışılan bir konu olmuştur. Ancak bu konu ile ilgili; Mustafa Kemal'in, Enver Paşa'nın cemiyet içindeki nüfuzundan dolayı ikinci planda kalmış olduğu, liderlik vasıflarının ancak 1916'dan sonra ortaya çıkmaya başladığı kesin olarak söylenebilir (Yalçın ve Güler, 2000: 156).

Enver Bey'in siyasî ve askerî kariyeri de Mustafa Kemal'den parlak bir gelişme göstermiştir. "*Seyf-ül İslam*" nitelemesi ile anılacak kadar gözü kara olan Enver Paşa, Harbiyeden Mustafa Kemal'den iki dönem önce mezun olmuştur, rütbesi Mustafa Kemal'den öndedir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır ve 1908 Meşrutiyet hareketinde "*Kahraman-ı Hürriyet*" olarak ün yapmıştır. Daha sonraki kariyerlerinde ise kimsenin yetişmesine olanak bırakmayacak kadar hızlı yükselmiştir. İki rütbe birden alarak Paşa, sonra Saraya damat, Padişaha yaver, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olmuştur.

Mustafa Kemal ise rütbelerini savaşta gösterdiği başarılarla kazanmıştır. Savaşın başlangıcında Sofya'dadır. Ancak askerî görev isteyip, Çanakkale'de bir komutan olarak gösterdiği başarı, toplum tarafından onun da "*Anafartalar Kahramanı*" olarak anılmasına yol açmıştır.

Mustafa Kemal'in Enver Paşa'yı eleştirdiği için öldürülmesine karar verilmesi onun İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde ne kadar ciddiye alındığının ve yukarıda sayılan unvanlara sahip birini eleştirmekten kaçınmayacak bir kişiliğe sahip olduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. (Okyar, 1980: 205)

Enver; "*Paşa, Padişah damadı ve yaveri, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili*" olduktan sonra elbette Mustafa Kemal bu unvanlarla yarışacak durumda değildir. Dolayısıyla 1913-1918 yılları arasında bir rekabet söz konusu bile edilemez. Ancak 1918 sonrasında Millî Mücadele'nin başına Enver'den sonra tüm diğer asker adaylara rağmen Mustafa Kemal'in geçmesi, Enver'in alternatifinin, Enver'in politikalarına en fazla muhalif olan Mustafa Kemal olduğu kanısını güçlendirmektedir.

Mustafa Kemal ve Enver Paşa, 31 Mart Vakasının bastırılmasında İstanbul'a birlikte girerler, Trablusgarp'ta birlikte savaşır, Edirne'ye giriş nedeni ile kavga ederler. Enver "*Paşa*" oluncaya kadar askerlik hayatlarının hemen her adımında karşılaşmışlardır. Enver Paşa ile Mustafa Kemal'in ne kadar teklifsiz olduğunun bir

kanıtı da Sofya dönüşü Sarıkamış yenilgisini yaşamış olan Enver Paşa ile arasında geçen konuşmadır. Mustafa Kemal Enver Paşa'ya “*Biraz yoruldu*” diyebilecek kadar teklifsizdir (Atay, 1999: 108).

Mustafa Kemal, Enver Paşa'nın planlarından, Teşkilat-ı Mahsusa'nın düzenlediği Hindistan seferinden gayet yakından haberdardır. Bunun kanıtı yine Mustafa Kemal'in kendi anlatımlarıdır: “*Enver Paşa bana Hindistan'a doğru sefer yapmak isteyip istemediğimi sordu. Emrime üç alay vereceklerdi. İran'da halkı ayaklandırı ayaklandırı Hindistan'a gidecektim.*” Mustafa Kemal bu görevi kabul etmemiştir. Zaten bu görevi daha sonra Rauf (Orbay) kabul edecek ve tam bir fiyasko yaşanacaktır. Bu reddediş, Mustafa Kemal'in, Harbiye Nazırı olan Enver'in önerdiği bir görevi reddedebilecek kadar güçlü olduğunun göstergesidir. Mustafa Kemal bu görevi kabul etmediğini Talat Paşa'ya aktarmış, (Atay, 1999: 111) Talat Paşa da Mustafa Kemal'e, “*bu fedailiği üstüne almalı idin*” demiştir. Bu konuşmalar Mustafa Kemal'in dönemin en güçlü adamları ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin şefleri ile ne kadar teklifsiz olduğunun kanıtıdır.

Mustafa Kemal İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin üç paşasından Cemal Paşayla da yakından tanışmaktadır. Cemal Paşa “*Üsküdar Mutasarrıfı*”, “*Adana Valisi*”, İttihadçılar Babıali'yi bastığı vakit “*İstanbul Kumandanı*” olan güçlü bir komutandır.

Mustafa Kemal Cemal Paşa hakkında şunları anlatmıştır: “*Merhum Cemal Paşanın bana ayrıca bir muhabbeti ve bağlılığı olduğunu zikretmek vazifemdir. Ben Cemal Paşa'yı, Cemal Paşa olduktan sonra yahut Cemal Paşa Mustafa Kemal'i kendisiyle Halep'te konuşan ordu kumandanı Mustafa Kemal olarak bulduktan sonra tanışmış değildik*” (Atay, 1998: 26).

Mustafa Kemal ile yukarıda anlattığımız İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü Paşası Cemal arasında adeta eşitler arası bir ilişki olduğunun kanıtı, Cemal Paşa'nın bizzat kendi anlattıklarıdır. 1917 Ekiminde Cemal Paşa İstanbul'dan Halep'e gittiği zaman Mustafa Kemal ile önemli sorunları müzakere etmişler ve Cemal Paşa Mustafa Kemal'i haklı bulmuştur (Cemal Paşa, 1996: 202). Öyle ki Mustafa Kemal istifa etmiş ve peşinden Cemal Paşa da istifa edeceğine ilişkin Mustafa Kemal'e söz vermiştir. Ancak Suriye'ye gelen Enver Paşa Cemal Paşa'yı ikna etmiş ve o da istifa etmemiştir. Cemal Paşa bu hadise ile ilgili: “*Mustafa Kemal Paşa bu hareketimden dolayı bana güvenmişti*” demektedir (Cemal Paşa, 1996: 202).

Mustafa Kemal'in Cemal Paşa'ya güvenmiş olması İttihadçı liderlerle arasındaki teklifsiz ilişkinin bir diğer kanıtıdır.

1.1.6 M. Kemal de Cemiyet'in Üyesidir

Mustafa Kemal, Hakkı Baha (Pars)'ya göre İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne 29 Ekim 1907 tarihinde, Hakkı Baha'nın Selanik'teki evinde yemin ederek üye olmuştur. Üyelik numarası 322'dir (Tevetoğlu, 1987: 77). Mustafa Kemal'in İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üyeliği konusunda Ali Fethi (Okyar) şunları söylemektedir:

“Benim cemiyete girişim, Manastır Kolordusunda vazifeli İsmail Hakkı Bey aracılığı ile dir. Enver, Cemal Beylerle daha sonra Şam'daki vazifesinden Selanik'e gelen kolağası Mustafa Kemal'in girişleri de aynı kanaldan oldu” (Okyar, 1980: 21).

Mustafa Kemal ittihadçılığını hiç bir zaman inkâr etmemiştir. 1916 yılına kadar cemiyetin ileri gelenlerini ve cemiyeti hararetle eleştirmekle birlikte İttihad ve Terakkiden ayrıldığını da hiçbir zaman ifade etmemiştir (Yalçın ve Güler, 2000: 156).

Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet'in ilanında, 31 Mart Vakası'nın bastırılmasında aktif olarak yer almıştır. Mustafa Kemal 1909 İttihad ve Terakki Cemiyeti kongresine, örgüt tarafından gönderildiği Trablusgarp'tan dönüşünde *“Bingazi Delegesi”* olarak katılmıştır (Bayur, 1970: 43). Bu kongrede üç kişi öne çıkmıştır. Bunlar: Mustafa Kemal, Ziya Gökalp ve Kara Kemal'dir (Atay, 1999: 74).

Mustafa Kemal, 22 Eylül 1909 tarihinde Trablusgarp delegesi olarak cemiyetin 3. kuruluş yılındaki genel kongresine katılmıştır. Bu kongrede yaptığı konuşmasında cemiyeti eleştirmiştir. Cemiyet içinde subayların bulunmaması gerektiğini, siyasetle uğraşanların ise askerlik görevini bırakması gerektiğini söylemiştir. Aksi halde askerî emir komuta zincirinin, cemiyetin hiyerarşisi ile karışacağını ve askerî disiplinin sekteye uğrayacağını öne sürmüştür. Ona göre cemiyet, komita hüviyetinden çıkmalı ve firkalaşmalıydı (Mütercimler, 2008: 37).

Birçok fırka yöneticisi Mustafa Kemal'in görüşlerine katılmamıştır. Sadece daha önceki kongrede aynı fikri savunmuş olan Kâzım Karabekir desteklemiştir.

Bazı yazarlar cemiyetin M. Kemal'i öldürme kararı aldığını yazmıştır. İddiaya göre Mustafa Kemal'e suikast yapma görevi verilen Yakup Cemil bu görevi kabul etmekle kalmamış, dikkatli olması için Mustafa Kemal'i uyarmıştır. Suikast için makamına gelen bir fırka delegesi, Mustafa Kemal'in masanın üzerine çıkartıp

koyduğu tabancası ve etkili ve inançlı konuşması nedeniyle suikasttan vazgeçmiş ve aslında kendisini öldürmek için geldiğini itiraf etmiştir (Kinross, 2008: 55).

15 Nisan 1923 tarihli Hâkimiyet-i Millîye Gazetesinde çıkan bir mülakatında Mustafa Kemal Paşa, geçmişte İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğunu inkâr etmemektedir. İstanbul Gazetelerinden birinde, İttihad ve Terakki Fırkası namına Mustafa Kemal'e müracaat edilerek "*teşrik-i mesai teklifinde*" bulunulduğuna ilişkin bir haber çıkması üzerine Mustafa Kemal şunları söylemiştir:

"İttihad ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihad ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek salahiyetine haiz değildir ki bana böyle ve bu nama bir müracaat vaki olabilsin. Çünkü herkesçe malum olduğu üzere mezkûr cemiyet mütarekenin ferdasında o vakit ki İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisinin davetiyle merhum Talat Paşanın riyaseti altında akdedilen Kongresi kararıyla Teceddüt Fırkasına inkılap etmiş ve bütün hukuk... Mezkûr fırkaya devredilerek İttihad ve Terakki namının tarihe tevdi edildiğini ilan etmişti. Vaktiyle zaten birçoğumuz o cemiyetin azasından bulunurduk. Son Kongresi kararlarıyla tarihe intikal eden mezkûr Cemiyetin mensuplarıyla bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-ı küllisi büyük milletimizin yüksek azm-i bülendinden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir" (Akal, 2002: 44).

1909 yılında Mahmut Şevket Paşa Ali Fethi'yi Paris'e, Enver'i Berlin'e, Hafız Hakkı'yı Viyana'ya askerî ateşe olarak göndermeye karar vermişti. İttihadçıların önde gelenleri, Talat Bey'in Sultanahmet'teki evinde bir toplantı yapmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli isimlerinin yurt dışına gidip gitmemesinin tartışılacağı bu toplantıya İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli isimlerinin yanında Mustafa Kemal'in de katılmış olması, kendisinin bu tarihlerde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde üst düzey bir üye olduğu biçiminde yorumlanabilir. Toplantıya katılanlar şunlardır: Talat, Manyasizade Refik, Mithat Şükrü, Cavid, Hüseyin Cahit, Rahmi, Habib, Dr. Nazım, Bahaddin Şakir, Ömer Naci, Mustafa Necip, Enver, Hafız Hakkı, Mustafa Kemal, Ali Fuat, Remzi, Hüseyin Tosun ve Nail Beyler (Okyar, 1980: 120).

Mustafa Kemal cemiyetin Selanik Merkez-i Umumi azasıdır (Aydemir, 1966: 109). Dr. Tevfik Şükrü'nün iddiasına göre de Mustafa Kemal 1913'e kadar Selanik Merkez-i Umumi azasıdır (Bayur, 1970: 31).

Mustafa Kemal ve Ali Fethi Bey başından beri birlikte hareket etmiş çok yakın iki dostturlar. İsmet İnönü bu konuda şunları söylemektedir: "*İttihad ve*

Terakki nüfuzluları içinde Atatürk, Ali Fethi Beyle beraber ayrı bir grup teşkil ederdi” (İnönü, 1985: 148).

Enver Bey ile Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler arasındaki sürtüşme Trablusgarp'ta başlamış, Edirne'nin kaybedilmesi ve daha sonra geri alınması sırasında da daha da büyümüştür. 1913 yılı Şubat başında Edirne'deki sürtüşmeler nedeni ile Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler istifa etmek istemişlerdir (Sarigöl, 2002: 21).

M. Kemal'in İttihad ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer aldığı bir başka kanıtı da Ali Fethi Bey'in anılarından anlaşılmaktadır. Edirne'nin geri alınması sırasında Ali Fethi ve Mustafa Kemal birlikteydiler. Enver Paşa'nın ordunun Edirne'ye girişini beklemeden kendisinin “*Edirne Kahramanı*” olabilmek için onlardan önce Edirne'ye girişi, Enver ve Mustafa Kemal arasındaki sürtüşmeyi büyütüştür.

Ali Fethi Bey'e göre, Mustafa Kemal bu olaydan sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti içindeki ana akıma aykırı düşüp askerlikten ayrılarak siyasete atılmağa niyetlenmiş, onu Ali Fethi'nin şu sözleri istifadan vazgeçirmiştir:

“yakın arkadaşlarımız İttihad ve Terakki'nin fiili kadrosunun başındadırlar ve onlarla anlaşamıyoruz. Buna rağmen İttihad ve Terakkiye muhalefet etmek mümkün değildir. Çünkü varlığında asgari bugün başta bulunanlar kadar emeğimiz olan İttihad ve Terakki'ye karşı çıkmış olacağız ki, mazimiz olduğu kadar şahsi ahlakımız da buna yol vermez” (Okyar, 1980: 203).

Ali Fethi Bey kendisinin ve Mustafa Kemal'in, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden tamamen kopmamak için yurtdışına gitmeyi tercih ettiklerini yazmaktadır. Mustafa Kemal Sofya'ya 27 Ekim 1913 tarihinde askerî ateşe olarak gitmiştir (Borak, 1998: 49). Gerek Edirne'de, gerekse daha sonraki faaliyetleri, Ali Fethi ve Mustafa Kemal'in aynı gruba, yani Talat Paşa'ya yakın olduğunun verisi olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten itibaren (1913) Mustafa Kemal, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin eski bir üyesidir.

Millî Mücadele sırasında ve sonrasında Mustafa Kemal İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne söz söyletmemiş ve kendisinin de bir zamanlar İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğunu hiçbir zaman inkâr etmemiştir. Ayrıca İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarını da en zor zamanlarda bile savunmuştur.

Mustafa Kemal mütareke sırasında da Rahip (Robert) Frew ile yaptığı bir görüşmede bu zatın Mustafa Kemal'e: "*İttihad ve Terakki'nin cinayetlerini tasdik etmelisiniz*" deyişine şu yanıtı vererek İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni savunmuştur:

"Ben İttihad ve Terakki'nin mümessili değilim. Fakat müsaadenizle söylemeliyim ki İttihad ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir ama vatanperverliği münakaşaların üstündedir" (Atay, 1998: 113).

Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi, Anadolu ile ilişki kurduğunda ilk olarak Heyet-i Temsiliye'nin "*İttihadçılıkla münasebetinin bulunmadığını*" açıklamasını istemiştir (Atatürk, 1967: 1078). Bu talep üzerine 10 Ekim 1919 tarihinde, Mustafa Kemal, "*Heyet-i Temsiliye*" adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya şifre ile bir cevap göndermiştir. Bu cevapta, önce Anadolu'daki girişimlerin ve örgütlenmenin İttihadçılıkla hiçbir alakası olmadığı ve Sivas'ta yapılan Umumi Kongre'de tüm murahhasların İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacaklarına dair yemin ettiklerini belirtilmiştir (Atatürk, 1967: 1079). Ancak yanıtın devamında adeta İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin savunusunu yapmaktadır:

"Biz, Müslüman olmayan unsurların ve İtilaf Devletlerinin siyasal amaçlarla körükledikleri salt İttihadçılık düşmanlığını gerçekte doğru görmüyoruz. İttihadçılardan, kötü yönetim ve suiistimalleri ile ülkeyi yıkıma sürükleyenler küçük bir azınlıktır ki, işte bizim görüşümüzde asıl suçlu olanlar bunlardır. İttihad ve Terakki üyelerinden olup yansızlığını korumuş ve bir kötülüğe alet olmamış namuslu kişilerin böyle suçluluk kuşkusu altında kalmasını... Ülkenin iç güvenlik düzeni ve geleceği bakımından... Tehlikeli görüyoruz. Bu nedenle kabinenin bu maddeden ne anladığını ruh ve amacının ne olduğunu açıklamanızı özellikle rica ederiz" (Atatürk, 1985: 146).

İstanbul hükümetinin ikinci talebi ise şudur: "*Devlet-i Osmaniye'nin Harbi Umumiye karışmasının doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde tayin-i esami suretiyle bazı neşriyat icrası ve haklarında takibat ve mücazat-ı kanuniyenin tertibi*" (Atatürk, 1967: 1078). Bu talebe ise yine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla uzun bir yanıt verilmiş ve ana hatları ile "*Dünya Savaşına katılmamak olanaksızdı*" yorumu yapılmıştır. Üçüncü madde olan "*Harp esnasında yapılan her nevi cinayet faillerinin ceza-yı kanuniyeden kurtulamayacakları*" talebi de geçirilmiştir. Yani "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi*" adına Mustafa Kemal imzalı uzun yanıtta ne İttihad ve Terakki Cemiyeti suçlanmış, ne savaşa girmenin yanlış olduğu beyan edilmiş ve ne de İttihadçıların yargılanacaklarına ilişkin bir söz verilmiştir.

Mustafa Kemal, Talat Paşa'ya 1920 yılı Şubat ayında gönderdiği mektupta da, Birinci Dünya Savaşı'na girme konusunda düşüncesini açıklamakta ve savaşa girme politikasını savunmaktadır.

“Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumi'ye duhulün zaruri olduğunu ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dâhil bulunmanın yine zaruri olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ulü aramak mantıksız olduğunu ifade ediyorum. Benden, Harb-i Umumi'yi ilan eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükümete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim” (Tekeli ve İlkin, 1980: 327).

Sonuç olarak Mustafa Kemal'i, 1906'dan 1918'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli siyasî aktörü olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dışında tutamayacağımızı söyleyebiliriz. Mustafa Kemal Paşa; Talat, Enver ve Cemal Paşalarla son derece teklifsiz ilişkileri olmuş, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeliğini hiç bir zaman inkâr etmemiş, Millî Mücadele'nin başlangıcında İstanbul Hükümetine ve yabancı temsilcilere karşı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ve politikalarının savunuculuğunu yapmıştır. Belki cemiyetin kurucu üyesi veya Merkez-i Umumi üyesi olmamıştır ya da mebus veya nazırlarından biri değildir ancak İttihadçı liderler tarafından çok ciddiye alınan bir siyasî aktör olduğu muhakkaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

Birinci Bölümde, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908-1918 yılları arasındaki dönemdeki faaliyetlerini, geçirdiği değişiklikleri ve Millî Mücadele'nin lideri M. Kemal'in Cemiyet içerisindeki yerini göstermeye çalıştık.

Bu özellikler, asıl çalışma alanımız olan dönemle ilgili bize birçok ipucu sağlamaktadır. Şimdi bu bilgiler ışığında, Mütarekenin imzasından sonra ülkenin içerisine girdiği çıkmaz ve bu çıkmaz karşısında İttihad ve Terakki Fırkası'nın takındığı tavrı daha doğru anlayabileceğimizi umuyoruz.

Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı, Osmanlı Devleti için gerek dışarıda gerekse içeride çok önemli gelişmelere sahne olmuştur. 08 Ağustos 1918'de İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Alman cephesini yarmaları ittifak devletleri için yenilginin habercisi olmuştur. Söz konusu yenilgi, Almanya ile Avusturya-Macaristan ittifakının bozulmasına ve her iki devletin de Wilson prensipleri çerçevesinde barış teşebbüslerinde bulunmalarına sebep olmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 20). 15 Eylül'de Makedonya cephesinde ağırlık merkezi Dobropolje olmak üzere başlâyan Fransız taarruzu neticesinde Bulgar cephesi yarılmıştı (Türkgeldi, 1948: 8). Bu şartlar altında savaşa devam etmenin mümkün olamayacağını anlayan Bulgarlar mütareke talep ederek, bir Bulgar heyetini, Fransız General "*Franchet d'Esperey*" ile mütareke şartlarını görüşmek üzere Selanik'e göndermişlerdi. Yapılan müzakereler neticesinde 29 Eylül'de Bulgarlar mütarekeyi imzalamak zorunda kalmıştı (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 24). Bulgaristan'ın mütareke imzalaması; Makedonya cephesinin çökmesi ve böylece Osmanlı'nın müttefikleriyle bağlantısının kesilmesi anlamına geliyordu. 1915'te Çanakkale'den geçemeyen İtilâf Devletleri

şimdi Meriç sınırına dayanmıştı. Böylece Osmanlı Devleti'nin can damarı başkent İstanbul, doğrudan itilâf tehdidi altına girmişti.

Osmanlı Devleti için tek tehlike bu değildi. Bulgar cephesinde bu tehlikeli gelişmelerin olduğu sıralarda Osmanlı orduları özellikle güneyde Irak ve Filistin cephelerinde zor durumda kalmışlardı. Türkler için savaşın ağırlık merkezini oluşturan Irak ve Filistin cephelerindeki Türk orduları, hem insan hem de donanım bakımından düşman birlikleriyle kıyaslanamayacak kadar zayıftı. Bu cephedeki Türk ordularının karşısında harekât kabiliyeti çok üstün ve çok sayıda silah ve mühimmata sahip İngiliz Orduları bulunuyordu. İngilizler Irak'ta 11 Mart 1917'de Bağdat'ı, sonra da Somra'yı zapt ve işgal ederek ileri kıtaları ile Musul'un güneyindeki Türk askerî birliklerinden Altıncı Ordunun mevzilerine yaklaşmışlardı (Sâbis, 1991: 284-324).

Filistin ve Suriye cephesinde durum daha da tehlikeli gelişmişti. 19 Eylül 1918'de Filistin Türk Cephesinin yarılması ve 20-22 Eylül'de cereyan eden savaşlar Türk ordularına büyük insan ve silah kaybına mal olmuştu. Bu cephede bulunan ve Alman General "*Liman Von Sonders*" Komutasındaki "*Yıldırım Orduları Grubu*"na bağlı Yedinci ve Sekizinci Orduların birlikleri Mustafa Kemal Paşa'nın nezaretinde 22 Eylül'deki muharebeler neticesinde, Şeria'nın doğusuna çekilmişti. Bu muharebeler Yıldırım Orduları Grubunun yapılanmasında da birtakım değişikliklere sebep olmuştu. 05 Ekim 1918'de Halep civarına kadar gelen Yedinci Ordu burada yeniden düzenlenmiştir. Dördüncü Ordu lağvedilerek kalan birlikleri Yedinci Ordu'ya bağlanmıştır. Bu arada Halep, İskenderun ve Adana Bölgesi'ndeki İkinci Ordu da Yıldırım Orduları Grubu emrine verilmişti. Böylece Türk Orduları Filistin'den çekilerek Halep ve civarında toplanmıştı. Bu durum Hicaz, Asir ve Yemen'de bulunan Osmanlı kuvvetleri ile olan bağlantının kesilmesine ve buradaki birliklerin adeta kendi kaderleriyle baş başa bırakılmalarına sebep olmuştu (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 16-17).

Makedonya cephesinin çökmesi ve Bulgarların itilâf devletleriyle mütareke imzalaması sonucu Trakya'nın ve dahası İstanbul'un işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalması, Irak ve Filistin cephesindeki büyük askerî yenilgiler, güneyden gelen büyük bir İngiliz tehdidi Osmanlı Devleti'nin bu koşullar altında savaşa devam edebilmesini mümkün kılmıyordu. Çünkü kötüye giden sadece cephelerdeki durum değildi. Devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlar da en az cephelerdeki durum kadar kötüydü. Anadolu'daki üretim savaştan önceki miktarının yarısına

düşmüştü. Üretici, ürününü satmaktan sakındığı için şehirlere sevkiyat durmuştu. İaşe teşkilatının depo ve ambarları boşalmıştı. Halka ekmek yerine verilen arpa, yulaf, bakla ile karışık mamul, miktarca az olduğu gibi lezzetsiz ve gıda kıymeti bakımından yetersizdi. Bir taraftan iaşe dağıtımındaki başarısızlıklar ve yolsuzluklar, diğer taraftan gayri meşru yollardan sağlanan kazançlar karşısında yaygın bir hal alan sefalet halkı bezdirmiş ve maneviyatı bozmuştu. Ayrıca Rus işgali nedeniyle Doğu vilâyetlerinden göç etmek zorunda kalan bir milyona yakın ahali yollarda büyük kayıp vererek Batıya gitmiş ve orada sefil bir hayat sürmeye başlamıştı (Eldem, 1994: 131). Bütün bu ekonomik güçlükler Anadolu'da asayişin de ortadan kalkmasına neden olmuştu.

Üretimin düşmesi, hızlı bir kâğıt para basma ve sürümü ile birleşince, başta gıda maddelerinde olmak üzere büyük fiyat artışları görülmeye başlanmıştı. Bu sosyal ve ekonomik şartlarda savaşı sürdürmek mümkün değildi. Osmanlı Devleti maddi kayıpların yanı sıra bu savaşta, daha önce hiç görülmemiş derecede büyük bir genç nüfus kaybına da uğramıştı.

Bütün bu iç ve dış gelişmeler ve ülkenin içinde bulunduğu ağır koşullar Osmanlı Devleti'nin siyaset yapısında önemli değişikliklerin meydana gelmesine ve hükümetin mütareke talebinde bulunmasına sebep olmuştur.

2.1 Tahtta Değişiklik

03 Temmuz 1918'de Sultan V. Mehmet'in ölümü ve yerine 04 Temmuz'da VI. Mehmet Vahdeddin'in tahta çıkması içteki siyaset dengeleri açısından önemli bir değişiklikti (Tansel, 1991: 2). Vahdeddin'in Osmanlı tahtına oturmasıyla, iç siyasetteki dengeler de değişmiş oluyordu. Sultan Vahdeddin'in, ittihadçıların tesir ve nüfuzundan kurtulmak maksadıyla mümkün olan her şeyi yapacağı ve dahası mevkiini kuvvetlendirmek için itimat ettiği kimseleri veyahut kendi adamlarını iş başına getireceği belliydi.

Vahdeddin, tahta çıkar çıkmaz yaptığı ilk icraatlarıyla, özellikle 1913-1918 yılları arasında ülkeye her açıdan hâkim olmuş ve hâlihazırda ülkenin içinde bulunduğu kötü koşulların sorumlusu olarak görülen İttihad ve Terakki Hükümetinin bu güçlü konumuna son vermeye ve iktidar iplerini eline almaya çalışmıştı. Bu çerçevede kanunen kendisi başkumandan olduğundan ve asil bulunurken vekâletin geçerli olamayacağını gerekçe göstererek, Enver Paşa'nın "*Başkumandan Vekili*"

unvanını “*Erkân-ı Harbiye Riyaseti*”ne dönüştürmüş ve hatta her türlü savaş hadiselerinden ve alınan tedbirlerden haberdar edilmesini kural haline getirerek devlet ve millet işleriyle alakadar olduğu izlenimini vermişti (Ahmet İzzet Paşa, 1993: 7-8). Ordu ve Donanmaya bir “*Hatt-ı Hümayun*” göndererek “*emir ve komutayı ele aldığını*” bildirmişti (Tansel, 1991: 4).

2.2 Hükümette Değişiklik

2.2.1 Savaş Kabinesinin İstifası

Kafkasya’daki birtakım anlaşmazlıkları halletmek üzere Berlin’e giden Talat Paşa, dönüşte uğradığı Sofya istasyonunda, Bulgar ordularının mütareke imzaladığı ve silahlarını teslim ettiği haberini almıştı. 01 Ekim 1918’de İstanbul’a gelen bir haber Talat Paşa Hükümetinin istifa sürecini hızlandırmıştır. Bu tarihte eski sadrazamlardan “*Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa*”, çektiği telgrafta Almanya’nın Wilson’un muhtelif tarihlerdeki nutuklarında ve beyannamelerinde belirtilen şartları kabul ettiğini bildirmiş ve sulh meselesinin halli için Wilson’un başkanlığında Washington’da bir toplantı yapılması hususunda Osmanlı Devleti’nin acilen görüşünü istemişti (Cavid Bey, 2000: 3). Bu, Almanların silah bırakacağı anlamına geliyordu.

Vahdeddin durumu görüşmek üzere Sadrazam Talat Paşa’yı saraya davet etmişti. Görüşmede Vahdeddin, Talat Paşa’ya, memleketin içinde bulunduğu şartların ağırlığından bahisle ilk tedbir olarak bu durumdan sorumlu olmayan kişilerden kurulu nispeten tarafsız bir hükümetin işbaşına gelmesinin zorunlu olduğunu söylemişti (Okyar, 1980: 238).

İtilâf Devletlerinin nazarında da ittifadçılardan teşekkül eden bu hükümetin kalması mümkün değildi. Çünkü Osmanlı Devleti de tıpkı safında yer aldığı Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gibi mütareke talebinde bulunmaya mecbur kalmıştı. Ancak bu mütarekenin ittifadçı bir hükümetle yapılması itilâf devletleri nezdinde mümkün değildi. Nihayet Talat Paşa 07 Ekim akşamı Saray’da Vahdeddin’le olan uzun görüşmesinden sonra sadareten çekileceğini bildirmiştir (Okyar, 1980: 242). Talat Paşa Hükümetinin istifası ile iç siyasette yeni bir süreç başlamıştı.

2.2.2 Mütareke Kabinesinin Kuruluşu ve Mondros Mütarekesinin İmzası

Talat Paşa daha istifa etmeden önce kendisinden sonra kurulacak hükümetle ilgili Sultan Vahdeddin'e birtakım görüşler sunmuştu. Daha istifasını sunduğu 08 Ekim akşamı, sarayda Vahdeddin'le yaptığı bir görüşmede, kendisinden sonra hükümetin "*Ahmet İzzet Paşa*" tarafından kurulmasını ve bu kabineye özellikle Ali Fethi, Cavid ve Rauf Beylerin alınmasını istemişti. Padişah, Ahmet İzzet Paşa adı karşısında pek bir yadırgama göstermemiş ve Talat Paşa'ya "*İzzet Paşa son muharebede İngilizlere karşı harp etti mi?*" sorusunu sormuştu. Padişah, açıkça, İngilizlerin kin ve nefretini temsil eden birinin kabine kurmasından çekinmişti (Okyar, 1980: 240-241). Çünkü kurulacak yeni kabine bir mütareke kabinesi olacaktı ve itilaf devletlerinin nazarında kabul görmesi gerekiyordu.

Talat Paşa'nın telkinlerine rağmen Vahdeddin, yeni hükümeti kurma görevinde tercihini aynı zamanda dünürü olan "*Ahmet Tevfik (Okday)*" Paşa'dan yana kullanmıştır. Ancak Tevfik Paşa, bütün çabalarına rağmen kabine kurmayı başaramamıştır. Neticede Tevfik Paşa görevi iade etmiş, yeni hükümet Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulmuştur (Ahmet İzzet Paşa, 1993: 14).

Ahmet İzzet Paşa vakit kaybetmeksizin hükümet için teşebbüslerde bulunmuştu. Ahmet İzzet Paşa nazırlarını seçerken padişahın, İttihad ve Terakki Fırkası'nın ve az çok da Mebuslar Meclisinde beliren akımların istek ve eğilimlerini göz önünde tutmak mecburiyetindeydi. Bu konuda kendisine Rauf Bey'i danışman seçmişti ve nazırlık tekliflerini bu kişi aracılığıyla yapmıştı. Temaslar sonucu Evkaf eski Nazırı Hayri Bey'in Adliye Nezaretine, Cavid Bey'in Maliye Nezaretine, Ali Fethi Bey'in Dâhiliye Nezaretine, Rauf Bey'in Bahriye Nezaretine tayinleri kararlaştırılmıştır. Ahmet İzzet Paşa 14 Ekim 1918'de yeni hükümeti Vahdeddin'in onayına sunmuştu. Yeni hükümet, aynı gün Vahdeddin tarafından onaylanarak işbaşına gelmiştir (Kocaoğlu, 2006: 36). Böylece mütarekeyi imzalayacak olan hükümet de kurulmuştu. İttihadçı üyelerin hükümette yer alması kısa süre içinde yeni hükümet aleyhinde propagandaların oluşmasına ve hükümetin ömrünün çok kısa sürmesine neden olmuştur.

Ahmet İzzet Paşa, hükümet programını 19 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da okumuştur. Güven oylamasına geçilmiş, oylama neticesinde, 131 mevcutlu mecliste, 10 çekimser oya karşı 121 itimat oyu ile Ahmet İzzet Paşa Hükümeti meclisin onayını almıştı (Kocaoğlu, 2006: 36).

Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin, programında da belirttiği üzere ilk ve en önemli işi ateşkesi sağlamaktı. Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin kuruluşunun hemen ertesinde, savaş yıllarında Irak cephesinde “*Kut'ul-âmare*”de esir düşen ve Büyükkada’da ikamete mecbur edilen “*İngiliz Generali Townshend*”, şahsi dostluklarına istinaden Rauf Bey’e bir mektup göndermişti (Orbay, 1993: 58). Townshend’in arabuluculuk teklifi Heyet-i Vükelâ’da da müzakere edilerek kabul edilmiştir (Orbay, 1993: 61-62).

Osmanlı Devleti’nin mütareke girişimleri kısa süre içinde neticesini vermişti. General Townshend aracılığıyla yapılan müracaat kabul edilmiş, mütareke yapılması hususunda hükümeti tarafından kendisine yetki verilmiş olan “*Carlthorpe*”, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya bir telgraf göndererek mütareke için Türk delegelerinin gönderilmesini istemiştir. Böylece Osmanlı Devleti açısından mütareke süreci başlamıştır.

Heyet, 24 Ekim’de, “*Peyk-i Şevket*” kruvazörü ile İstanbul’dan Bandırma’ya oradan da trenle İzmir’e hareket etmişti. 26 Ekim sabahı “*Zafer*” römorkörüyle İzmir’den ayrılarak Foça açıklarında bekleyen bir İngiliz gemisine binmişlerdi. Akşama doğru “*Sığrı*” açıklarında bekleyen İngilizlerin “*Liverpool*” kruvazörüne geçmişler ve 26 Ekim akşamı saat 10 sularında itilâf devletlerinin deniz üssü olarak kullandıkları Limni Adasının Mondros Limanı’na ulaşmışlardı (Orbay, 1993: 85-89).

Mütareke görüşmelerine 27 Ekim sabahı başlanmıştı. Mütarekeyi itilâf devletleri adına İngilizlerin “*Bahrî Sefit (Akdeniz) Filosu Kumandanı Amiral Calthorpe*” idare etmiştir. Toplantılar İngilizlerin “*Agamemnon*” zırhlısında cereyan etmişti. İlk toplantı 27 Ekim sabah 09.30’da başlamıştı. Mondros Mütarekesi görüşmeleri beş oturum halinde gerçekleşmişti. Görüşmelerde itilâf devletlerinin mütareke şartları zaman zaman oturumların kesilmesine varacak kadar sert tartışmalara sebep olmuştu. Türk Heyetinin tüm itirazlarına rağmen Amiral Calthorpe başkanlığındaki heyet ağır şartlarda diretmişlerdi (Tansel, 1991: 23). Amiral Calthorpe, önceden kararlaştırılmış şartları Türk tarafına imza ettirmekle görevli olduğunu tavırlarıyla belli etmişti. 30 Ekim günü yapılan son müzakereler sırasında işin uzamasından sıkılan Amiral Calthorpe, o gün akşam saat dokuzaya kadar mütarekenin ya imza ya da reddedilmesini istemişti. Türk heyeti, bu uyarı karşısında İstanbul’dan yeni gelecek direktifi de beklemeyerek Mondros Mütarekesi’ni imzalamak zorunda kalmışlardır (30 Ekim 1918).

Mondros Mütarekesi 24 madde ve ateşkes tarihini belirten ilâve maddeden oluşmuştu. Mütarekede iki esaslı madde göze çarpmıştır. Bunlardan ilki, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının İtilâf devletlerinin gemilerine açılması ve boğaz istihkâmlarının itilâf kuvvetlerince işgalini ikincisi ise herhangi bir sevk-ül ceş (Askerî birliklerin lüzumlu yere sevkini ve geri çekilme işini idare etme) noktasının işgalini öngörüyordu. Bu maddelere Toros tünelleri ile Ermenilerin meskûn olduğu altı vilâyette bir karışıklık çıkması durumunda herhangi bir kısmının itilâf kuvvetlerince işgaline dair olan maddeleri eklenince mütarekenin esasında ne kadar ağır şartlar ihtiva ettiği ortaya çıkmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 47-49).

Mütareke metni incelendiğinde metnin tamamına bir belirsizliğin ve düzensizliğin hâkim olduğu görülmüştür. Görüşmeler sırasında, Türk Heyetinde kâtip olarak görev yapan Ali Fuat (Türkgeldi), mütareke metnindeki bu belirsizliğin, mütarekenin tatbiki esnasında maddelerin Türk Devleti'nin aleyhinde yorumlanmasına açık kapı bırakmak için itilâf devletleri tarafından kasıtlı olarak tertip edildiğini yazmıştır (Türkgeldi, 1948: 65). Metinde “*Kilikya*” gibi birtakım tarihi yer adlarının kullanılması, Irak ve Suriye bölgelerinin hudutlarının açıkça belirtilmemiş olması, sevk-ül ceş noktalarından ne kastedildiğinin belli olmaması, “*iğtişâş*” (Arapçada “kargaşa” anlamına gelen sözcük) tabirinin muğlaklığı gibi hususlar metnin ne derece belirsizliklerle dolu olduğunu göstermiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 53-54). Maddeleri göz önüne alındığında Mondros mütarekesi açık bir şekilde, İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devletini aralarında bölüşmek hususunda kesin olarak karara vardıklarını göstermiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 54).

Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra itilâf devletleri mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal faaliyetine başlamışlar, bu durum ise Meclis-i Mebusan'da sert tartışmalara neden olmuştur. Mütareke haberini alan Rumlar, Beyoğlu'nda sevinç gösterileri düzenlemişler, Rum mağazaları Yunan bayraklarıyla donatılmıştır. Hatta Levanten mağazaları üzerinde de Fransız, İngiliz ve İtalyan bayrakları dalgalanmıştır. Kadın ve erkek bütün Rumlar göğüslerine Fransız ve Yunan kokartları takmışlar ve bütün Rumlar İstanbul Boğazına İtilâf gemilerinin, özellikle de Yunan gemilerinin gelmesini dört gözle beklemişlerdir.

2.3 İttihad ve Terakki Fırkası'nın Son Kongresi (01-04 Kasım 1918)

Siyasî fırkaların içyapısında en önemli organ kongrelerdir. Fırka doktrininin açıklanması, çeşitli organlar karşısında geliştirilecek programın tespiti hep bu kongrelerde görüşülmüş ve tartışılmıştır. Aktif siyasî hayatında İttihad ve Terakki Fırkası 01 Kasım 1918 tarihli son kongresinden önce toplam sekiz kez kongre toplamıştır. Bu kongreler sırasıyla 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1916, 1917 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kongrelerin ilk dördü Selanik'te gizli olarak diğerleri ise İstanbul'da açık bir şekilde yapılmıştır (Tunaya, 1995: 189-195).

Savaşın yenilgi ile bitmesi ve neticede meydana gelen hükümet değişikliği, aynı zamanda İttihad ve Terakki Fırkası iktidarının da sonu anlamına gelmiştir (Okyar, 1980: 248). Bu gerçeği ittihadçıların önde gelenleri kabul etmişlerdi. Bu sebeple son kongre öncesi ittihadçıların en çok konuştukları konu, firkanın bu durumu sarsıntısız ve en hafif bir şekilde nasıl atlatabileceği sorunu olmuştur (Okyar, 1980: 249).

Talat Paşa, Ali Fethi Bey'e, uzun zamandır kendisinin de umumi kongreyi toplama fikrinde olduğunu, bunun için bir an önce fırka mensuplarını kongreye çağıracağını ve içinde bulunulan durumun bu kongrede bütün boyutlarıyla tartışılacağını ve en uygun yolun bulunacağını söylemişti (Okyar, 1980: 249).

İttihad ve Terakki Fırkası'nın son kongresi 01 Kasım 1918'de öğleden önce olmak üzere, İstanbul'da Fırka Merkez-i Umumi binasında toplanmıştı. Söz konusu kongreye Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'da bulunan fırka mensuplarıyla, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye 120 kişi katılmıştır. Talat Paşa'nın başkanlığı altında toplanan kongreye İttihad ve Terakki Hükümetinin önde gelen nazırlarından Enver ve Cemal Paşalar iştirak etmemişlerdir.

Kongre müzakerelerine Talat Paşa'nın Başkanlık Makamına gelmesiyle başlanmıştı. Talat Paşa kongreyi açış konuşmasında, İttihad ve Terakki iktidarının icraatları ve içinde bulunulan şartların sebeplerini uzun uzadıya izah etmişti. Savaş yıllarını uzun uzadıya açıklamıştı. Talat Paşa istifa ettikten sonra Fırka Reisliğine İsmail Canbolat Bey seçilmiştir.

Bundan sonraki toplantılarda tartışmaların esasını, İttihad ve Terakki Fırkası'nın kendini feshederek siyasal yaşamdan kesin olarak çekilmesi ile İttihad ve Terakki Fırkası'nın, siyasî sabıkası olmayan yıpranmamış isimlerle yeni bir fırka halinde siyasî hayatına devam etmesi görüşleri oluşturmuştur (Tunaya, 1999: 73).

Kongrenin son toplantısı 04 Kasım'da gerçekleşmişti. Bu son toplantıda, bir önceki toplantıda tartışılan İttihad ve Terakki isminin değiştirilip değiştirilmemesi oya konulmuş ve 4 çekimser, 9 muhalif oya karşı 35 oy ile İttihad ve Terakki unvanının değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu işlemde sonra yeni teşkil edilecek fırkaya hangi ismin verileceği tartışılmıştır. Terakkiperver, Hürriyetperver, Teceddüt, Islahat, Halk ve İntibah gibi birtakım isimler yeni fırka için teklif edilmişti. Tartışmalar neticesinde, teklif edilen isimler teker teker oylanmış ve sonuçta 16 oy ile "*Teceddüt*" yeni fırkanın ismi olarak kabul edilmişti.

Sonuç olarak İttihad ve Terakki Fırkası'nın son kongresinde, İttihad ve Terakki isminin ve programının değiştirilerek Teceddüt adıyla yeni bir fırka olarak siyâsî hayatına devam etmesi kararlaştırılmıştır.

2.4 İttihadçı Liderlerin Firarı

İttihad ve Terakki Fırkası kongresinin devam ettiği sırada fırkanın önde gelenleri 01/02 Kasım 1918 gecesini bir Alman istimboteyle firar etmişlerdir. Gerçekte bu firar olayını ittihadçılar tarafından daha Talat Paşa hükümetinin istifasından itibaren düşünülmüştü. İstifadan hemen sonra her taraftan savaş sorumlularına karşı şiddetli bir öfke uyanmıştı. Zira İtilâf devletleri, İttihad ve Terakki Fırkası yöneticilerini ve bu fırka mensubu bir kısım nazırları savaştan ve savaş zamanındaki Rum ve Ermeni tehcirinden sorumlu tutmuşlardır (Bayar, 1965: 123).

İtilâf devletlerinin bu siyasetleri içeride de özellikle İttihad ve Terakki Fırkası karşıtlarının işine gelmiştir. İttihadçı karşıtları da bu bahane ile daha Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin kuruluşundan itibaren özellikle Rum ve Ermeni tehciri hadiselerini ve İttihad ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde meydana gelen suiistimalleri basın yoluyla sürekli işlemişler ve bu yönde bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardı. Bu İttihadçı aleyhtarlığı özellikle İttihad ve Terakki Fırkası'nın son kongresinden itibaren çok daha şiddetlenmiştir. Diğer taraftan özellikle Meclis-i Âyan'da Damat Ferit Paşa'nın başını çektiği bir grup, İttihad ve Terakki Fırkası iktidarı dönemine ait birtakım faaliyetleri tenkide başlamıştı. İç siyasetteki bu gelişmeler ve İtilâf faktörü ittihadçıların kafasında özellikle İttihad ve Terakki Fırkası'nın yönetici kadrosunda yurt dışına çıkmaları düşüncesini doğurmuştu. Ülke içindeki vaziyetin aldığı şekil ittihadçılarda, muhakkak bir kanuni takibata uğrayacakları hissini uyandırmıştı.

İttihadçılar arasında yapılan müzakerelerde, bu durum görüşülmüş ve Talat, Enver, Dr. Bahattin Şakir ve daha birkaç kişinin memleketten çıkmaları gereği öne sürülmüştü. Bunda Talat ve Enver Paşaların İttihad ve Terakki Fırkası'nın temel unsuru olmaları ve bu kişilerin memleket dâhilinde bulunmalarının mütareke esnasında itilâf devletlerinin daha ağır şartlar dikte etmesine neden olacakları düşüncesi etkili olmuştur. Hatta ittihadçılara göre Talat ve Enver Paşalar çekilip giderlerse itilâf devletlerinin herhangi bir işgal vesilesi kalmayacak ve sulh müzakereleri esnasında her müttefik ayrı ayrı mütareke talep ettiğinden sulhun imzalanmasında özellikle Talat ve Enver Paşalar Almanya'da bulunacak olurlarsa bunlar aracılığıyla Almanya'nın Türkiye'ye yardımı sağlanabilecekti (Arif, 1992: 10). İttihad ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumisi'nin bu düşünceleri, önceleri Talat ve Enver Paşalar tarafından şiddetle reddedilmiştir.

Bu konuda özellikle fırkanın tanınmış simalarından İstanbul murahhası (Kara) Kemal Bey önde geliyordu. Kemal Bey, Talat Paşa ile bir görüşmesinde, İtilâf devletlerinin memleketi işgal edeceklerini veya nüfuzları altına alacaklarını, memlekette kaldığı takdirde tehçire uğrayan unsurların kendisini tahrik etmek için hakaretler edeceğini, taşkınlıklar yapacağını söyleyerek, hesap vermek için kapının her zaman açık olduğunu, bunun için müsait bir zaman ve ortamın beklenilmesini, ileride bir gün, lidere ihtiyaç olunabileceğini ve gitmelerinin ülkede kalacak ittihadçılar açısından daha hayırlı olacağını söylemişti (Bayar, 1965:123-124).

Bu türden müzakerelerden sonra Talat Paşa birtakım şartlar ileri sürerek gitmeyi kabul etmiştir. Talat Paşa'ya göre önce İttihad ve Terakki Fırkası Kongresi toplanacak ve fırkanın bütün hesapları tetkik edilecek, mütareke imzalanıncaya kadar beklenecek, şayet mütareke hükümleri içinde itilâf devletlerinin memleketi ve İstanbul'u işgal etmeleri şartı varsa o zaman hareket olunacak ve Dr. Nazım ile Dr. Bahattin Şakir Beyler ve diğer bazı ittihadçılar da kendisiyle birlikte gidecekti.

Varılan karara göre başta Talat, Enver ve Cemal Paşalar olmak kaydıyla Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Dr. Rusuhi Beyler memleketten gideceklerdi. Talat Paşa Berlin'e gitmek istemişti. Enver Paşa ise önce Adapazarı civarında bir müddet kaldıktan sonra hazırladığı çete ile Kafkasya'ya geçmeyi düşünmüştü. Enver Paşa hala mücadeleden vazgeçmemiştir. Kafkasya'da kardeşi Nuri (Killigil) Paşa kumandasındaki kuvvetleri ele geçirerek mücadeleyi buradan sürdürmek niyetindeydi (Bayar, 1965: 124). Ancak Enver Paşa da diğerleriyle birlikte yola çıkmağa ikna edilmiştir.

01/02 Kasım 1918 gecesı İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelen isimleri firar etmişlerdir. Firar edenler şunlardı: Talat, Enver, Cemal Paşalar, Bedri ve Azmi Beyler ile Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Dr. Rusuhi Beyler (Tunaya, 1989: 567).

Firari paşalar 01 Kasım 1918 akşamı, Enver Paşa'nın ikametgâhında bir araya gelmişlerdi. Firardan önceki bu son buluşmada akşam yemeği yenmiş ve gecenin geç vaktine kadar sohbet edilmişti. Gece yarısına doğru paşalar rıhtıma çıkarak biraz gezindikten sonra Enver Paşa ile vedalaşarak ayrılmışlardı. Enver Paşa ikametgâhına geri dönmüştü. Bu arada muhafızlar paşaların veda ettiğini Enver Paşa'nın da ikametgâhına girdiğini görünce dairelerine çekilmişlerdi. Bunun üzerine Enver Paşa bir müddet sonra yanında diğer arkadaşları olduğu halde rıhtıma inmiş ve buradan paşalar ile birlikte feneri sönük halde rıhtıma yaklaşan bir motor bota binerek uzaklaşmıştı. Motor sesiyle uyanan muhafızlar rıhtıma geldiğinde motor bot iyice uzaklaşmıştı. En son ayrılan Cemal Paşa idi ve o da bir Alman sandalıyla gece yarısı diğer arkadaşlarıyla buluşturulmuştu.

Talat, Enver ve Cemal Paşalar firardan hemen önce Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya verilmek üzere birer mektup bırakmışlardı. En dikkat çekici mektup Enver Paşa'ya ait olanıydı. Enver Paşa söz konusu mektubunda, mütareke mecburiyeti sebebiyle meydana gelecek durumun artık memlekette kendisinin bir iş görebilmesine mani olacağını bundan dolayı da Kafkasya'ya giderek burada İslâm İstiklâlinin sağlanması için çalışacağını ve ileride fırsat imkân olduğu takdirde tekrar döneceğini yazmıştı.

İttihad ve Terakki Fırkası yöneticilerinin yurt dışına firarı hükümeti çok zor duruma düşürmüştü. İttihad ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinin firarı ülkede adeta bomba etkisi yapmıştı. Meclis-i Mebusan'da bulunan Rum ve Ermeni mebuslar da meclis görüşmelerinde özellikle tehcir meselesini gündeme getirerek ittihadçıları ve hatta daha ileriye giderek bütünüyle Türk Milletini ithama koyulmuşlardı (Okyar, 1980: 252-253).

Firar sadece mecliste değil basında da geniş yankı bulmuştu. Basında gün geçtikçe hükümet aleyhinde yazılar artmaya, eleştiriler daha da şiddetlenmeye başlamıştı. Bu sebeple bir aralık hükümet, bu muhalif tavrın devam etmesi halinde geçici kaydıyla sansür uygulamayı dahi düşünmüştü (Cavid Bey, 2000: 25). Zaten basındaki bu ittihadçı aleyhtarlığı, nihayet İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelenlerinin yurt dışına firarları ile iyiden iyiye artmış ve firar olayı hükümetin ve özellikle hükümette bulunan İttihad ve Terakki Fırkası'na mensup nazırların

mevkilerini sarsmıştı. Bu andan itibaren ittihadçı muhalifleri padişah etrafında toplanmış ve hükümet değişikliği için baskılarını arttırmışlardır. Artık hedef, Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin yerine yeni bir hükümeti işbaşına getirmek olmuştu. Basın bu yönde kamuoyu oluşturmaya başlamıştı. Hükümetin bu kadar ağır hücumlara rağmen durması mümkün değildi. Nitekim Hükümdar ile hükümet ilişkisi bu hükümete son noktayı koyacaktır.

İttihad ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerinin yurtdışına firarından sonra, siyaset meydanını boş bulan ve iyi bir fırsat yakalayan Vahdeddin, Kanun-i Esasiyi gerekçe göstererek hükümetin oluşum şekline müdahale etmek istemiştir (Okandan, 1959: 398-399). Bu doğrultuda Padişah, Evkaf Nâzırı Abdurrahman Şeref Efendi'yi 06 Kasım'da Ahmet İzzet Paşa'ya göndermişti (Türkgeldi, 1987: 158). Abdurrahman Şeref Efendi, gazetecilerin artan hücumları ve özellikle ittihadçı üyelerin aleyhinde itirazlar ve birçok suçlunun kaçıışı dolayısıyla şikâyetler yapıldığı ve bununla ilgili olarak, Hayri, Cavid ve Ali Fethi Beylerin hükümetten istifa etmeleri kastedilerek, bir çözümün bulunmasına dair padişahın görüşlerini Ahmet İzzet Paşaya bildirmişti (Ahmet İzzet Paşa, 1993: 31-32). Bu açıkça, hükümete müdahale anlamına gelmişti. Ahmet İzzet Paşa, Padişah tarafından hükümete yönelik bu müdahalenin anayasaya aykırı olduğunu savunmuştur. Bu rahatsızlığını Ahmet İzzet Paşa istifanamesinde de dile getirmiştir. Hükümet üzerinde artan bu baskılar neticesinde 09 Kasım'da Ahmet İzzet Paşa kabineyi toplayarak gelişmeleri görüşmüş ve neticede anayasa hükümlerine aykırı bir şekilde hükümdar tarafından vuku bulan müdahale üzerine, yine anayasaya bağlılığın bir neticesi olarak iktidar mevkiini terke karar vermiştir (Okandan, 1959: 400).

2.5 Meclis-i Mebusan'ın Feshi (21 Aralık 1918)

İttihad ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinin 01/02 Kasım 1918 gecesi ülkeden firarları iç siyasette Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin sonunu getirmişken diğer yandan da II. Meşrutiyet döneminin en uzun ömürlü Meclis-i Mebusan'ını, çoğunluğunu ittihadçıların oluşturması nedeniyle zor duruma sokmuştur.

1914'te toplanan ve hemen tamamı ittihadçı olan bu meclis, hukuki açıdan, kendi sonunu kendisi hazırlamıştır. Meclis, 1914 yılında görevine başladığı zaman, meclisin feshi ile ilgili Kanun-i Esaside yer alan 7. Maddeyi 1876'daki ilk haline dönüştürmüş ve bu suretle meclisin feshini kolaylaştırmıştı. Bu değişiklikle meclisin

feshi yetkisi anayasanın ilk şeklinde olduğu üzere padişaha bırakılmıştı. Bu değişikliğin amacı, meclisteki muhalefeti sindirmek ve gerektiğinde yeni bir meclisin oluşmasını sağlayabilmektir. Ancak savaş yıllarında tam bir tek parti durumuna gelen İttihad ve Terakki Fırkası buna ihtiyaç duymamıştı. Şimdi ise Vahdeddin, yapılan bu değişiklikle sağlanan yetkiye dayanarak meclisi feshetmiştir. Bunun için de gerekli ortamı, ittihadçı firarı, meclisin aldığı yeni şekil ve İstanbul basınının Meclis-i Mebusan'a karşı almış olduğu tavır sağlamıştır.

01 Ekim 1918'de üçüncü yasama dönemine devam etmek üzere toplanan Meclis-i Mebusan, kısa süre içinde İttihad ve Terakki Fırkası'na dayalı tekçi yapısından çoğulcu bir yapıya dönüşmüştü. Ali Fethi ve Hüseyin Kadri Beylerin öncülüğünde "*Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*" adıyla yeni bir siyasî fırka Ekim 1918'in ortalarında teşkil edilmiş ve Meclis-i Mebusan'daki bu firkalaşma İttihad ve Terakki Fırkası'nın 01-04 Kasım 1918'deki son kongresiyle "*Teceddüt*" Fırkası'na dönüşmesi sonrasında hız kazanmış ve böylece İttihad ve Terakki Fırkası Meclis-i Mebusanda Osmanlı Hürriyetperver Avam ve Teceddüt Fırkaları şeklinde iki ayrı siyasal oluşum halini almıştı. Bu arada her iki firkaya mensup olmayanlar da "*Müstakiller*" gurubunu teşkil etmişken Rum ve Ermeni mebuslar da iki ayrı grup halini almışlardı. Ancak bu Rum ve Ermeni mebuslar siyasî bir gayeden çok millî bir emel etrafında bir araya gelmiş gruplardı ve mütareke döneminin kendilerine sağladıkları fırsatları değerlendirmeye çalışmışlardır. Meclisin bu yapısı onun feshinde önemli bir rol oynamıştır.

İttihad ve Terakki Fırkası önde gelenlerinin ülkeyi terk etmeleri basının tepkisini iki nokta üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bunlardan birisi ittihadçı artığı kabul ettikleri Ahmet İzzet Paşa Hükümeti diğeri ise bunun en büyük destekçisi gördükleri Meclis-i Mebusan. Nitekim çok geçmeden Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin iktidardan düşmesini sağlamışlardı. Sıra Meclis-i Mebusan'a gelmişti. Meclis-i Mebusan, Ahmet İzzet Paşa Hükümetine verdiği destek ve ittihadçı paşaların kaçmasına göz yumduğu gerekçeleriyle şiddetle eleştirilmiştir. Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin istifası üzerine kurulan Tevfik Paşa Hükümeti de Meclisin feshi doğrultusunda bir tavır izlemeye başlamıştı.

Vahdeddin, kendi isteğine uygun olarak Tevfik Paşa kabinesini kurdurarak ittihadçıların hükümet ayağını kesmişti. Meclis-i Mebusan'ı da etkisiz hale getirmek istiyordu. Hatta Tevfik Paşa Hükümetinin daha etkin çalışabilmesi için bunu şart görmüştür (Okandan, 1959: 405).

Nihayet 21 Aralık 1919'da padişahla görüşmek üzere saraya gelen Tevfik Paşa, Meclis-i Mebusan'ın kendisini bir istizah (gensoru) vermek suretiyle iktidardan düşürmeyi kararlaştırdığını söyleyerek meclisin feshi için padişahtan “*irâde-i seniyye*” talep etmişti (Türkgeldi, 1987: 167). Bir süredir meclisi feshetmek için fırsat kollayan padişah için bu iyi bir bahane olmuştur. Ali Fuad (Türkgeldi) Bey tarafından Meclis-i Mebusan'ın feshi hakkındaki irâde-i seniyye hazırlanmış ve padişah tarafından onaylandıktan sonra 21 Aralık 1918'de mecliste, Dâhiliye Nâzırı Mustafa Arif Bey tarafından okunmuştur (Kocaoğlu, 2006: 91). Böylece Mutlakiyet'e geri dönmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASI'NDA DÖNÜŞÜM VE AYRIŞMA

3.1 Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası

“*Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*” Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde İttihad ve Terakki Fırkası'ndan istifa edenler tarafından, dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey öncülüğünde kurulmuştur (Tunaya, 1999: 91). Fırkanın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, fırka kurucularından Hüseyin Kadri Bey'in, Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin programının okuduğu 19 Ekim 1918 tarihli Meclis-i Mebusan toplantısında fırkanın kurulduğuna dair verdiği bilgiye nazaran fırkanın bu tarihten birkaç gün evvel kurulduğu söylenebilir (Tunaya, 1999: 91).

İttihad ve Terakki Fırkası içinde bir muhalif kanadın ortaya çıktığı, daha çok 10 Ekim 1918 tarihli meclis grup toplantısında belirginleşmişti. Bu toplantıda Meclis-i Mebusan başkanlığı için Halil Bey'in reis seçilmesi kararlaştırıldığı halde, yapılan seçime Ali Fethi Bey de adaylığını koymuş ve 53 oy almıştı. Ali Fethi Bey'e oy verenlerin içinde Rum mebusları da bulunmuştu (Akşin, 1988: 35).

Beliren muhalefet, fırka teşkili için toplantılara da başlamıştı. Fırka programı ile ilgili çalışmalar tamamlandıktan sonra Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin programının görüşüldüğü 19 Ekim tarihli Meclis-i Mebusan toplantısında fırka kurucularından Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey fırkanın resmen teşkil edildiğini söylemişti.

“*Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*”nın kurucu ve yöneticileri İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey ile Hüseyin Kadri Bey'di. Fırkanın idare heyeti ise, kurucularıyla birlikte, Tokat Mebusu Tahsin Bey, Divâniye Mebusu Dr. Sami Bey, Erzincan Mebusu Halet Bey, Yozgat Mebusu Şakir Bey ve Antalya Mebusu Fuat

Hulusi Beyden oluşmuştu (Tunaya, 1999: 95). Fırkanın idare merkezi Babıali'deki "Minber" Gazetesi'nin yazıhanesiydi. Ali Fethi Bey'in önderliğinde kurulan bu yeni fırka İttihad ve Terakki Fırkası Kongresi öncesi Meclis-i Mebusan'da oluşan ilk fırka olmuştur.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, 94 maddelik programı ile fırkanın çalışma şekli ve yapısı ile ilgili nizamnamesini, kuruluşundan hemen sonra 01 Kasım 1918'den itibaren başta fırkanın kendi yayın organı Minber gazetesinde olmak üzere bir kısım İstanbul basınında yayınlamıştır (Tunaya, 1999: 95-103). Yeni fırka liberal ilkeler üzerinde kurulmuştu.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Meclis-i Mebusan'da kurulmuş bir fırkaydı. Bu sebeple siyasî faaliyetlerinin büyük bir kısmı mecliste geçmiştir. Kısa süren siyasî hayatı süresince İstanbul dışında Anadolu'nun genelinde teşkilatlanma imkânı bulamayan fırka, III. Dönem Meclis-i Mebusan'ında (01 Ekim- 21 Aralık 1918) Ahmet İzzet Paşa ve Tefik Paşa hükümetleri ile ilişki içinde bulunmuştur.

Fırkanın kurucusu Ali Fethi Bey hükümetin önemli nezaretlerinden Dâhiliye Nazırlığı görevini üstlenmişti (Tunaya, 1999: 92-93). Bu yönüyle fırka, hükümet ortağı durumundaydı. Fırkanın bu konumu hükümet politikalarını desteklemesinde önemli rol oynamıştır. Böylece Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihad ve Terakki Fırkası'ndan ayrılmakla birlikte Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin desteklenmesi konusunda mecliste birlikte hareket etmişlerdir.

Fırkanın meclisteki en aktif temsilcileri Hüseyin Kadri Bey ile Erzincan Mebusu Halet Bey idi. Fırkanın kurucusu Ali Fethi Bey ise Dâhiliye Nazırlığı görevi nedeniyle ülke meseleleri ile ilgili olarak hükümete yönelik suallere cevap vermiş, meclis kürsüsünden yaptığı açıklamalar ile hükümetin genel politikası ve icraatları hakkında bilgiler sunmuştur. Bu yönüyle hükümetin kilit isimlerindendi.

Kısaca Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Meclis-i Mebusan'da aktif bir rol oynamış ve özellikle hükümet yanlısı bir siyaset takip etmiştir. Bunu 01 Kasım 1918'den itibaren çıkarmaya başladıkları ve fırkanın yayın organı olan Minber gazetesinde hükümetle ilgili kaleme alınan yazılardan da açıkça anlamaktayız (Kocaoğlu, 2006: 105).

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, gerek Meclis-i Mebusan'daki faaliyetleri ile gerekse kendi basın organıyla Ahmet İzzet Paşa Hükümetini ve icraatlarını desteklemiş ve özellikle hükümet karşıtı İstanbul basınına da sükûn ve itidal ile hareket etmeleri yönünde çağrıda bulunmuştur. Ancak Ahmet İzzet Paşa

Hükümetinin istifa etmesinden sonra kurulan Tevfik Paşa Hükümeti ile ilişkilerinde Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası daha sert bir tavır takınmıştır. Çünkü Tevfik Paşa Hükümeti gerçekten de son derece elverişsiz bir ortamda iktidara gelmişti. Zira hükümetin kurulduğu sıralarda İtilaf donanmaları Boğazlardan girerek Dolmabahçe Sarayı'nın önüne kadar gelmiş ve İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni ve Musevilerin alkışları arasında burada yerleşmeye başlamışlardı. Bir taraftan da İngiliz ve Fransızlar mütareke hükümlerine aykırı olarak ülkenin değişik yerlerini işgale başlamışlardı. Hükümet ise bütün bunlar karşısında pasif bir tutum sergilemiş, özellikle Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa bu gelişmeler karşısında zayıf kalmıştı. Hükümette bir kısım nazırlar da ilmi meseleler ile meşgul oluyordu. Bunların başında filozof olarak nitelendirilen Maarif Nâzırı Rıza Tevfik Bey geliyordu. Bu durumuyla Tevfik Paşa'nın kurduğu hükümet siyaseten yetersiz kişilerin bir araya geldiği gayr-ı mütecanis (heterojen) bir yapı arz etmiştir (Türkgeldi, 1987: 166).

Tevfik Paşa Hükümeti bir icraat hükümeti değildi. Bu özelliğinden dolayı Tevfik Paşa Hükümeti Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası tarafından kabul görmemiş ve gerek Meclis-i Mebusan'daki fırka mensupları ve gerekse fırkanın yayın organı olan Minber gazetesi aracılığıyla Tevfik Paşa Hükümeti sert eleştirilere maruz bırakılmıştır.

11 Kasım 1918'de kurulan Tevfik Paşa Hükümeti, programını Meclis-i Mebusan'ın 18 Kasım günkü toplantısında okumuştur. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ise daha kuruluşundan beri Tevfik Paşa Hükümetinin aleyhinde olmuştur. Bu tutumunu mecliste de açıkça sergilemiştir. Fırka, hükümete karşı ilk muhalif tavrını hükümet programı üzerindeki görüşleriyle ortaya koymuştu. Hükümete beyan-ı itimat (güvenoyu) konusunda Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, meclisteki Rum mebusları grubunun da desteğini almıştı. Ali Fethi Bey ve arkadaşlarının mecliste, Tevfik Paşa Hükümetine yönelik olarak güvensizlik yolundaki tutumunda İstanbul'daki bazı faaliyetlerin de önemli rolü olmuştur. Çünkü Tevfik Paşanın hükümeti kurduğu sıralarda, mütareke hükümleri doğrultusunda ordu komutanları İstanbul'a gelmişlerdi. Bu ordu komutanları arasında İstanbul'daki siyasî gelişmeleri yakından takip eden ve "*Anafartalar Kahramanı*" olarak ün kazanan Mustafa Kemal Paşa da bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a ulaştığı 13 Kasım'dan itibaren kendisine yakın gördüğü bazı siyasîlerle görüşmeye başlamıştı. Ülke meselelerinin ele alındığı bu görüşmelerde Tevfik Paşa Hükümetinin güvenoyu meselesi de üzerinde durulan

önemli konulardan biri olmuştur. Bu türden bir toplantı Tevfik Paşa Hükümetinin güven oylaması öncesinde yapılmış ve bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin istifasından duyduğu endişeyi dile getirdikten sonra Ahmet İzzet Paşa ile bir görüşme yapılarak kendisinin yeniden işbaşına gelmesinin teklif edilmesini önermişti (Orbay, 1993: 222). Bu doğrultuda Ahmet İzzet Paşa ile görüşülmüş ve bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa Ahmet İzzet Paşaya:

“iş başına yine sizin gelmeniz zarureti vardır Paşam, memleketin bugün maruz bulunduğu müşkülât bunu icap ettirmektedir. Sizin yeni bir kabine kurmanızdan başka bir çare yoktur. Bunun için Tevfik Paşa kabinesini Mecliste itimatsızlığa uğratmak lâzımdır..”

dediğinde Ahmet İzzet Paşa, Kanun-i Esasiye aykırı hareketi göze almış bir hükümdar ile çekişerek memleketi daha da kötü şartlara sürüklemekten çekindiğini bu sebeple de yeniden iktidara niyetli olmadığını bildirmişti (Orbay, 1993: 222-223). Ahmet İzzet Paşa'nın konağında gerçekleşen bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa'dan başka Ali Fethi, İsmail Canbolat, Rauf Beyler de bulunuyordu (Orbay, 1993: 224). Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın görüşlerine rağmen, *“Tevfik Paşa kabinesini Meclis re'yile düşürüp yerine kendisinin de gireceği, İkinci Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kurulmasını sağlamaktan başka çare bulunmadığı”* görüşünde ısrar etmiştir (Orbay, 1993: 223). Mustafa Kemal Paşa nihayet ısrarları neticesinde yanında bulunanları da ikna etmişti. Bu görüşmelerde alınan karara göre Tevfik Paşa Hükümeti Meclis-i Mebusan'da itimatsızlık oyu ile düşürülecekti.

İstanbul'da gerçekleşen bu siyasî toplantılara ve toplantılarda alınan kararlar doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen çoğunluğunu eski İttihad ve Terakki Fırkası mensuplarının oluşturduğu Meclis-i Mebusan'da Tevfik Paşa Hükümetine sadece Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası mebusları ve Rum grubu mebusları güvenoyu vermemiştir. Hatta meclisin bu tavrı Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Tevfik Paşa Hükümeti aleyhinde çalışanları hayrete düşürmüştür.

Tevfik Paşa Hükümeti Meclis-i Mebusan'da itimat oyu almakla birlikte, muhalifi Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası mecliste hükümeti sıkıştırmaya devam etmiştir. Nitekim güven oylamasından hemen sonra meclisin 25 Kasım 1918 tarihli oturumunda, Hüseyin Kadri Bey, mütareke hükümlerine aykırı olarak itilâf devletleri tarafından gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmekte olan askerî işgallerin bütün dünya devletlerinin Millî Meclislerinde protesto edilmesine dair bir sual tavrı (soru önergesi) sunmuştur. Konuşmasında, hükümetin işgaller karşısında gösterdiği

acziyeti dile getiren Hüseyin Kadri Bey mevcut hükümet aleyhindeki itimatsızlığını da bu münasebetle yeniden seslendirmiştir (Kocaoğlu, 2006: 117).

Görüldüğü üzere itilâf devletlerinin Anadolu'daki işgalleri ve bunun karşısında hükümetin tutumu Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası tarafından eleştirilen en önemli husus olmuştur. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, mecliste hükümetle olan ilişkilerinde hemen tamamında hükümet aleyhinde bir tutum sergilemiştir. Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1918'de feshedildiği tarihe kadar fırka bu tavrını devam ettirmiş ve hükümeti sürekli eleştirmiştir.

Teceddüt Fırkasına mensup birçok mebus da parlamentonun son günlerinde hükümet aleyhine dönmüştü. Bu durum hükümetin meclisteki konumunu daha da güçleştirmiştir. Hükümet özellikle Kasım 1918'in başlarından itibaren itilâf devletlerine ait askerî birliklerin mütareke hükümlerine aykırı olarak ülkenin değişik yerlerini işgale başlamaları ve bu işgalin gün geçtikçe tehlikeli bir hal almasına karşın Tevfik Paşa Hükümetinin sessiz kalması, mecliste hükümet aleyhinde olan tutumun daha çok sertleşmesine sebep olmuştur.

19 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan Başkanlığına beşli bir istizah takriri (gensoru önergesi) sunulmuştur. Söz konusu takrirden hükümet programında bahsedilen hususların tatbik ve icra edilmemesinin nedenleri hükümetten sorulmuştu (Kocaoğlu, 2006: 120). Takririn arkasında yatan gerçek sebep ise hükümete güvensizlik oyu verilerek düşürülmesiydi. Meclis-i Mebusan'ın hükümet aleyhindeki bu tutumu hükümetin değil kendisinin sonunu getirmiştir. Çünkü takririn hükümet tarafından cevaplandırılmasından hemen sonra Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey kürsüye gelerek meclisin feshine dair Padişahın iradesi okumuştur.

Meclisin feshiyle birlikte İttihad ve Terakki Fırkası'ndan ayrılarak grup oluşturan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'daki faaliyetleri de son bulmuştur. Fırka bundan sonra 05 Mayıs 1919'da kapatılmasına kadar ülkenin içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarılması noktasında bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak bununla birlikte bir siyasî kuruluş olarak en kayda değer faaliyetlerini Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirmiştir. İstanbul dışında Anadolu'nun genelinde firkanın teşkilatlanma imkânı bulamaması etkinlik alanının İstanbul ile sınırlı kalmasına sebep olmuş ve burada başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı ordu mensuplarıyla ülkenin kurtuluş çareleri üzerinde fikir mücadelesi yürütmüştür.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın muhalif tutumunu sergilediği bir diğer saha da basın olmuştur. Nitekim fırka kuruluşundan hemen sonra 01 Kasım 1918'de "*Minber*" adıyla bir de gazete çıkarmaya başlamıştı.

Mütareke hükümleri gereği ordularını terhis ederek İstanbul'a dönmeleri emredilen komutanlar 1918 Kasımının başlarından itibaren İstanbul'da toplanmaya başlamışlardı. Bu ordu komutanlarından Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelen önemli kişilerdendi ve İstanbul'a gelir gelmez siyasî işlerle meşgul olmaya başlamıştı. Hükümet aleyhinde Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve Teceddüt Fırkası'nın mebusları ile temasa geçen Mustafa Kemal Paşa, meclisteki teşebbüslerinin yanı sıra diğer yandan Ali Fethi Bey başta olmak üzere İsmail Canbolat ve Rauf Beyler ile askerî ve siyasî nitelikli yakın arkadaşlarıyla toplantılar düzenlemiş ve ülkenin genel durumu üzerinde fikir alışverişinde bulunmuştu.

İşte bu siyasal mücadelenin yapıldığı unsurlardan birisi de 01 Kasım 1918'de yayın hayatına başlayan *Minber* gazetesi olmuştu. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın yayın organı olan *Minber*'de siyasî yazılar daha çok Ali Fethi Bey'in ve Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerini yansıtmıştır.

Yayın hayatı 51 gün süren *Minber* gazetesi, zaman zaman maddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Başlangıçta sermayesinin önemli bir kısmını Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fethi Beyler karşılamıştır (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1999: 21). Bununla birlikte satışların azlığı nedeniyle yaşanan bu sıkıntıların giderilmesi için Karasu Efendi'den dahi bir miktar para alınmıştır. Cavid Beyin de *Minber* gazetesinin maddi destekçileri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Cavid Bey Kara Kemal vasıtasıyla bazı tüccardan toplattığı paraları gazete için kullanmıştır (Cavid Bey, 2000: 71).

Minber gazetesinin siyaset köşesinin ağırlıklı konusunu Tevfik Paşa Hükümeti ve icraatları oluşturmuştur. Tevfik Paşa Hükümetinin kurulduğu 11 Kasım 1918'den itibaren kaleme alınan yazılarda hükümetin yapısı, kuruluşu ve icraatları eleştirel bir dille ele alınmış ve bu suretle muhalefet yapılmıştır.

Minber gazetesi yayınlanmaya başladığı 01 Kasım 1918'den 22 Aralık 1918'e kadar yayın hayatını devam ettirebilmiş, meclisin feshinden hemen sonra yayını tatil kararı almıştır. Böylece yayın hayatını devam ettirdiği süre içerisinde Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın basındaki ayağı olmuş, özellikle siyaset kısmında yayınlanan hükümet aleyhtarî yazılarıyla kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu yönüyle firkanın en önemli faaliyet organı olmuştur.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası; mütareke ortamında ülkenin düştüğü zor şartlar karşısında üretilen bazı kurtuluş çarelerine ya bizzat katılmış veya büyük destek vermiştir ve bu bağlamda İstanbul'daki bazı cemiyetlerle ilişki kurulmuş bu cemiyetlerin millî teşebbüsleri Minber tarafından desteklenmiştir. Bu doğrultuda Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin, memleketin meseleleri ile ilgili müzakerelerde bulunmak üzere bazı aydınlara yaptığı çağrı önemli görülmüş ve Minber'de buna yer verilmiştir (Kocaoğlu, 2006: 134).

Millî teşebbüslere verdiği desteğin yanı sıra Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 24 Ocak 1919'da Ali Fethi Bey'in davetiyle ülkedeki mevcut bütün fırkaların birleşmesi yönünde gayretler de göstermiştir (Kocaoğlu, 2006: 135). Bununla birlikte Ali Fethi Bey'in birleşme çağrısı itibar görmemiş ve sonuçsuz kalmıştır. Söz konusu çağrı özellikle ittihadçı karşıtı basın sert bir dille eleştirilmiştir. İttihatçı muhalifi basın, Ali Fethi Bey'in birlik çağrılarının yaygaradan ibaret olduğunu belirttiikten sonra padişahı kurtuluşun tek alternatifi olarak değerlendirmiştir.

Sonuç olarak Hürriyetperver Avam Fırkası'nın, fırkaları birleştirme ve millî bir cephe oluşturma gayretleri özellikle ittihadçı karşıtı basın tarafından İttihad ve Terakki Fırkası'nın yeniden iktidarı ele geçirme oyunu olarak görülmüş ve bu yüzden de amacına ulaşamamıştır.

Ekim 1918'de kurulan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihad ve Terakki Fırkası'nın feshinden sonra başlatılan ittihadçı aleyhtarlığı çerçevesinde Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 06 Mayıs 1919'da alınan Meclis-i Vükelâ kararıyla kapatılmıştır. Azalarının isim ve hüviyetlerinin tetkik edildiği neticede hemen hepsinin mefsuh İttihad ve Terakki Fırkası eski azalarından olduğu ve hatta bundan dolayı bir kısım azasının hâlihazırda tutuklu bulunduğu belirtildikten sonra, firkanın İttihad ve Terakki'nin isim değiştirmiş hali olduğu bu sebeple firkanın kuruluş dilekçesinin iptal edilerek teşkilâtlarının kapatılması bildirilmiştir (Tunaya, 1999: 94). Aynı kararda Teceddüt Fırkası'nın da ismi geçmişti. Böylece ayrı kurulan, fakat İttihad ve Terakki Fırkası'nın devamı olarak görülen her iki firkanın siyasî hayatına son verilmiştir. Bu fırkaların kapatılmasını bir süredir devlet eliyle başlatılan ittihadçı kuruluşların tasfiyesi operasyonunun bir parçası olarak değerlendirebiliriz.

3.2 Teceddüt Fırkası

“*Teceddüt Fırkası*”, Türk siyaset tarihinin ilk ve en köklü fırkası olan İttihad ve Terakki Fırkası’nın 01-04 Kasım 1918 tarihleri arasında gerçekleştirilen son kongresinde siyaset sahasına yeni bir fırka olarak girmiştir. Fırkanın kuruluşu, kongrenin 04 Kasım 1918 tarihli son toplantı günün de gerçekleştirilmiştir. Kongrenin 04 Kasım Pazartesi günkü üçüncü oturumunda, İttihad ve Terakki isminin değiştirilip değiştirilmemesi hususundaki tartışmalar sonuca bağlanmak üzere reyeye konulmuş ve oylama neticesinde 4 çekimser 9 muhalif oya karşı 35 kabul oyu ile İttihad ve Terakki isminin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar aynı zamanda İttihad ve Terakki Fırkası’nın siyasî hayatının ismen bittiği fakat yeni bir unvan altında devam edeceği anlamına gelmiştir. Aynı gün, oylamadan hemen sonra yeni isim ile ilgili tartışmalar yapılmış, teklif edilen Terakkiperverler, Hürriyetperverler, Teceddüt, Islahat, Halk, İntibah unvanları arasından “*Teceddüt*” ismi 16 oy ile yeni fırkanın adı olarak kabul edilmiştir. Bundan başka kongrenin ilk gününde seçilen Hesap Encümeni tarafından Merkez-i Umumi hesapları ile ilgili incelemelerin sonucu okunarak, İttihad ve Terakki Fırkası’nın 1.375.764 kuruluş mevcudunun yeni firkaya devren teslimi kabul edilmiştir.

Genel Başkanlığına Hüseyin Hüsnü Paşa’nın getirildiği Teceddüt Fırkası’nın Genel Başkan Yardımcılıklarına da İsmail Canbolat ve Şemsettin (Günaltay) Beyler getirilmişlerdi.

Teceddüt Fırkası 11 Kasım 1918’de kuruluş dilekçesini Dâhiliye Nezaretine vererek resmen Türk siyaset hayatına girmiştir. İlk sayısı 09 Aralık 1918’de çıkan “*Teceddüt Mecmuası*” fırkanın yayın organıydı. Mecmuanın imtiyaz sahibi Teceddüt Fırkası’ndan Saruhan Mebusu Sabri (Toprak) Bey’di. Haftalık olarak yayınlanan mecmua fırkanın siyasî fikirlerinin yayınlandığı ilmi ve siyasî nitelikte bir dergiydi.

İttihad ve Terakki Fırkası’nın önemli şahsiyetlerinden Hüseyin Cahit (Yalçın) anılarında, Teceddüt Fırkası’nın esasında, İttihad ve Terakki Fırkası’nın bundan böyle kesin bir şekilde son bulmuş olduğu gerçeğini kabullenemeyenlerin, bir dönüşümle işi atlatmak ve işler yatıştıktan sonra yeniden işbaşına gelmek düşüncelerinin bir ürünü olduğunu; bununla birlikte kendisinin bu düşüncüyü hiçbir vakit benimseyemediğini ve hatta Malta esareti günlerinde bazı ittihadçı arkadaşlarının fırkanın yeniden canlandırılması yönündeki gayret ve görüşlerine

katılmayarak eski İttihad ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinin artık siyasal rollerinin kalmamış olduğu düşüncesini taşıdığını yazmıştır (Yalçın, 1976: 328).

Teceddüt Fırkası'nın kurucuları göz önüne alındığında, birçoğunun savaş yıllarında Enver Paşa ve uygulamalarına karşı çıkan kişilerden oluştuğunu görürüz. İsmail Canbolat, Yunus Nadi, Galip Bahtiyar ve Tefik Bey bunların başında gelmişlerdir (Akal, 2002: 124). Ama yine de Teceddüt Fırkasının kuruluşu, İttihad ve Terakki Fırkası'nı değişik bir isim altında sürdürme gayreti olarak değerlendirilmiştir (Tunaya, 1999: 113).

Teceddüt Fırkası'nın İttihad ve Terakki Fırkası'nın bir devamı olup olmadığı hususu dönemin basınında da tartışılmıştır. İstanbul basınında ve özellikle de ittihadçı karşıtı basında Teceddüt Fırkası'nın, İttihad ve Terakki Fırkası'nın bir devamı olduğu kuvvetli bir dille vurgulanmıştır. Yeni fırka, bu zaafından dolayı birçok yönden hücumla maruz kalmıştır.

Fırka programı 175 maddeden oluşmaktadır. Programın bu denli detaylı oluşu, Teceddüt adıyla İttihad ve Terakki Fırkası yerine kurulan firkanın, kuruluş çalışmalarının çok önceden başladığı ve oldukça bilinçli hazırlandığı izlenimini vermiştir.

Teceddüt Fırkası, halefi olduğu İttihad ve Terakki Fırkası'nın sadece parasal olarak mal varlığına el koymakla kalmamış, aynı zamanda cemiyetin ülkedeki bütün kulüplerine de sahip çıkmıştır. Teceddüt Fırkası bu yönüyle de İttihad ve Terakki Fırkası'nın mirasçısı sayılmıştır (Tunaya, 1999: 116-117). Anadolu'daki Teceddüt Fırkası kulüpleri, firkanın 05 Mayıs 1919'da hükümet tarafından kapatılmasından sonra Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerine dönüşmüştür. Bu yönüyle fırka, İttihad ve Terakki Fırkasından Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerine geçişte önemli rol oynamıştır.

Teceddüt Fırkası en etkin faaliyetlerini Meclis-i Mebusan'da gösterebilmiştir. Bu itibarla Teceddüt Fırkası da Meclis-i Mebusan'da doğmuş bir fırka olarak faaliyetlerinin etkin bir kısmını doğduğu ortamda icra etmiştir. Bu yönüyle bir meclis fırkasıdır. Firkanın mecliste diyaloga girdiği hükümet hemen hemen kendisiyle aynı zamanda kurulan I. Tefik Paşa Hükümetidir.

Teceddüt Fırkası mecliste çoğunluğa sahip olması münasebetiyle, Tefik Paşa Hükümeti bu firkaya dayanarak 19 Kasım günkü toplantıda güvenoyu alabilmiştir. Güvenoyu öncesinde 19 Kasım günü sabah 09.00'da mecliste grubunu toplayan Teceddüt Fırkası zamanın ve şartların ehemmiyetini dikkate alarak hükümete itimat edilmesini kararlaştırmıştır.

Teceddüt Fırkası, mecliste daima hükümet aleyhinde bulunan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ile birlikte hareket etmekten kaçınmışsa da Aralık 1918'den itibaren, kendisinin de Tevfik Paşa Hükümetinde bazı değişikliklere gidilmesini istemesi nedeniyle bir yakınlaşma politikası izlemiş ve nihayet bu yakınlaşma, bir Teceddüt-Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkaları ittifakına dönüşerek, bu çerçevede Tevfik Paşa Hükümetini düşürmek amacıyla 19 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan Başkanlığına mevcut hükümet aleyhinde bir istizah tavrı verilmesiyle belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur. Tevfik Paşa Hükümetinin programında belirtilen hususların tatbik ve icra edilmemesinin nedenlerinin sorulduğu bu tavrın altında Teceddüt Fırkasından Aydın Mebusu Yunus Nadi, Sivas Mebusu Rahmi ve Saruhan Mebusu Mustafa İbrahim Beylerin imzaları bulunuyordu. Bununla birlikte Tevfik Paşa Hükümetini düşürmeye yönelik olarak girişilen bu teşebbüs Meclis-i Mebusan'ın feshiyle sonuçlanmıştır. Meclis-i Mebusan'ın feshiyle birlikte Teceddüt Fırkasının da meclis kanadındaki faaliyetleri son bulmuştur.

Teceddüt Fırkası basın alanında da faal çalışmıştır. 09 Aralık 1918'den itibaren haftalık, "*Teceddüt*" adıyla bir mecmua yayınlamıştır. Bundan başka Akşam, Tercüman-ı Hakikat, Vakit, Yeni Gün ve Zaman gazetelerine maddi yardım yapılması fırka idare heyeti tarafından kabul edilmiştir. Tanınmış kalemlerinden Ahmet Rasim Bey'e, getireceği eserlere mahsuben yüz lira verilmiştir (Tunaya, 1999: 117).

Basında fırkanın en önemli kalemi Yunus Nadi Bey olmuştur. Yeni Gün gazetesindeki yazılarıyla Teceddüt Fırkası'nın fikirlerini kamuoyuna anlatmaya çalışmıştır.

Bir meclis fırkası olarak siyasal hayata başlayan Teceddüt, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra faaliyetlerini bir yandan basın yoluyla devam ettirirken diğer yandan da, ülkede Kasım 1918'den itibaren belirmeye başlayan birtakım yeni oluşumlar ile ilişki kurma ve kendi siyasal hedeflerine uygun olanları destekleme yönüne gitmiştir.

Özellikle Mondros Mütarekesi sonrası itilaf devletlerinin işgalci tutumları karşısında, ülkenin kurtuluşu yönünde faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurulmakta olan bazı cemiyet ve dernekler Teceddüt Fırkası tarafından da ilgi görmüştür. Hatta çoğu zaman fırka, bu oluşumların içinde de olmaktan çekinmemiştir. Bu çerçevede Teceddüt Fırkası'nın destek verdiği oluşumlardan biri "*Millî Kongre*" girişimi olmuştur. 29 Kasım 1918'de fırkalar üstü bir uzlaşma hareketi olarak, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Reisi Dr. Esat (Işık) Paşa'nın önderliğinde, ortaya çıkan Millî

Kongre hareketine Teceddüt Mecmuasında geniş yer verilmiş ve söz konusu oluşumun lehinde kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır (Tunaya, 1999: 151). Teceddüt Fırkası Millî Kongreyi desteklemenin yanı sıra, bu hareket tarafından düzenlenen toplantılara da iştirak etmiştir.

Bundan başka Teceddüt Fırkası, mütareke döneminin en zengin siyasal kuruluşlarından biri olarak, ülkede Kasım 1918'den itibaren kurulmaya başlayan yerel cemiyet ve derneklere de maddi yardımlarda bulunmuştur. Vilayet-i Şarkiye, Kilikyalılar Cemiyeti ve Kadıköy Spor Kulübü bunlardan sadece birkaçıdır (Tunaya, 1999: 117-118). Ayrıca Mütarekenin hemen akabinde İzmir'de kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti de Teceddüt Fırkası tarafından desteklenmiş ve amaç ve faaliyetleri hakkında Teceddüt Mecmuası vasıtasıyla kamuoyuna bilgi verilmiştir. Nitekim söz konusu cemiyetin kurucularından eski İzmir Mebusu Tokatlı Sekip Bey eski bir ittihadçıdır. Teceddüt Fırkası'nın özellikle ilgilendiği ve hatta organik bağının da bulunduğu diğer bir cemiyet de Trakya Paşaeli Cemiyetiydi. Teceddüt Fırkası'nın İdare Heyetinde yer alan Galip Bahtiyar Bey aynı zamanda Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin bir üyesiydi (Tunaya, 1999: 112-113). Teceddüt Fırkası Galip Bahtiyar Bey aracılığıyla buradaki teşkilatlanmayı sağlamıştır. Ayrıca fırka kurucularından Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran) Bey de murahhas azalar sıfatıyla Trakya Paşaeli Cemiyeti adına İstanbul'da faaliyet gösteren iki kişiden biriydi (Sakallı, 1997: 193).

Trakya önemli bir toprak parçasıydı ve özellikle Bulgarların burası ile ilgili planları bulunuyordu. Mondros Mütarekesinden sonra Bulgar tehdidinin iyice belirmesi karşısında Trakya Paşaeli Cemiyeti teşkil edilmişti. Fırka idare heyetinde de yer verilen bu kişiler aracılığıyla Trakya'nın herhangi bir işgal tehlikesi karşısında müdafaası için İstanbul'da kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim Trakya davasına firkanın yayın organı Teceddüt Mecmuasında geniş yer verilmiştir. Savaşın sonlarında, topraklarını genişletme hayallerinden mahrum kalan Bulgarlar bu defa "*Edirne Trakya Bulgar Komitesi*" adıyla bir heyet teşkil ederek, 31 Ekim 1918'de Amerika'nın Sofya Maslahatgüzarı Mr. Murphy aracılığıyla Amerika Reisisumhuru Wilson nezdinde girişimlerde bulunmuş ve Edirne Trakya'sının Bulgarlara ait olduğuna dair bir muhtıra sunmuştu. Bu gelişmeler Teceddüt Mecmuası vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır. Teceddüt Mecmuasında ayrıca Trakya üzerindeki Bulgar emellerine karşı mücadele etmek ve Trakya'nın Türk yurdu olduğunu savunmak amacıyla Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin kurulduğu da ilan

edilmişti. Bunun yanı sıra Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin Bulgar iddiası ile ilgili karşı delillerine de yer verilmiştir. Bu suretle Trakya lehinde millî bir uyanışın meydana gelmesine çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu cemiyetin programı ve Trakya ile ilgili çalışmaları, düşünceleri de mecmuada geniş yer tutmuştur.

Buradan da anlaşılıyor ki Teceddüt Fırkası, Meclis-i Mebusanda Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası kadar aktif bir faaliyet gösterememişse de ülkenin önemli stratejik bölgelerinde itilaf işgalleri ile ortaya çıkan ve daha sonraları Müdafaa-i Hukuk genel adını alacak olan oluşumlarda bizzat bulunmuş ve bunların örgütlenme ve propaganda faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır.

Bundan başka Teceddüt Fırkası, mütareke ortamında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucularından Ahmet Rıza Bey'in fırkalar üstü bir girişim olarak başlattığı "*Vahdet-i Millîye*" hareketine de destek vermiş ve kuruluş çalışmalarındaki toplantılarına katılmıştır (Tunaya, 1999: 432).

Şubat 1919'da Meclis-i Vükelâ tarafından mefsuh İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne ait menkul ve gayri menkul eşyaya hükümetçe el konulmasına dair bir karar alınmıştır. Aslında bu karar doğrudan doğruya Teceddüt Fırkası ile ilgiliydi. Çünkü firka, İttihad ve Terakki Fırkası'nın mirasçısıydı. Alınan karar çerçevesinde Dâhiliye Nezareti tarafından derhal ilgili makamlara emir verilmiştir. Bu suretle İstanbul'daki Merkez-i Umumi mühürlenmiştir. Bundan başka Beyoğlu ve Kadıköy şubeleri de kapatılmıştır. Ayrıca İstanbul'daki eski İttihad ve Terakki Fırkası kulüpleri namına mevcut olan ve Teceddüt Fırkası'na devredilmiş bulunan ve halen bankalarda tutulan paraya da hükümet tarafından ihtiyati tedbir konulmuş ve bankalarda bulunan mevcut meblağın kaydı ve tespiti ile son günlerde bu paralardan kimlere ne kadar ödemelerde bulunduğunu incelemek amacıyla bir de komisyon oluşturulmaya karar verilmiştir.

Bu arada ittihadçı muhalifi basın da gün geçtikçe sesini daha fazla yükseltmiş ve İttihad ve Terakki Fırkası'ndan kalan bütün kurum ve kuruluşların tasfiyesi hususunda hükümet üzerindeki baskılarını iyiden iyiye arttırmıştır. Kaldı ki ittihadçı muhalifleri Mart 1919'dan itibaren Damat Ferit Paşa ile birlikte iktidara gelmeyi de başarmışlardı. Nihayet 05 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla Teceddüt Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ile birlikte kapatılmıştır (Tunaya, 1999: 121-122). Kapatılma gerekçesinde, Teceddüt Fırkası'nın idare heyetinde mefsuh İttihad ve Terakki Fırkası mensuplarının bulunduğu ve bunların bir kısmının da bugün için tutuklu buldukları belirtilerek, söz konusu firkanın eski

İttihad ve Terakki Fırkası'nın isim değiştirilmiş şekli ve devamı olduğunun anlaşılması münasebetiyle, merkez ve şubelerinin tamamının fesih ve kapatılmasına, ayrıca münfesih İttihad ve Terakki Fırkası emval ve emlâki hakkında alınmış olan kararın Teceddüt Fırkası ve teşkilatları için de geçerli sayılmasına karar verildiği de ifade edilmiştir. Bu karar ile Teceddüt Fırkası'nın açık siyasî hayatı da sona ermişti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İTTİHADÇILARIN TASFİYESİNE YÖNELİK FAALİYETLER

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti hariç mütareke hükümetlerinin ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin uğraş gösterdiği konulardan en önde geleni ittihadçılığın her yönüyle tasfiyesi olmuştur. Bu konuda başta Tevfik Paşa Hükümetleri olmak üzere sonrasında kurulan Damat Ferit Paşa Hükümetleri büyük çaba harcamışlardır. Aşağıda söz konusu hükümetlerin ittihadçılara yönelik olarak aldığı tedbirler ve uygulamalar ele alınmıştır.

4.1 Tevfik Paşa Hükümetleri Döneminde Kurulan Komisyon ve Heyetler

4.1.1 Tetkik-i Seyyat Komisyonu

Tetkik-i Seyyat Komisyonunun amacı, savaş yıllarında İttihad ve Terakki Hükümeti tarafından gerçekleştirilen “*tehcir*” esnasında işkence olayına karışanlar ile suiistimalleri görülenler ve şahsi menfaat peşinde koşarak Ermenilerin mal ve mülkünü gasp edenler hakkında tahkikat icra ederek, kanuni işlemleri yerine getirmektir. Komisyon, aynı zamanda Rum ve hatta Türklere yönelik olarak gerçekleştirilen işkence ve suiistimallere iştirak edenler hakkında da tahkikat yapmıştır. Komisyon çalışmalarını Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’nde tahsis edilen bir dairede yürütmüştür. Tehcir sırasındaki suiistimallerle ilgili şikâyetlere de bu komisyon bakmıştır.

Komisyon çalışmalarına başlar başlamaz tehcir esnasında Diyarbakır valisi bulunan ve ittihadçıların beyin takımından olan Dr. Reşit Bey’i tutuklatmıştır. Dr. Reşit Bey’in, Ermenilerin tehciri meselesinde pek çok suiistimalinin bulunduğu,

ayrıca Beşiri Kazası Kaymakamı Sabit Bey ile Lice Kaymakamı Nesimi Beylerin katlinde de tesirinin olduğu ileri sürülmüştü. Komisyon ayrıca Dr. Reşit'in yardımcılarında Jandarma Mülâzımı Şükrü ve Harun Efendilerin de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri için Diyarbakır Vilayetine gerekli emri iletmiştir. (Kocaoğlu, 2006: 188).

Tetkik-i Seyyiat Komisyonu, 03 Aralık 1918'den itibaren önde gelen ittihatçılardan Rahmi Bey'in İzmir'de valilik yaptığı döneme ait icraatını incelemeye başlamış ve bu çerçevede mülkiye müfettişlerinden Arif, Süleyman, Hikmet, Nedim ve Naci Beylerden oluşan bir heyeti İzmir'e göndermişti. Bu heyet çalışmaları neticesinde 38 maddeden oluşan ve Rahmi Bey'in İzmir'deki usulsüz uygulamalarını içeren bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Rahmi Bey'in kanun ve nizama aykırı olarak birçok icraat yaptığı ve devleti zarara uğrattığı ifade edilmiştir (Kocaoğlu, 2006: 189).

Komisyon, Ankara vilâyetinde meydana gelen vukuatın incelenmesi için de mülkiye müfettişlerinden Fuad Bey'i bölgeye göndermişken 05 Aralık 1918'de Erzurum eski valilerinden Sabit Bey'i sorgulamaya başlamıştır. Sabit Bey Erzurum valisi olduğu sıralarda bazı cinayetlere göz yummakla suçlanarak komisyon tarafından daha önce tutuklatılmıştı.

07 Aralık 1918'de komisyon, Diyarbakır eski valisi Dr. Reşit Bey'i sorgulamıştı. Tehcir esnasında yapılan yolsuzlukların, soygunun ve kıtalin en şiddetlisinin Diyarbakır'da gerçekleştirildiği ve bunda Dr. Reşit'in büyük bir rolü olduğu ileri sürülmüştü. Ayrıca Dr. Reşit Bey'den başka tehcir işlemlerine katıldığı ileri sürülen ve o sıralarda Diyarbakır'da görevli bulunan pek çok memurun da sorgulanmasının yapılması komisyon tarafından ön görülmüş ve bu yönde talimatlar verilmişti. Bu amaçla Dr. Reşit'in icraatlarını yakından bilen ve tehcir esnasında büyük yolsuzluklara karıştığı ileri sürülen Yüzbaşı Çerkez Şakir de tutuklatılmıştı.

Yüzbaşı Çerkez Şakir tutuklandıktan hemen sonra Haymana'da Rum Papazı Yorgi Efendi, Dâhiliye Nezaretine bir şikâyet telgrafi çekmişti. Daha önce Ankara'da Jandarma yüzbaşılığında bulunmuş olan Çerkez Şakir'in, Ermeni ve Rumların 16 araba eşyasını ve 300 pırlanta ve elmas taşlı yüzüğünü, altın köstekli 40 adet saatini gasp ettiğini ve bu çaldığı malları satmak teşebbüsünde bulunduğunu, bu sebeple Ermenilerden çalınan eşyanın satılmasının önlenerek sahiplerine iadesi hususunda gerekenin yapılmasını istemişti. Bu telgraf doğrultusunda Haymana'da bulunan mülkiye müfettişlerinden Fuat Bey'e komisyon tarafından verilen talimatta

Haymana'daki mağdur Ermeni ve Rumların ifadelerinin alınması ve konuyla ilgili varsa diğer şikâyetlerin toplanarak komisyona iletilmesi istenmişti. Komisyon bu çalışmalarını sürdürdüğü sırada tutuklu halde bulunan Çerkez Şakir firar etmiştir. Firar hadisesi sonrasında komisyon firara yardımcı olanlar hakkında da soruşturma başlatmıştır. Dr. Reşit'in sorgulanması bir müddet daha sürmüştür.

Tetkik-i Seyyiat Komisyonu, bir yandan merkezde sorgulama faaliyetini devam ettirirken, diğer yandan da, hakkında yolsuzluk yaptığı iddiası bulunan çeşitli asker ve sivil yetkililerin görev yaptıkları yerlere mülkiye müfettişleri göndermeye devam etmiştir. Bu kapsamda Edirne valisi iken azledilen Zekeriya Zihni Bey de hakkında tahkikat başlatılan idarecilerdendi. Ayrıca Adapazarı tehciri esnasında pek çok suiistimallerinin bulunduğu iddia edilen Jandarma bölük kumandanıyla, takım kumandanları ve polis komiserleri hakkında da tahkikat başlatılmış ve bu amaçla bölgeye gönderilen Mülkiye Müfettişi Emin Bey, yaptığı incelemeler neticesinde pek çok suiistimalin yapılmış olduğunu Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Bu tahkikat sonrasında suiistimallerde müdahalesi olduğu anlaşılan Adapazarı Polis Müdürü ve hali hazırda Hendek Nahiyesi Müdürlüğü görevini yürüten Reşit Efendi görevinden azledilmiştir. 12 Aralık 1918'de Tetkik-i Seyyiat Komisyonu'nca icra edilen tahkikat neticesinde de Konya eski valisi Muammer, Musul Valisi Memduh Beyler ile Divân-ı Muhâsabât Mümeyyizlerinden Macit Beyler tutuklanmıştır (Kocaoğlu, 2006: 190).

Tetkiki-i Seyyiat Komisyonu Başkanlığına Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde Refik Paşa getirilmişti. Refik Paşa'nın başkanlığa getirilmesinden sonra komisyonun etkinliği daha da arttırılmıştır. Refik Paşa göreve gelir gelmez birtakım yeni esaslar belirleyerek komisyonun tespit edilen esaslar çerçevesinde daha etkin bir biçimde çalışmasını sağlamıştır.

Tetkik-i Seyyiat Komisyonu, Dâhiliye Nezaretinden başka Bahriye Nezaretinde de oluşturulmuştur. Bu komisyonun görevi Cemal Paşa zamanında Bahriye Nezaretinde meydana gelen yolsuzlukları incelemektir. Böylece komisyon tehcir meselelerinin yanında eski ittihadçı hükümetler dönemine ait yolsuzluklara da el atarak faaliyet sahasını genişletmiştir.

Komisyon Cuma haricinde haftanın her günü toplanarak çalışmalarını sürdürmüştür. Komisyon daha çok nezaret levazım dairesine ait birtakım alımlar ve bu daireden nerelere erzak verildiği ile ilgili defterleri incelemiştir. Bu defterlerde 1916-1918 yılları arasında bahriye ambarlarında mevcut erzak ile ambardan çıkan erzakın listesi bulunuyordu. Yapılan araştırmalarda usulsüz bir şekilde, isimleri

nezaret tarafından gizli tutulan bazı kişilere 11.696 çift bahriye ekmeği verildiği anlaşılmıştır (Kocaoğlu, 2006: 191).

Bahriye Nezaretinin ardından 30 Kasım 1918’de bu defa Harbiye Nezaretinde “*Tetkik-i Hesap ve Seyyiat Komisyonu*” adı altında yeni bir komisyon daha teşkil edilmiştir. Komisyon, seferberliğin ilanından itibaren mülga Başkumandanlık Vekâleti ve Harbiye Nezareti daire ve şubelerinde meydana gelmiş suiistimal ve yolsuzlukları incelemek ve sorumlularını ortaya çıkarmak amaçlı kurulmuştu. Böylece İttihad ve Terakki hükümetlerinin mali işlemleri de hükümet tarafından mercek altına yatırılmıştı. Harbiye Nezareti bünyesinde teşkil edilen komisyon, hiçbir hakka dayanmaksızın icra kılınan emeklilikler, kanuna aykırı olarak gerçekleştirilen askerî rütbe tensiki, kıdem zammı, Levazım-ı Umumiye ve Tahsisat-ı Mesture (örtülü ödenek) işlemleri ile ilgili uygulamalar, hariçten vuku bulan şikâyetler konularında faaliyet göstermiş, bu hususlar ile ilgili suiistimalleri araştırmıştır. Bundan başka Komisyon Harbiye Nezaretine ait Tahsisat-ı Mesture ile ilgili de incelemelerde bulunmuştur. Yine Tophane Fabrikası, Tuzla gibi bazı askerî müesseselerde yapıldığı ileri sürülen yolsuzluklarla ilgili hususlar da ele alınmış ve araştırılmıştır (Kocaoğlu, 2006: 193).

Görüldüğü üzere gerek Bahriye ve gerek Harbiye Nezaretleri bünyesinde oluşturulan Tetkik-i Seyyiat Komisyonları daha çok yolsuzluklar ile ilgili incelemelerde bulunmuştur. Dâhiliye Nezareti bünyesinde oluşturulan Tetkik-i Seyyiat Komisyonu ise yolsuzlukların yanı sıra daha çok Ermeni tehciri esnasında suiistimali görülen idarecilerin soruşturmalarını yürütmüştür. Bu yönüyle Divân-ı Harbi Örfilere de bilgi sağlama görevini üstlenmiştir.

4.1.2 Heyet-i Tahkikiye Komisyonu

Tetkik-i Seyyiat Komisyonundan başka Tevfik Paşa Hükümeti döneminde oluşturulan komisyonlardan birisi de “*Heyet-i Tahkikiye Komisyonu*”ydu. Bu komisyonların kurulmasındaki amaç, bazı vilayetlerde tehcir esnasında yapıldığı iddia edilen mezalim ve suiistimallerin yerinde incelenmesini sağlamaktı. Zira tehcir meselesi mütarekenin hemen akabinde, bazı çevreler tarafından iç siyasetin en önemli gündemi haline getirilmişti. Özellikle Ermenilere karşı tehcir esnasında şiddetli bir mezalim yapıldığı Meclis-i Mebusan’da dahi Ermeni Mebusları tarafından her vesile ile dile getirilmeye başlanmıştı. Bu arada itilâf devletleri de

mesele ile ilgili icraat yapılması hususunda Türk Hükümetleri üzerindeki baskılarını gün geçtikçe arttırmışlardı. Baskılardan dolayı Padişah Vahdeddin, Kasım 1918’de Daily Mail ve Times gibi bazı yabancı gazetelere verdiği beyanatta Ermeniler hakkında icra edilen muameleler ile ilgili tahkikatın yapılabilmesi için gerekli talimatın verildiğini ve hükümetin harekete geçirildiğini söylemişti. Bu gelişmeler doğrultusunda Tevfik Paşa Hükümeti Dâhiliye Nezareti bünyesinde komisyonlardan oluşmak üzere 27 Kasım 1918’den itibaren bir Heyet-i Tahkikiye Komisyonu teşkil etmiştir. Teşkil edilen bu Tahkik Heyeti vali, mutasarrıf, kaymakam gibi hangi memur sınıfına mensup olursa olsun, tehcir esnasında mezalime göz yummuş veya bizzat müdahalesi olmuş kimseler hakkında gerekli tahkikatı yaparak, bunları kanuna teslim edecekti. Ayrıca ahali tarafından, haklarında tahkikat ve tetkikat yapılmakta olan memurlar aleyhinde herhangi bir şikâyet olursa, şikâyet konusu edilen hususlar hakkında da gerekli tahkikatı yapmak heyetin görevleri arasındaydı. (Kocaoğlu, 2006: 195).

Dâhiliye Nezareti bünyesinde teşkil edilen ilk Heyet-i Tahkikiye Aralık 1918’de İzmit’e gönderilmiştir. Bununla da kalınmayıp Aralık 1918’in başlarında İzmit’e ilaveten 10 ayrı heyetin daha oluşturularak bazı vilayetlere gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Heyetin suçluluğuna kanaat getirdiği kimseler Mahmut Hayret Paşa’nın başkanlığında teşkil edilmiş olan Divân-ı Harbe sevk edilmiş ve şahıs hakkında asıl hüküm Divân- Harb-i Örfî tarafından verilmiştir.

4.1.3 Tahsisat-ı Mesture’yi Tetkik Komisyonu

Tevfik Paşa Hükümeti döneminde teşkil edilen komisyonlardan biri de “*Tahsisat-ı Mestureyi Tetkik Komisyonu*”ydu. Dâhiliye Nezareti bünyesinde Aralık 1918 sonlarında teşkil edilen bu komisyon Dâhiliye Nezareti Tahsisat-ı Mesture bütçesinden kanuna aykırı bir şekilde sarf edilmiş olduğu iddia edilen meblağın kimlere, nerelere ve hangi amaçla verildiğini tetkik ederek ortaya çıkacak yolsuzluklar ile ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıştır. Böylece geçmiş yönetimlerin harcamaları da inceleme altına alınmıştır (Kocaoğlu, 2006: 197).

4.2 İttihad ve Terakki Fırkası'nın Mal Varlığına ve Kuruluşlarına Hükümetçe El Konulması

01-04 Kasım 1918'deki son kongresinde İttihad ve Terakki Fırkası'nın kendisini feshederek Teceddüt adıyla yeniden örgütlenmesine rağmen özellikle, 11 Kasım 1918'de kurulan Tevfik Paşa Hükümeti ve 04 Mart 1919'da iktidara gelen Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde İttihad ve Terakki Fırkası kuruluşlarına yönelik olarak geniş çapta bir tasfiye hareketi başlatılmıştı. Bu faaliyet başta İttihad ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumisi olmak üzere ülkedeki bütün kulüp, emlak ve kuruluşları da kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur.

4.2.1 İttihad ve Terakki Fırkası'nın Merkez ve Taşradaki Teşkilatlarının Kapatılması ve Mallarına El Konulması

İttihad ve Terakki Fırkası'nın genel merkezi İstanbul'da bulunuyordu. İstanbul dışında taşrada da geniş çapta örgütlenebilmişti. Bunun yanı sıra fırkanın merkezde ve taşrada önemli miktarda mal varlığı vardı. Her ne kadar 01-04 Kasım 1918'deki son kongresinde, İttihad ve Terakki Fırkası kendini feshetmiş ve Teceddüt adıyla yeni bir örgütlenme içine girmişse de mal varlığı ve teşkilatlarından bir şey kaybetmemişti. Çünkü Teceddüt Fırkası İttihad ve Terakki Fırkası'nın devamı olarak merkez ve taşradaki bütün teşkilatına ve mal varlığına el koymuştu. Ancak buna rağmen şubeleri ve mal varlığını hükümet, İttihad ve Terakki Fırkası'na ait görüyordu.

İttihad ve Terakki Hükümetleri dönemlerine ait ne varsa mercek altına almak isteyen hükümet, bu çerçevede ilk aşamada 10 Aralık 1918'de eski İttihad ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumisi'nde bir araştırma başlatmıştı. İstanbul Bidayet Mahkemesi Müddei-yi Umumisi (Savcı) tarafından yürütülen araştırmada İttihad ve Terakki Fırkası eski Umumi Kâtibi Mithat Şükrü Bey de hazır bulunmuştur. Kendisi fırka adına Müddei-yi Umumi tarafından davet edilmişti. Müddei-yi Umumi bu araştırmalar esnasında Mithat Şükrü Bey'e daha çok Teşkilât-ı Mahsusa'ya ait sorular sormuş, özellikle Teşkilat-ı Mahsusa'nın Merkez-i Umumi ile olan alakası ve bu teşkilatın tehcir işleriyle iştigal edip etmediği noktaları üzerinde durmuştu.

Merkez-i Umumide bu tür araştırmaların yapıldığı sırada hükümet bir yandan da yeni bir adım daha atarak yurt dışına kaçan ittihadçıların gerek İstanbul ve

gerek taşradaki mevcut mal varlıklarına haciz koyma kararı almıştır. Meclis-i Vükela tarafından Aralık 1918'in başlarında alınan bu karar Defter-i Hakani Emanetine (Tapu ve Kadastro Müdürlüğü) tebliğ edilerek icrası talep edilmiştir. Bunun üzerine, hükümetçe alınan karar Defter-i Hakani Emanetince ilgili vilayet ve makamlara bildirilmiştir. Zira firarilerin servet ve emlâkinin büyük bir kısmı başta İstanbul olmak üzere değişik vilâyetlerde bulunuyordu. (Kocaoğlu, 2006: 200).

Alınan karar gereği firarilerin sadece gayrı menkulleri değil aynı zamanda bazı bankalardaki nakdi servetleri de haciz kapsamına alınmıştı. Çünkü kısa süre önce Cemal Paşa'nın İtibar-ı Millî Bankasında 50 bin lira kadar nakit parasının bulunduğu ve bu paranın ailesi tarafından bankadan çekildiği iddia edilmişti. Bunun üzerine hükümet firari paşaların bankalardaki paralarını da araştırarak el koymaya çalışmıştır. Yapılan araştırmalarda Talat Paşa'nın Edirne'de ve Bakırköy'de bir iki kıymetsiz emlâki ortaya çıkmıştı. Enver Paşa'nın ise bütün emlâk ve çiftliklerinin, hanımı Naciye Sultan adına kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca İstanbul'da Cadde-i Kebir'de 12.000 lira değerinde, dörtte bir hissesine sahip olduğu bir eczane ve yine aynı mahalde 18.000 lira kıymetinde ahşap bir dükkânın dahi Enver Paşa'ya ait olduğu fakat her ikisinin de Naciye Sultan adına kayıtlı bulunduğu tespit edilmişti. Cemal Paşa'nın ise kendisine ait bir emlâki ve birkaç parça eşyası bulunmuştu. Bu tespitler sonrasında Cemal Paşa'nın mevcut emlâk ve emvaline 18 Ocak 1919'da haciz koyulmuştur. Enver Paşa'nın mal ve mülkü ise Naciye Sultan adına kayıtlı olduğundan hakkında herhangi bir kanuni işlem yapılamamıştır.

İttihad ve Terakki Hükümetleri döneminde Levazım Reisliği görevini yürüten ve mütarekeden sonra firar eden Topal İsmail Hakkı Paşa'nın da 8000 lira kıymetinde eşyasına da hükümet tarafından el konulmuştu.

Firari Paşaların mal varlıklarının haczinden başka hükümet, eski İttihad ve Terakki Fırkası ile ilgili olarak 01 Şubat 1919'da yeni bir karar daha almıştı. Meclis-i Vükelanın aldığı bu karar ile mefsuh İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gerek merkezde ve gerek vilayetlerde bulunan menkul ve gayrı menkul bütün mal ve mülküne, bankalarda bulunan nakit ve tahvillerine hükümetçe el konulması, bu doğrultuda Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerine gerekli tebligatın yapılması istenmiştir. Söz konusu karar 02 Şubat 1919'da Dâhiliye Nazır Vekili tarafından bütün Anadolu vilâyet ve mutasarrıflıklarına bildirilmiştir. Alınan karar hemen uygulanmıştı. Karar, eski İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisi'nde bulunan Teceddüt Fırkası İkinci Reisi Sabri Bey'e verilmişti. Bunun üzerine bina derhal boşaltılarak, binanın kapısı

mühürlenmiştir. 03 Şubat 1919'da da Beyoğlu ve Kadıköy gibi İstanbul'da bulunan diğer İttihad ve Terakki kulüpleri de mühürlenmiştir. Ayrıca Teceddüt Fırkası'na intikal eden ve bankalarda bulunan nakit paradan hükümetin emri olmadıkça hiçbir yere ve kimseye ödeme yapılmaması da ilgili makamlara bildirilmiştir (Kocaoğlu, 2006: 201-202).

Merkez-i Umumi'den başka, alınan karar, kısa sürede Anadolu'daki İttihad ve Terakki Kulüplerinde de uygulandı. 08 Şubat 1919'da Konya Valisi Cemal Bey'in teklifi üzerine Konya İttihad ve Terakki Kulübüne ait 177 kalem mal satılmış ve satıştan elde edilen 123.530 lira 4 Kuruş 30 para gelir mal sandığı emanet hesabına gelir olarak kayıt altına alınmıştır. 27 Mart 1919'da yine Konya eski İttihad ve Terakki kulübünde mevcut iken Muhasebe-i Vilâyet Mümeyyizi tarafından bir çuval içine konularak vilayet mahzeninde saklı tutulan ve mefsuh İttihad ve Terakki Cemiyetine ait olan evrak da İstanbul'a gönderilmiştir.

Hükümet tarafından el konulan eski İttihad ve Terakki kulüplerinden biri de yapımına 1915 yılında başlanılan Ankara'daki İttihad ve Terakki Fırkası binasıydı. Söz konusu binanın geçici olarak Maliye Nezareti bünyesinde tutulması kararlaştırılmıştı. El konulan mallar arasında bazı yerlerde bulunan sinema alet ve edevatı da bulunmaktaydı. Ayrıca Diyarbakır'da bulunan ve İttihad ve Terakki Fırkası'na ait olduğu tespit edilen bir matbaa da Meclis-i Vükelâ kararı çerçevesinde Meclis-i İdare-i Vilâyete devren teslim olunmuştur (Kocaoğlu, 2006: 203). Yine Adapazarı'nda bulunan ve savaş yıllarında Enver Paşa ve Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa tarafından asker çalıştırmak suretiyle ve Mesârif-i Harbiye bütçesinden yaptırılan İmalât-ı Harbiye Fabrikası da el konulan İttihad ve Terakki Fırkası müesseselerindendi. Çünkü her ne kadar söz konusu fabrika devlet kaynaklarıyla yaptırılmışsa da yönetimi firari ittihadçılardan Dr. Nazım'ın yeğeni ve aynı zamanda eski İttihad ve Terakki Merkez-i Umumi Veznedarı Nihat Bey'e bırakılmış ve adeta bir ticaret şirketi gibi çalıştırılıyordu.

4.2.2 İttihad ve Terakki Fırkası Tarafından Kurulmuş Olan Şirket ve Bankalara El Konulması

1908-1918 yılları arasında İttihad ve Terakki Fırkası ülke yönetiminde tek hâkim güç olarak, hemen her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da millî ekonomi anlayışını hâkim kılmaya çalışmıştı. Ekonominin temel yapı taşlarından olan

bankalar ve ticaret şirketleri bu anlayış çerçevesinde şekillendirilmişti. Nitekim daha 1908 Devriminin hemen ertesinde Meclis-i Mebusan'da Drama Mebusu Rıza Bey, millî bankalar kurarak ulusal servetin değerlendirilmesine dikkat çekerek, Meclise sunduğu bir önerge ile “*Osmanlı İttihad ve Terakki Bankası*” adını taşıyacak millî bir bankanın kurulmasını teklif etmişti. Bu çerçevede II. Meşrutiyet döneminde “*Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası*” ve “*Ziraat Bankası*”nın yanı sıra İstanbul ve taşrada millî nitelikte kredi kurumları oluşturulmuştu (Toprak, 1995: 74-87).

Bankacılık alanındaki atılımların yanı sıra II. Meşrutiyet döneminde millî ekonomi anlayışı çerçevesinde bazı şirketlerin kurulması yoluna da gidilmişti. Şirketçilik fikri daha çok İttihad ve Terakki Fırkası'nın ekonomisti Cavid Bey tarafından savunulmuştur. Cavid Bey, 19. Yüzyılda Avrupa'nın sanayi ve ticaretinin önemli ölçüde gelişimini şirketlere borçlu olduğunu bu sebeple anonim şirketlerin önem kazandıklarını ifade etmiştir (Toprak, 1995: 103). Bu çerçevede II. Meşrutiyet döneminde “*Heyet-i Mahsusa-i Ticariye*”, “*Millî Mensucat*”, “*Anadolu Millî Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi*”, “*Millî İthalat*”, “*Kantariye Anonim Şirketi*” gibi daha birçok anonim şirket İstanbul ve taşrada faaliyete geçmiştir (Toprak, 1995: 111-124).

Bu iktisadî kuruluşlara, mütareke sonrasında ittihadçı muhalifleri tarafından başlatılan kampanya çerçevesinde hükümet tarafından el konulması gündeme gelmiştir. 11 Kasım 1918'de resmen kurulan Tevfik Paşa Hükümeti Aralık 1918'in sonlarından itibaren bu kuruluşlara el koymaya başlamıştı. 30 Aralık 1918'de Evkaf Nazırı İzzet Bey'in talimatı doğrultusunda teşkil edilen bir heyet; Millî Kantariye, Millî İthalat, Millî Mensucat, Millî Ekmekçiler şirketleriyle Millî İktisat Bankası'nın merkez şubelerine hükümet tarafından el konulduğunu ve söz konusu şirket ve bankaların hesaplarının da inceleme altına alındığını bildirmişti. Alınan karar çerçevesinde el konulan şirket ve bankaların müdür ve muhasipleri derhal işten el çektilmiş ve yerlerine yeni müdür ve muhasebeciler tayin edilmiştir. Şirket hesaplarında yapılan incelemeler neticesinde 700 bin altının kâğıt paraya çevrilmek suretiyle el konulan şirket ve bankalarda sermaye olarak usulsüz bir şekilde kullanıldığı, esasında vakfa ait bulunan 700 bin altının bu şekilde tasarrufunun vakıf hukukuna aykırı bulunduğu iddia edilmiştir.

Şirketlerin yanı sıra Millî İktisat Bankası'nın da sermayesi vakfa ait 700 bin altının 375 bini paraya çevrilerek 1,5 milyon lira bankanın sermayesi yapılmıştı. Dolayısıyla hükümet bankanın Evkafa ait olduğunu iddia etmiştir. Banka

hesaplarında yapılan incelemelerde de söz konusu sermayenin her biri 40 hisse olmak üzere bazı ittihadçılar arasında taksim edildiği anlaşılmıştır.

Bundan başka 29 Ocak 1919'da bu defa hükümetin yanı sıra İstanbul'da bulunan İngiliz Heyet-i Mümessilesi tarafından İtibar-ı Millî Bankası'nın merkez idaresiyle İstanbul şubelerine el konulmuştur. İtilaf devletleri ülkenin iç siyasetinde etki alanlarını bu hareketleriyle arttırmışlardır. Zaten Mondros mütarekesinden hemen sonra iç siyasette önemli bir unsur olmaya ve her işe müdahale etmeye, hükümetleri etkilemeye başlamışlardır. (Kocaoğlu, 2006: 204-206).

Bu icraatıyla Tevki Paşa Hükümeti, eski İttihad ve Terakki Fırkası'nın iktisadî kuruluşlarını ele geçirmek suretiyle hâlen farklı adlar altında faaliyet gösteren ittihadçı kuruluşların para kaynaklarına büyük bir darbe indirmiştir.

4.2.3 İttihad ve Terakki Fırkası Kuruluşlarının Kapatılması

İttihad ve Terakki Fırkası, iktidarı döneminde izlediği iç ve dış politikaya uygun olarak bazı yan kuruluşlar teşkil etmişti. Bu kuruluşlardan en etkili ve mütareke sonrasında ittihadçı muhaliflerinin en çok eleştiri oklarını yönelttiği kuruluş Teşkilât-ı Mahsusa'dır. Özel örgüt anlamına gelen Teşkilât-ı Mahsusa savaş yıllarında ittihadçı politikaların başlıca uygulayıcısı olmuş; istihbarat alanında özellikle Ortadoğu'da aktif rol oynamıştı (Tunaya, 1989: 275-292). Bununla birlikte Teşkilât-ı Mahsusa, Ermeni tehcirindeki rolünden dolayı mütareke ortamında saldırıların hedefi olmuş ve tasfiyesi lüzumu dile getirilmiştir.

Savaş yıllarında kurulmuş ve faaliyet göstermiş ittihadçı kuruluşlardan diğerleri de "*Müdafaa-i Millîye Cemiyeti*", "*Donanma Cemiyeti*", "*İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti*"ydi. Tıpkı Teşkilât-ı Mahsusa gibi mütareke sonrasında başlayan ittihadçı aleyhtarlığı kampanyasının bir parçası olarak söz konusu kuruluşların da faaliyetlerine son verilmesi, kapatılması veya tasfiyesi lüzumu gündeme getirilmiştir. İlk aşamada Teşkilât-ı Mahsusa'nın ilgasına karar verilmiştir.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın kapatılmasından sonra diğer ittihadçı kuruluşlar da hükümetin hedef tahtasına oturtulmuştur. Daha Kasım 1918'de, Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'ne ait örtülü ödenek inceleme altına alınmış ve kuruluş harcamalarında özellikle savaş yıllarında bazı suiistimallerin yapılmış olduğu iddia edilmiştir. Bundan başka Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin yanı sıra Donanma Cemiyeti'nin de hesapları incelenmeye başlanmıştır. Bununla da kalınmamış ve hükümet, 01 Şubat

1919'da mefsuh İttihad ve Terakki Fırkası merkez ve taşradaki menkul ve gayr-ı menkullerine el konulması yönünde aldığı karara ilâveten Müdafaa-i Millîye Cemiyeti ve Osmanlı Donanma Cemiyetleri'nin hali hazırdaki yapılarıyla devamlarının uygun olmadığı ve durumlarını daha sonra netleştirmek üzere şimdilik Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin Harbiye ve Donanma Cemiyeti'nin de Bahriye Nezaretlerine ilhakı ve bunların menkul ve gayr-ı menkul her çeşit emlâk ve mallarına adı geçen ilgili nezaretlerce el konulmasını kararlaştırmış, 02 Şubat 1919'da Sadaret Makamı'ndan her iki nezarete ve ayrıca Dâhiliye Nezareti Vekâletine tebliğ etmiştir. (Kocaoğlu, 2006: 208).

Tevfik Paşa Hükümetleri döneminde cemiyetler ile ilgili olarak alınan bu karar ve tedbirler 04 Mart 1919'da iktidara gelen Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde netleşmiş ve 01 Nisan 1919'da alınan kararlar adı geçen cemiyetler ilga edilmiştir. Böylece Balkan Savaşı ve özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusu için önemli yararları geçmiş Müdafaa-i Millîye ve Donanma Cemiyetleri eski İttihad ve Terakki Fırkası ile birlikte sahneden çekilmişlerdir.

4.3 İttihadçı Memurların Görevden Alınması

İttihad ve Terakki Fırkası 1908-1918 yılları arasındaki 10 yıllık iktidar döneminde takip ettiği siyaset çerçevesinde devletin bütün idare kadrosunu politize etmiştir. Bürokrasinin en üst kademesinden en alt kademesine kadar yönetimde kilit noktalara İttihadçı veya İttihad ve Terakki Fırkası sempatizanları arasından atamalar yapılmıştır. Bununla birlikte savaşın sonunda İttihad ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi idarî kadronun da tasfiyesi lüzumunu gündeme getirmiştir.

İdari kadroda bir tasfiyenin yapılacağı ilk sinyalleri daha Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde belirmeye başlamıştır. Her ne kadar Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, ittihadçı yönü ağır basan bir görünümündeyse de gerek içerideki ittihadçı muhalefetin dozunu arttırmamak ve gerekse İtilâf Devletlerinin nazarında daha temkinli hareket etmek kaygılarından dolayı zaman zaman ittihadçılar aleyhinde girişimlerde bulunmayı da ihmâl etmemiştir. Mesela ilk defa bu iktidar döneminde bazı valiler hakkında soruşturma başlatılmıştır. Ancak Ahmet İzzet Paşa hükümeti dönemindeki bu girişimler bir tasfiyeye dönüşmemiştir. Tasfiye ile ilgili daha ciddi teşebbüsler 11 Kasım 1918'de iktidara gelen Tevfik Paşa Hükümeti döneminde başlatılmıştır.

Bu arada vali ve mutasarrıflardan başka polis teşkilâtında da tasfiye yapılması lüzumu dile getirilmiştir. Zira Tevfik Paşa, iktidara geldikten birkaç gün sonra Polis Müdüriyet-i Umumisi'ne Mehmet Ali Bey'i tayin etmiştir. Ancak bu yeterli görülmemiştir. Çünkü Polis Müdürlüğü ittihadçıların özellikle yuvalandıkları iddia edilen bir devlet birimidir. Polis Müdürlüğü'nün siyasî ve idarî kısımlarındaki personelin ittihadçı olduğu ve haklarında birçok yolsuzluk iddialarının bulunduğu gündeme getirilmişti. Hükümetin bu dairede de büyük bir tasfiyeye gideceği bekleniyordu (Kocaoğlu, 2006: 211).

Kasım 1918'in sonlarından itibaren tasfiye işlemi hız kazanmıştır. Dâhiliye Kalem-i Mahsus Müdürü Fuat Bey'in yerine Babanzâde Şükrü Bey atanırken, Sivas Valisi Sabit, Konya Valisi Muammer ve Hüdavendigâr Valisi Tahsin Beyler görevlerinden alınmış, yerlerine yeni valiler atanmıştır. Bu arada Aydın Valiliğine de Beyrut eski valisi Ethem Bey'in tayinine karar verilmiştir.

Bazı valilerin görevlerinden alınmasından sonra, bazı mutasarrıfların da görevlerinden alındığı veya yerlerinin değiştiği görülmüştür. Bu kapsamda Bolu Mutasarrıfı Abdülkadir Bey'in yerine Çatalca Mutasarrıfı Haydar Bey atanmışken, Çatalca Mutasarrıflığına da Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı Vehbi Bey tayin edilmiştir. Ayrıca, Kozan Mutasarrıfı İhsan Bey'in yerine Trablusşam Mutasarrıfı Şükrü Bey, Yozgat Mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey'in yerine de Genç Mutasarrıfı Leon Efendi atanmışlardır.

Özellikle vali ve mutasarrıfların azlinde bazı Ermeni ahalinin şikâyetleri dikkate alınmıştır. Mesela Adana Valisi Nazım Bey, bölge Ermenilerinin, valinin ittihadçı olduğu yönündeki şikâyet baskıları sonucunda görevden alınmıştır.

Tevfik Paşa Hükümetleri döneminde başlatılan tasfiye işlemi 04 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümetinin işbaşına gelmesine kadar devam etmiştir. Tevfik Paşa Hükümetlerinin son zamanlarında tasfiye işlemi diğer nezaretlerde de uygulanmak suretiyle kapsamı genişletilmiştir. Bu bağlamda Şubat 1919'un sonlarından itibaren Harbiye Nezaretinde tasfiye işlemi başlamış ve Topal İsmail Hakkı Bey'in yakın adamlarından olduğu belirtilen Harbiye Nezareti Saraçhane Müdürü Hakkı Bey görevinden alınmıştır.

Tasfiyesi işlemi 04 Mart 1919'da iktidara gelen Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde daha da hızlanmıştır. Çünkü yeni hükümet büyük oranda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dayanmıştı. Dolayısıyla hükümet politikaları da bu fırkanın siyaset anlayışı çerçevesinde belirlenmiştir.

Özellikle Dâhiliye Nezareti bünyesinde çalışan vali ve mutasarrıflar başta olmak üzere kilit noktada bulunan ve ittihadçı olmakla itham edilen bazı idareciler tasfiye edilmiştir. Bu kapsamda 08 Mart 1919'da Çanakkale Mutasarrıfı görevinden alınarak yerine Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus eski müdürlerinden Cavid Bey tayin edilirken Niğde ve Antalya Mutasarrıfları ile Konya vilayetine bağlı Ilgın ve Saidili Kaymakamları da görevlerinden azledilerek yerlerine yenileri atanmıştır (Kocaoğlu, 2006: 213). Bu arada yeni atamalarda firkaçılık gayretleri de ön plana çıkmıştı. Mesela Bursa Valisi Hazım Bey'in yerine Gümülcine eski mebusu ve aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumi azasından İsmail Bey tayin edilmiştir. Bunlardan başka Kastamonu Valisinin yerine Yozgat Mutasarrıfı, Ankara Valisi Azmi Bey'in yerine Divâniye eski Mutasarrıfı Sami Bey tayin olmuştur. Burdur, Kayseri Mutasarrıfları ile Seydişehir, Gelibolu, Sultaniye, Konya, Edirne Mutasarrıf ve Kaymakamları da bu dönemde değiştirilmiştir.

Bu dönemde pek çok vali, mutasarrıf ve kaymakamın görevden alınmasında, Anadolu'daki özellikle İngiliz Siyasî Mümessillerinin rolü olmuştur. 23 Mart 1919'da Dâhiliye Nezareti'nden Sivas vilayetine gönderilen bir yazıda İngiliz Siyasî Mümessilinin göndermiş olduğu bir notadan bahsedilmektedir. Bu notada Merzifon Kaymakamının tehcirle alakadar bulunduğu ve hâlen İttihad ve Terakki zihniyeti ile hareket ettiği, silah dağıtarak halkı eşkıyalığa teşvik etmekte olduğu belirtilerek, söz konusu nota üzerine derhal adı geçen kaymakamın, görevden alınarak İstanbul Divân-ı Harb-i Örfisine gönderilmesinin talep edildiği ifade edilmiştir. Amasya Mutasarrıfı da aynı şekilde İngiliz Siyasî Mümessili tarafından görevinden alınması ve yerine yeni bir vekil tayin edilerek muhakeme edilmek üzere İstanbul Divân-ı Harb-i Örfisine gönderilmesi konusunda dile getirilmiştir (Kocaoğlu, 2006: 215).

İttihadçı karşıtı basının yanı sıra İttihad ve Terakki Fırkası döneminde haksızlığa uğradığını iddia eden bazı kimseler de Dâhiliye Nazırına gönderdikleri mektuplar vasıtasıyla tasfiyeyi desteklemişlerdir. Daha doğrusu İttihad ve Terakki hükümetleri döneminde haksızlık ve zulme uğradığını iddia eden bazı kimseler harekete geçmişler ve meseleyi şahsileştirmişlerdir. Örneğin bazı kaymakamların ittihadçı olduğu gerekçesiyle görevden alınmalarına dair, zaman zaman, kişisel şikâyet türü başvurular da yapılmıştır. Yozgatlı Mustafa Çavuş namında birisi Emniyet-i Umumiye'ye bir ihbarda bulunmuştur. Gönderdiği ihbar yazısında Haymana Kaymakamının ittihadçı olduğu, hareketleriyle beş aydan beri halkı tahrik

etmek suretiyle kazada kargaşa meydana getirmek istediği ve vali Azmi Bey'in koruyucu tutumundan dolayı kaymakamın şu ana kadar ittihadçı tavrını devam ettirdiğini belirtilerek, söz konusu kaymakamın bir an önce görevden alınmasının gereğine dikkat çekmiştir.

Dâhiliye Nezareti'nden başka Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde Maarif Nezareti de mercek altına alınan kurumlardandır. Nitekim Maarif Nazırı Ali Kemal Bey nezaret bünyesinde çalışan ittihadçı memurlara bir uyarı mahiyetinde olmak üzere Nisan 1919'da bir tamim yayınlamıştır. Tamimde maarif memurlarının bir kısmının hâlâ İttihad ve Terakki Fırkası zihniyetini canlı tutmak gayretleri içinde oldukları ve bu tutumda ısrar edenlerin görevlerinden azledilmesi için bundan böyle gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Nihayet bu çerçevede ittihadçı olduğu iddia edilen Bursa Maarif Müdürü, Bursa Valisi İsmail Bey'in 28 Nisan 1919 tarihli Dâhiliye Nazırına gönderdiği yazısı üzerine görevden alınmıştır (Kocaoğlu, 2006: 216).

4.4 İttihadçıların Tutuklanması

Mütareke dönemi hükümetlerinin ittihadçılara yönelik en önemli faaliyetlerinden biri de ittihadçı bazı önde gelenlerin tutuklanmasıdır. Tevfik Paşa Hükümeti döneminde 05 Ocak 1919'da Kırklareli Mutasarrıfı Hilmi Bey, 06 Ocak'ta Çorum Jandarma Komutanı Mehmet Tevfik Bey ile Trabzon Gümrük Memuru Mehmet Ali Bey ve tüccardan daha iki kişi, 07 Ocak'ta Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey İstanbul'da tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne gönderilmiştir. Tutuklamalar giderek üst düzey yetkilileri de kapsamaya başlamıştır. 14 Ocak'ta Sivas eski Valisi Sabit ve 18 Ocak'ta Musul eski Valisi Mehmet Memduh Beyler tutuklanmışlardır (Şimşir, 1976: 50).

Hükümet tarafından küçük çapta yürütülen tutuklamalar 30 Ocak 1919'da hız kazanmış ve ilk kez toplu tutuklamalar süreci başlamıştır. Hükümet bu kararını ittihadçıların gizliden gizliye bazı özel maksatlara yönelik olarak ülkede asayiş ve sükûnu bozma gayretleri içinde olduklarının Polis Müdürlüğünce yapılan araştırmalar neticesinde tespit edildiğine dayandırmıştır. Hatta tehcir işleriyle alakadar görüldüğünden dolayı bir süredir tutuklu bulunan Dr. Reşit'in firarında ittihadçıların rolü olduğu ileri sürülerek, bu tür hadiselerin önüne geçebilmek ve savaş yıllarındaki tutumlarından dolayı cezalandırılması gerekenlerin yargılama

sürecini sürdürebilmek amacıyla 30 Ocak 1919'dan itibaren ittihadçıların yurt içinde bulunan ve önde gelenlerinden bazıları tutuklamaya başlamıştır. Bu kapsamda ilk aşamada tutuklanan ittihadçılar şunlardır: Meclis-i Mebusan eski reisi Hacı Adil Bey, İstanbul eski Mebusu Hüseyin Cahid Bey, Karasi eski mebusu Hüseyin Kadri Bey, eski İttihad ve Terakki Merkez-i Umumi azalarından Ziya Gökalp Bey, Dâhiliye eski Nâzırı İsmail Canbolat Bey, İaşe eski Nâzırı Kemal Bey, eski mebuslardan Sûdi Bey, Maarif eski Nâzırı Şükrü Bey, Bursa eski mebusu Rıza Bey, Merkez-i Umumi azalarından Ferit, Dr. Rasuhi, Çolak Selahattin, Memduh Şevket Beyler, Diyarbakır eski vali vekili Bedreddin Bey, Millî Telgraf Ajansı Müdürü ve firari Dr. Reşit'in kardeşi Hüseyin Tosun Bey, firari Dr. Nazım'ın kardeşlerinden Sıhhiye Nezâreti eski müfettişi Dr. Tevfik Rüştü ile İstanbul eski defterdarlarından Fazıl Beyler, Rüsumat eski müfettişlerinden Salim Bey, Muhacirin Müdür Muavini Veli Necdet Bey, İstanbul İaşe Memuru Abdülgafur Necdet Bey, firari Enver Paşa'nın kethüdası Derviş ve jandarma zabitlerinden Mahir Bey. Bunlardan başka İzmir eski Valisi Rahmi Bey ile İstanbul eski mebuslarından Karasu Efendi, Tanin gazetesi eski müdürü Muhiddin ve Tevfik Hadi Beyler de tutuklular arasında bulunuyordu. Ayrıca ordudan da karargâh istihbarat şubesi eski müdürü ve eski Merkez Kumandanı Cevad Paşa, Sahra Sıhhiye eski Müfettiş-i Umumisi Süleyman Numan Paşa ve kolordu eski kumandanlarından Mahmut Kâmil Paşalar da tutuklanarak merkez kumandanlığına getirilmişlerdir. (Kocaoğlu, 2006: 217).

Yapılan tutuklamalarla ilgili olarak hükümet ittihadçıların kargaşalıklar çıkarmak amacıyla gizli toplantılar yaptıkları ve bazı hadiselerin perde arkasında bunların bulduklarının yapılan araştırmalarda ortaya çıktığını ve bundan dolayı da bunlara karşı şiddetle hareket etmek mecburiyetinde kaldıklarını söylemişti. Özellikle Dr. Reşit Bey'in firarındaki ittihadçı çabalar tutuklama sürecini başlatmıştır. Tutuklular önce İstanbul Polis Müdürlüğü'nde bir süre tutulduktan sonra oradan Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmişlerdir.

İttihadçı tutuklamaları Damat Ferit Hükümeti döneminde de sürdürülmüştür. Hürriyet ve İtilâf Fırkasına dayanan yeni hükümet, 10 Mart 1919'da çoğunluğunu ittihadçı eski nazır ve mebusların oluşturduğu ve bazı gazetecilerin de bulunduğu yirminin üzerinde kişiyi tutuklatmıştı. Tutuklanan İttihadçılar şunlardır: Merkez-i Umumi azalarından Fazıl Berki Bey, eski sadrazam Sait Halim Paşa, Meclis-i Mebusan eski reisi Halil Bey, Âyan Başkâtibi Müştak Bey, Polis Kısm-ı Siyasî Müdürlerinden Reşat Bey, Ekmekçiler şirketi müdürü İzzet Bey, eski Şeyhülislâm

Musa Kâzım Efendi, Adliye eski Nazırı İbrahim Bey, İstanbul eski mebusu Salah Cimcöz Bey, Meclis-i Âyan eski reislerinden Rifat Bey, Nafia eski Nazırı Ali Münif Bey, Dâhiliye eski Nazırı Ali Fethi Bey, Sinop eski mebusu Hasan Fehmi Efendi, İstiklâl gazetesi sahibi Sapançalı İsmail Hakkı Bey, Bolu eski mebusu Habib Bey, Babıâli Hukuk müşavirlerinden Osman Bey, Telefon eski Müdür-ü Umumisi Fuat Bey, Ankara eski mebusu Hilmi Bey, Hariciye eski Nazırlarından Ahmet Nesimi Bey, Vakıf gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey ile Atı Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri Bey. Bunlardan başka Cavid Bey ve Yeni Gün gazetesi Başyazarı Yunus Nadi Bey haklarında da tutuklama kararı verilmişse de yapılan araştırmalar esnasında bulunamamışlardı. (Kocaoğlu, 2006: 220).

Hükümet, tutuklananlar ile ilgili olarak bir kısmının savaşın ilânı ve sonrası savaş kabinelerinde görev yapmış olan ve özellikle tehcir, taktıl (katletme) ve ihtikâr (vurgunculuk) işleriyle alakadar olduklarını iddia etmiştir. Celâl Nuri, Ahmet Emin, Salah Cimcöz, Hasan Fehmi gibi bazılarının da İttihad ve Terakki Fırkası taraftarlığını propaganda derecesine vardırarak ve bu suretle hükümetin icraatı aleyhinde kamuoyu oluşturmak gayretlerinden dolayı haklarında tutuklama kararı verildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Ali Fethi Bey'in tutuklanma nedeni olarak da mütarekenin ilanından hemen sonra Dâhiliye Nazırlığı görevini yürüttüğü esnada bazı ileri gelen ittihadçıların yurt dışına firarlarına göz yumduğu gerekçesini ileri sürmüştür. Tutuklamalar bununla da kalmamıştı. Adapazarı tehciri esnasında yapılan birçok suiistimale karıştıkları iddia edilen Bağçecik Nahiyesi Müdürü Ali Şuuri ile Uzuntarla Nahiyesi Müdürü Vecihi Beyler de İzmit'te tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişlerdir. Ayrıca Vehip Paşa da tutuklanmış ve İstanbul muhafızlığına sevk edilmiştir (Kocaoğlu, 2006: 221).

31 Mart 1919'da, tehcir işleriyle alakadar olduğu gerekçesiyle İzmir Vilâyeti Polis Merkezi memurlarından Ragıp Bey ile Ser Komiser Salih Bey ve daha birkaç polis memuru da tutuklanarak Divân-ı Harb-i Örfî'de yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Sonraki günlerde tutuklamaların kapsamı giderek daha da genişletilmiştir. 08 Nisan 1919'da Kırşehir müftüsü Müfit, Ankara İstinaf Müddei-yi Umumisi Haydar, Ankara Nüfus Müdürü Faik, Ankara eczacılarından Şevket, tüccardan Attarzâde Sadullah, Kınacızâde Şakir ve Mehmet Beyler de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişlerdir. (Kocaoğlu, 2006: 223). Özellikle itilaf kamuoyunu tatmin etmek ve bu yolla hükümetin mevkiini güçlendirmek kaygılarının da ittihadçı tutuklamalarında etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Tutuklanan ittihadçuların yargılanması mütareke dönemine damgasını vurmuş en önemli hadiselerden biri olmuştur. Bu mesele dönemin hükümetleri tarafından iki aşamada ele alınmıştır. Buna göre ilk aşamayı sorgulama süreci oluşturmuştur. Meclisin feshi üzerine bu süreç tamamlanamamış ve Divân-ı Harb-i Örfiler oluşturularak yargılama süreci başlatılmıştır.

4.4.1 İttihadçuların Sorgulanması: “Beşinci Şube Tahkikatı”

Savaş yıllarındaki uygulamalarından dolayı ittihadçuların yargılanması meselesi, ilk olarak Talat Paşa'nın Ekim 1918'in başlarında istifasından hemen sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde gündeme gelmişti.

İttihadçuların yargılanması ile ilgili asıl tartışmalar ise başta Talat, Enver ve Cemal Paşalar olmak üzere ittihadçuların önde gelenlerinin 01/02 Kasım 1918 gecesi yurt dışına firarları üzerine başlamıştır.

Divâniye Mebusu Fuat Bey ve arkadaşları, 02 Kasım 1918 tarihli meclis oturumunda Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divân-ı Âli'ye sevklerini içeren bir takrir sunmuşlardır. Bu takrir 10 maddeden oluşmuş ve bu takrirden Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden, savaş yıllarında İttihad ve Terakki Hükümetlerinin uygulamalarına kadar her türlü icraatın nedenleri sorulmuştu. Söz konusu takrir daha meclisin 04 Kasım 1918 tarihli oturumunda okunmasından evvel 03 Kasım günkü bazı İstanbul basınında yer almıştı. Bu andan itibaren gerek basında, gerek mecliste ittihadçuların yargılanması ve cezalandırılması en önemli mesele haline gelmişti.

Takrir 04 Kasım 1918 tarihinde mecliste okunduktan sonra meclis dâhili nizamnamesine uygun olarak Meclis-i Mebusan Beşinci Şube'ye gönderilmiştir. Rum ve Ermeni mebusları da İttihad ve Terakki Hükümetlerinin savaş yıllarındaki uygulamaları ile ilgili, özellikle tehcir uygulamasını ön planda tutarak, takrirler vermeye başlamışlardır.

İttihadçuların sorgulanması Meclis-i Mebusan Beşinci Şubesi tarafından başlatılmıştır. İlk kez 06 Kasım 1918'de toplanan Beşinci Şube önce söz konusu takriri okumuştur. Bundan sonra takririn sahibi Fuat Bey davet edilerek, takrir maddeleri ile ilgili görüşleri alınmış ve müzakerelerin ne şekilde yürütüleceği tespit edilerek, Vükelâ-yı Sabıkanın birer birer şubeye davet edilip sorgulanmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 09 Kasım 1918'de ikinci kez toplanan şube, ilk olarak Sait Halim Paşa'nın sorgulamasını yapmıştır. 09 Kasım 1918'den 19 Aralık 1918'e kadar

16 kez toplanan Beşinci Şube Sait Halim Paşa'dan başka sırasıyla Çürüksulu Mahmut, İbrahim Ahmet Şükrü, Ahmet Nesimi Abbas Halim, Halil, Cavid, Ali Münif, Mustafa Şeref, İsmail Canbolat, Hüseyin Haşim, Kemal, Hayri, Musa Kâzım gibi dönemin hükümet üyesi Bey ve Paşalarını sorgulamıştır. Şube üyeleri sorguladıkları herkese on madde halinde takrirden yer alan sorular sormuşlardır (Bilgi, 1999: 47). Savaş niçin ve nasıl girildiği, harp yıllarındaki yolsuzluklar, savaşın ehliyetli ellerce yönetilmesi, basına uygulanan sansür, hürriyetlerin yok edilmesi ve tehcir ile ilgili uygulamalar soruların konusunu oluşturmuştur (Tunaya, 2001: 164).

Beşinci Şube sorgulamaları 21 Aralık 1918'de meclisin feshedilmesi nedeniyle neticelendirilememiştir. Bununla birlikte ittifadçılarının yargılanma sürecini başlatan önemli bir aşama olmuştur.

4.4.2 İttihadçılarının Yargılanması: “Divân-ı Harb-i Örfî”lerin Kuruluşu ve Çalışmaları

Savaş yıllarında İttihad ve Terakki Fırkası'na muhalefet eden Ahmet Rıza Beyin Âyan reisliğine seçilmesi Meclis-i Âyan'ın tutumunda önemli değişikliği de beraberinde getirmişti. Yeni reis daha ilk konuşmasında ittifadçı karşıtlığı sinyalleri vermiş ve bu tavrı Âyanda ittifadçı muhalefetin gelişmesine neden olmuştur.

Meclis-i Âyanda, Divân-ı Âli teşkili ilk kez Sait Halim Paşa tarafından verilen bir takrir ile dile getirilmişti. Sait Halim Paşa, Âyanın 04 Kasım 1918 tarihli oturumunda verdiği takrirden, Sadaret dönemine ait ve savaş ile ilgili bulunan meselelerin, Kanun-i Esasi'de belirlenmiş olan usule uygun olarak, tetkikini yapacak bir Divân-ı Âli'nin teşkil edilmesini talep etmişti. Takririn encümenine havalesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte Encümen hazırladığı kanun layihasıyla takririn Meclis-i Mebusan'a gönderilmesine karar vermiştir. (Kocaoğlu, 2006: 228-229).

21 Kasım'da Ahmet Rıza Bey, Umum Osmanlı unsurları üzerinde icra kılınan mezâlim ve cinayetlerden dolayı Müddei-yi Umumiliğin tahkikat başlatmasına dair bir takrir vermişti. Ahmet Rıza Bey'den başka Damat Ferit Paşa da Divân-ı Âli meseleleriyle ilgilenmiş ve verdiği takrirlerle meselenin sık sık gündeme gelmesini sağlamıştır.

Aralık 1918'in ilk günlerinde İstanbul İstinaf Mahkemesi Müddei-yi Umumi İhsan Bey, Ermenilerin tehcir ve katlinde dahli bulunan kimseler hakkında herhangi bir bilgi ve haber alınır alınmaz Müddei-yi Umumilerin, umumî hukuk

namına derhal kanuni takibata geçmeleri lüzumunu ilgililere tebliğ etmiştir. Bu andan itibaren tehcir zamanında yapıldığı ileri sürülen mezalim ve yolsuzlukları yerinde incelemek ve şikâyet sahipleri ile de bizzat temasta bulunmak üzere Adliye ve Dâhiliye memurlarından oluşan komisyonlar kurulması yoluna gidilmiş ve Meclis-i Vükelâ kararıyla on ayrı tahkik heyeti teşkiliyle bölgelerine gönderilmesine karar verilmiştir. Çok geçmeden 14 Aralık 1918’de Meclis-i Vükelâ tehcir esnasında işlenen suçlarda ilgisi bulunduğu, kurulan tahkik heyetlerince anlaşılacak olanların mahkemelerinin Divân- Harb-i Örfilerde görülmesi hususunun Harbiye ve Adliye Nezaretlerine tebliğ edilmesine karar vermiştir (Köksal, 1996: 54). Alınan bu karar çerçevesinde 16 Aralık 1918 tarihli kararname ile Ferik Mahmut Hayret Paşa başkanlığında “*Dersaadet Divân-ı Harb-i Örfisi*” kuruldu (Köksal, 1996: 54). İlk kez 04 Ocak 1919’da toplanan ve 07 Ocak’tan itibaren tahkik heyetlerinden gelen evrakı incelemeye başlayan Dersaadet Divân-ı Harb-i Örfisi ilk yargılamasına 05 Şubat 1919’da başladı (Bilgi, 1999: 74).

Dersaadet Divân-ı Harb-i Örfisinden başka 08 Ocak 1919’da İzmir, Bursa, Tekfurdağı, Edirne, Samsun ve Ayıntab’da da birer Divân-ı Harb-i Örfi’nin kurulmasına karar verildi. Kurulan Divân-ı Harb-i Örfilere askerîye ve adliyeden üyeler atanmıştır (Bilgi, 1999: 68). Bu süre içinde pek çok kişi tutuklanarak İstanbul Muhafızlığı ile Bekirağa Bölüğünde hapsedilmişlerdir.

05 Şubat 1919’da Dersaadet Divân-ı Harb-i Örfisi ilk olarak Yozgat tehcirinden dolayı 16 Aralık 1918’de tutuklanarak Bekirağa Bölüğünde hapis edilen Yozgat Mutasarrıfı Vekili ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey ile Jandarma Kumandanı Mehmet Refik ve Yozgat Evkaf Memuru Feyyaz Beylerin yargılamalarını gerçekleştirmiştir.

19 Mart 1919’da Mustafa Nâzım Paşa (Nemrut Mustafa ya da Kürt Mustafa) Divân-ı Harb-i Örfi reisliğine atanmıştır (Bilgi, 1999: 128). Yargılamalar 08 Nisan 1919’da Mehmet Kemal Bey’in idamı kararıyla sonuçlandırılmıştır. Bu aynı zamanda Divân-ı Harb-i Örfi’nin ilk kararıydı. Mehmet Kemal Bey 10 Nisan 1919’da idam edilmiştir (Bilgi, 1999: 138-175).

Yozgat tehciri ile ilgili yargılamalardan başka 26 Mart 1919’da Trabzon tehcir ve taktili ile ilgili muhakemelere başlanmıştı. Büyükdere yargılamaları ise 23 Nisan 1919’da başlamıştır. İttihad ve Terakki reis ve azalarının yargılamalarına ise 28 Nisan 1919’da başlanmış ve yargılamalar Eylül 1919’a kadar devam etmiştir.

4.4.3 İttihadçuların Malta'ya Sürgün Edilmesi

Gerek Tevfik Paşa hükümetleri gerekse Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde ülke içinde bulunan birçok ittihadçı tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde hapis edilmişlerdi. Hatta tutuklu bulunan bu ittihadçuların Şubat 1919'dan itibaren yargılama süreci de başlatılmıştı. Bütün bu uygulamalarda itilâf devletlerinin özellikle de İngilizlerin rolü olmuştur ve İngilizler gün geçtikçe Türk hükümetleri üzerindeki etkilerini arttırmışlardır.

15 Mayıs 1919'da Yunan ordularının İzmir'i işgali Türkiye'de yeni bir süreci başlatmıştı. İzmir'in işgali millî teşebbüslerin ortaya çıkmasına ve büyük halk kitlelerinin tepkisine yol açmıştı. Bekirağa Bölüğü'nde bulunmalarına rağmen ülke meselelerini bir an bile akıllarından çıkarmayan ittihadçılar işgal hadisesine büyük bir tepki göstermişlerdi. İşgale karşı tepkilerin dalga dalga yayılması özellikle İstanbul'da bulunan İngiliz temsilcilerini endişelendirmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb, böyle bir ortamda, Bekirağa Bölüğünde bulunan tutukluların yargılanmalarının gerçekleşmesinin zor olacağını düşünmüştür (Şimşir, 1976: 96). Amiral Webb, bu kaygılarını 15 Mayıs 1919'da, İstanbul'da bulunan İtilaf Orduları Başkumandanı General Milne'ye bir yazı ile bildirmişti. Söz konusu yazısında Amiral Webb, çeşitli nedenlerle tutuklanmış bulunan kişilerin bugünkü durumda Türk cezaevlerinde kalmalarının uygun olmadığını ve uygun görürse buradaki tutukluların Malta'ya gönderilmesi için General Milne tarafından teslim alınmasını istemişti (Şimşir, 1976: 96).

Artık ittihadçılar hakkında itilaf devletleri kararını vermişti. Malta'ya gönderileceklerdi. Zira daha önce, mütarekeden hemen sonra İngilizlerin tutuklattığı Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa yanında İbrahim Ahmet adında bir onbaşı olduğu halde 29 Mart 1919'da Malta'ya sürgün gönderilmişlerdi (Şimşir, 1976: 92).

Neticede 28 Mayıs 1919'da toplam 78 kişi Malta'ya sürgün edilmiştir. Sürgün edilenler arasında önde gelen ittihadçuların isimleri şunlardır: Prens Abbas Halim Paşa, Prens Sait Halim Paşa, Mithat Şükrü Bey, Hacı Adil Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Ziya Gökalp, Halil (Menteşe) Bey, Kemal Bey, Ali Münif Bey, Ahmet Ağaoglu, Hüseyin Tosun Bey. Önce bir süre Limni Adasına getirilerek Mondros'ta hapis kaldıktan sonra 21 Eylül'de Malta'ya gönderilmişlerdir (Şimşir, 1976: 107).

Bunun haricinde 41'i Bekirağa Bölüğünden alınan, 14'ü subay grubu ve 11'i, dağıtılan Kars İslam Şurası mensupları olan toplam 66 kişi de doğrudan Malta'ya sürgün edilmişlerdir. Bunlar 02 Haziran 1919'da Malta'ya varmışlardır (Şimşir, 1976: 109-102).

Malta sürgünü ülke dâhilindeki kalan İttihad ve Terakki Fırkası üyelerine indirilen en büyük darbe olmuştur. Çünkü her ne kadar tutuklu olarak bulunsalar da, her ne kadar bir yargılama süreci yaşıyor olsalar da ülke siyasetinden uzaklaşmamışlardı. Hâlâ ülkenin, içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için düşünüyorlar, çözüm üretiyorlar, gizliden de olsa millî teşebbüsleri destekliyorlardı.

Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a hareket ettiği 16 Mayıs 1919'a kadar zaman zaman Bekirağa Bölüğü'ndeki Ali Fethi Bey başta olmak üzere bir dönemin önde gelen siyasîlerini ziyaret etmiş, ülke meseleleriyle ilgili görüş alışverişinde bulunmuştu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. MİLLİ TEŞKİLATLARIN OLUŞUMUNDA İTTİHADÇILAR

Mondros mütarekesinin yol açtığı olağanüstü durum ülkede siyaset dışı ya da siyaset üstü birtakım oluşumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü İtilâf Devletleri ülkenin stratejik noktalarını işgal etmeye başlamışlardı. İşgaller karşısında Osmanlı Hükümetlerinin aciz tavrı, bazı çevrelerin alternatif çözüm yolları bulma yönünde hareket etmelerine neden olmuştur.

Mütareke dönemindeki millî teşebbüslerin hemen tamamında yurt içinde kalan ittihadçılar önemli rol oynamıştır. Ülkenin son on yılına damgasını vurmuş olan İttihad ve Terakki Fırkası açık siyasal faaliyetini devam ettirirken bir yandan da gizli birtakım örgütler teşkil etmek suretiyle yeni bir mücadele safhasını hazırlamıştır. Özellikle ittihadçılar tarafından organize edilen açık ve gizli olarak yürütülen bu faaliyetler aşağıda ele alınmış ve bu teşkilatlanmalarda ittihadçıların rolü tespit edilmiştir.

5.1 Millî Kongre

İttihadçılar 01-04 Kasım 1918 tarihleri arasında topladıkları son ve olağanüstü kongrede aldıkları “Tecdüt Fırkası” adıyla ülke siyasetinde yeniden etkin olmayı amaçlamışlardı. Ancak bu yapılanma ittihadçıları pek tatmin eder tarzda olmamıştır. Çünkü mütarekenin imzalanmasıyla birlikte yeni bazı şartlar ortaya çıkmıştır. Özellikle itilâf devletlerinin mütarekeye istinaden giriştikleri işgal faaliyeti ve buna bağlı olarak ülkenin bağımsızlığı noktasında artan endişeler mevcut siyasal yapının haricinde bazı oluşumları da zorunlu kılmıştı.

Daha çok millî bir platform oluşturma gayretlerine yönelik olarak gerçekleştirilen söz konusu oluşumlardan ilki “*Millî Kongre*” hareketi olmuştur.

Kasım 1918’in sonlarında ortaya çıkan bu hareketin önderi Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti’nin Başkanı bulunan Dr. Esat (Işık) Paşa’ydı (Tunaya, 1995: 417). Esat Paşa’ya göre mütarekeden hemen sonra gerçek niyetlerini ortaya koymaya başlayan İtilâf güçlerinin tutumu karşısında tedbir alınmalıydı. Esat Paşa, bu tedbirin esasını, işgal kuvvetlerinin karşısına dağınık bir şekilde değil, millî bir cephe halinde çıkılması olarak belirleyerek böyle bir hareketi başlatmıştır.

Mütareke sonrası iç siyasette ittifakçı karşıtları da kısa sürede örgütlenerek politik hayatta yerlerini almışlardı. Mütarekeyle birlikte daha güçlü bir şekilde ortaya çıkan muhalefet eskisinden daha sert bir siyaset takip etmiştir. Fırkacılık gayretleri her zamankinden daha yoğun bir biçimde kamuoyuna hâkimdir. Millî Kongre hareketi işte böyle bir ortamda fırkalar üstü bir oluşum olarak ortaya çıkmıştı.

İlk toplantısını 29 Kasım 1918’de İstanbul’da Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti’nde gerçekleştirmiş olan Millî Kongre, siyasî, sosyal ve kültürel kuruluşların 2’şer delegesinin bir araya gelmesinden oluşmuştu. Bunlar: Edebiyat Fakültesi, Üsküdar Türk Ocağı, Teceddüt Fırkası, Türk Ocağı, Himaye-i Etfâl Cemiyeti, Hürriyetperverân Avam Fırkası, Darümuallimin Mezunları Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Tıp Fakültesi Galatasaraylılar Yurdu, Finûn Fakültesi, Kabataş Te’avün Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Müdafaa-ı Millîye Cemiyeti, Matbuat Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Millî Türk Cemiyeti, Mehamiler Cemiyeti (Baro), Ressamlar Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, Vilâyet-i Şarkîye Cemiyeti, İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Adanalılar Cemiyeti, Trakya Paşaeli Cemiyeti, Sulh-ı Salah Cemiyeti, Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti, Millî Hususi Mektepler Cemiyeti, Ahali İktisad Fırkası, Sanatkârân Cemiyeti, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, Esirgeme Derneği, İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyeti, Hilâl-ı Ahmer Kadınlar Merkezi, Himaye-i Etfâl Kadınlar Merkezi, Kadıköy Hanımlar Müdafaa-ı Millîye Merkezi, İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Bilgi Yurdu, Biçki Yurdu, Musîki Muhibleri Hanımlar Cemiyeti, Müdafaa-ı Hukuk Nisvan Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Üsküdar Biçki Yurdu, Asrî Kadın Cemiyeti, Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti, Darümuallimat Cemiyeti, İnâs Darülfünun Cemiyeti, İsbat-ı Sanayi-i Nefise Cemiyeti, Darülelhan Cemiyeti, Ticaret Mektebi İnâs Cemiyeti (Kocaoğlu, 2006: 253)

Millî Kongreyi oluşturan kuruluşlar incelendiğinde birkaç siyasî fırka haricindekilerin tamamının ittihadçı örgütler olduğu görülmüştür. İttihad ve Terakki Fırkası tarafından 1908-1918 yılları arasında kurulmuşlardı. Teceddüt ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkaları da adı geçen siyasî fırkanın devamı niteliğindediler. Bundan dolayı Millî Kongre hareketi özellikle muhalifler tarafından ittihadçı bir oluşum, İttihad ve Terakki Fırkası'nın ihyası olarak algılanmış ve şiddetli tenkitlere uğramıştır.

Hareketin öncülüğünü yapanlardan biri de İttihad ve Terakki eski Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey'dir (Zürcher, 1995: 120). Yine İttihad ve Terakki Fırkası'nın Türk Milliyetçiliği bilincini güçlendirmek ve bu yönde kamuoyu oluşturmak gayretlerine yönelik olarak 1912'de kurmuş olduğu Türk Ocakları da bu hareketin içinde yer alan önemli ittihadçı kuruluşlardandır. 1918'de Türk Ocağı'nın sadece İstanbul'da 2473 üyesi ve 28 şubesi bulunuyordu. Bu yönüyle son derece güçlü bir örgüt ve aynı zamanda daha siyasal bir nitelikteydi (Zürcher, 1995: 120). Nitekim bunlar dikkate alındığında, adeta bir dernekler konfederasyonu görünümünde olan ve mevcut siyasal fırkalar gibi düzenli bir örgüte sahip bulunmayan Millî Kongre mütareke döneminin en etkin kuruluşlarından biri olmuştur.

Millî Kongre bünyesinde barındırdığı birçok örgütün temsilcileriyle haftada birkaç defa toplantı yapmış bunun yanında Avrupa kamuoyunu ve diplomatik çevrelerini Türkler lehinde etkilemek amacıyla birkaç dilde kitap ve broşür yayınlamıştır (Er, 1985b: 1123). Bu yayınlar arasında, Osmanlı Devleti'nin nüfusunu gösteren istatistikler ve haritalar, "la Turgie devant le tribunal Mondial" (Dünya Mahkemesi önünde Türkiye), Ahmet Cevat Emre'ye hazırlattırılan "les Tures D'apres les Auters" (Ünlü Yazarlar Açısından Türkiye) ve Wilson'a yazılan Muhtırayı sayabiliriz (Tunaya, 1999: 166).

Millî Kongre, faaliyetlerinden dolayı, zaman zaman hükümetin sert tedbirleriyle de karşı karşıya kalmıştır. Haziran 1919'da Millî Kongre merkezi polis tarafından basılmıştır. Damat Ferit Paşa Hükümeti bununla da yetinmeyerek hareketin lideri Esat Paşa'yı tutuklatarak Kütahya'ya sürgün ettirmiş, Esat Paşa, iki aya yakın bir sürgün döneminden sonra İstanbul'a dönebilmiştir (Tunaya, 1999: 167). İstanbul hükümetlerinin bu tutumunda Millî Kongre hareketini ittihadçı bir örgütlenme olarak görmelerinin önemli rolü olmuştur.

Kamuoyunda millî birlik tesis etme, özellikle aydın çevreyi bir araya getirme teşebbüsleri içerisinde Millî Kongre hareketi en uzun ömürlü ve en başarılı olanıdır. 1919 seçimlerinde Millî Kongre, özellikle İstanbul'da son derecede aktif bir rol oynamış ve birçok eski İttihad ve Terakki Fırkası mensubunun Meclis-i Mebusan'a girmesini temin etmiştir. Misâk-ı Millînin son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabulü için yoğun çaba sarf eden kuruluşlardan biri olan Millî Kongre, İstanbul'un itilâf askerleri tarafından işgali ve bundan dolayı meclisin çalışamaz bir duruma gelmesinden sonra çalışmalarına son vermiştir (Er, 1985b: 1123).

5.2 Vahdet-i Millîye

Mütareke döneminde kamuoyunda millî birlik temin etme yönündeki girişimlerden bir diğeri de Meclis-i Âyan reislerinden Ahmet Rıza'nın önderliğini yaptığı "*Vahdet-i Millîye*" hareketidir. Vahdet-i Millîye Heyetinin kuruluş tarihi 06 Mart 1919 olmakla birlikte (Tunaya, 1999: 430) söz konusu heyetin kuruluş çalışmaları daha önce, Ocak 1919'da başlamıştı.

Hareketin lideri Ahmet Rıza Bey, eski bir ittihadçı idi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş yıllarında lider kadrosunda bile yer almıştı. Ancak özellikle savaş yıllarında Ahmet Rıza Bey İttihad ve Terakki Fırkası yönetimiyle ters düşmüş ve İttihad ve Terakki Fırkası'na adeta tek başına muhalefet etmiştir.

Mütarekeden hemen sonra ittihadçılara karşı Âyan Meclisindeki tutumundan dolayı Padişah kendisini Meclis-i Âyan Reislğine getirmişti. Ancak buna rağmen Ahmet Rıza Bey özellikle muhalif basın tarafından faaliyetlerinden dolayı gizli bir ittihadçı olarak değerlendirilmiştir.

Vahdet-i Millîye yolunda ilk adım 28 Ocak 1919'da atılmıştı (Sarıhan, 1993: 111). Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında İstanbul'daki değişik fırka ve dernek temsilcilerinin katılımıyla Âyan Dairesinde ilk toplantı yapılmıştır. Bu ilk toplantıya Teceddüt Fırkası namına Âyan'dan Hüsnü Paşa ve fırkanın kâtibi Saruhan eski mebusu Haydar Bey, Sosyal Demokrat Fırkası namına Rıza ve Hüsnü Beyler, Selamet-i Amme Fırkası adına İsmail Suphi ve Hürriyetperver Avam Fırkası adına Ali Fethi Bey ve Tokat Mebusu Hasan Tahsin Beyler katılmışlardı.

Vahdet-i Millîye hareketinin amacı, fırkalar üstü bir birlik kurulmasının yanı sıra yapılacak olan barış, dış politika meselelerinde millî bir program ortaya çıkarmak, savunma tezlerine katkıda bulunmak, siyasal hayat hakkının devamı ve

muhafazası için gerekli önlemleri araştırmak olarak belirlenmişti (Tunaya, 1999: 431-432).

Hareketin lideri Ahmet Rıza Bey anılarında, Vahdet-i Millîye hareketinin amacı ile ilgili olarak, “...memlekette bir birlik vücuda getirerek barış konferansına tek vücut bir kütle halinde gitmek lâzımdı. Bu sebeple (Vahdet-i Millîye) adıyla bir heyet tesis etmek istedim.” demiştir (Ahmet Rıza Bey, 1988: 74).

Vahdet-i Millîye hareketine, mensupları arasında ittihadçı kişi ve kuruluşların bulunduğu gerekçesiyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Selamet-i Osmaniye Firkaları iştirak etmediği gibi bu hareketin aleyhinde propaganda yapmaktan da geri durmamışlardır (Akşın, 1988: 187).

Vahdet-i Millîye Heyetinin idare heyeti de Çürüksulu Mahmut Paşa (Eski Bahriye Nâzırı ve Âyan Azası), Cevat Paşa (Eski Harbiye Nazırı), Nâbi Bey (Sabık Hariciye Nazırı), Reşit Sadi Bey, Celâlettin Arif Bey (İstanbul Barosu Reisi), Abdurrahman şeref Bey (Eski Maarif Nâzırı) den oluşuyordu (Tunaya, 1999: 430).

Millî Kongre gibi örgütlü bir niteliği bulunmayan Vahdet-i Millîye altı ay kadar süren faaliyet hayatında kendisinden söz ettiren ve fikrine başvurulan aktif bir siyasal kuruluş olabirmiştir. Kuruluşundan hemen sonra İstanbul’daki yabancı devletlerin yetkililerine bir muhtıra vermiştir. Ahmet Rıza Bey’in imzasını taşıyan bu muhtıradan, Wilson prensiplerinin Osmanlı ülkesine, adaletli ve insafılı olarak uygulanması istenmiştir. Ayrıca Araplar için de muhtariyet önerilmiştir (Tunaya, 1999: 433). Amerikan mandasının kabul edilemeyeceğine dair olan daha iki muhtıradan başka Vahdet-i Millîye Heyeti, İzmir’in işgali üzerine de Wilson’a bir protesto telgrafi çekmiştir. Bunlardan başka heyet 26 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali üzerine toplanan ilk şura-yı Saltanat’a da katılmıştır (Tunaya, 1999: 434).

Aktif siyasal faaliyetine rağmen gerek İstanbul hükümetlerinin ve gerekse muhalif fırka ve basının aleyhte tutumları nedeniyle hareketin üyeleri toplantılara gelememişlerdir. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey’in 19 Eylül 1919’da Avrupa’ya gitmesi Vahdet-i Millîye hareketinin sonunu getirmiştir (Tunaya, 1999: 437).

Sonuç olarak gerek Millî Kongre gerekse Vahdet-i Millîye teşebbüsleri mütareke döneminde kamuoyunda millî birlik tesisi, millî bir cephenin oluşturulması yönünde atılan en önemli adımlar olmuşlardır. Ancak her ikisi de mütareke döneminde siyasî çekişmelerin had safhada olduğu bir ortamda kurulmuşlardır. Her ikisinin de kurucuları ve üyeleri arasında eski İttihad ve Terakki Fırkası mensuplarının bulunmuş olması söz konusu hareketlerin yumuşak karnını

oluşturmuştur. Hatta bu niteliklerinden dolayı söz konusu oluşumlar ittihadçı örgütlenme şeklinde değerlendirilmiştir.

5.3 Karakol Cemiyeti

Mütareke döneminde, açık siyasal teşkilatlanmaların yanı sıra eski İttihad ve Terakki Fırkası mensupları, bazı gizli örgütlerin kuruluşunda da doğrudan rol oynamışlardır. Çalışmamızın birinci bölümünde belirttiğimiz üzere ittihadçılar siyaset anlayışları gereği gizli örgütlenmelere hiçte yabancı değillerdir. Özellikle savaş yıllarında Kafkaslardan Orta Asya'ya, Balkanlardan Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren Teşkilât-ı Mahsusa ittihadçı gizli örgütlenmenin en önemli kuruluşuydu.

İttihadçılar bu gizli örgütlenme becerilerini mütareke ortamında da göstermişlerdir. İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelenleri daha mütareke imzalanmadan önce, firkanın mütarekeden sonraki durumunu da göz önüne alarak, bazı gizli teşkilatların kurulması yolunda direktif vermişlerdi. İşte mütareke döneminde yurt dışına çıkan ittihadçıların direktifleri neticesinde kurulmuş olan en önemli gizli örgütlerden birisi "*Karakol Cemiyeti*" idi.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir dönem başkanlığını yürütmüş olan Hüsamettin (Ertürk) Bey sonradan yayınlanan hatıralarında Karakol Cemiyeti'nin kuruluşundan ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Söz konusu teşkilatın savaşın son aylarında Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında yapılan toplantıların birinde Talat ve Enver Paşaların, İttihad ve Terakki Hükümetlerinin meşhur İaşe Nazırı Kara Kemal'e verdikleri talimat neticesinde kurulduğu bilgisini vermiştir (Ertürk, 1996: 204). Buna göre Kara Kemal Bey, aldığı talimat üzerine İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelenlerinden Erkânıharb Miralayı Kara Vasıf Bey'i gizlice evine davet etmiştir. Bu davette ona, Talat Paşa'nın yurt dışına gitmeden kendisine verdiği emir gereğince ittihadçılıkta sebat edeceklerini ve bunun için gizli bir teşekkülde birbirlerine bağlanmaları gerektiğini söyleyerek, hatta bunun için Talat Paşa ile aralarında "*Karakol*" kelimesini, kurulacak olan teşkilatın ismi ve parolası olarak kabul ettiklerini de ilave etmiştir (Ertürk, 1996: 204-205). Böylece Karakol teşkilatı ortaya çıkmıştır.

Böyle bir gizli teşkilatın ortaya çıkışında, daha mütareke imzalanmadan başlayan ve mütarekeden sonra şiddetini giderek arttıran ittihadçı karşıtlığının önemli

bir rolü olmuştur. Çünkü savaşın sonlarına doğru İttihad ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşeceği iyice belirdikten sonra ülkede bir süredir güçlenmekte olan muhalefet, özellikle basın, Ermeni meselesini yeniden gündeme getirmeye başlamış ve bu çerçevede geçmiş İttihad ve Terakki hükümetlerini bu meseleden dolayı sorumlu tutmuştu. Bu arada İngiliz faktörünü de unutmamak gerekir. Zira mütarekeden sonra başta İstanbul hükümetleri olmak üzere muhalif basın ve firkalar tarafından yürütülen ittihadçı avının arkasındaki en önemli itici güç itilaf devletleri ve özellikle de İngilizlerdir. Nitekim bu endişeyi Kara Kemal Bey Kara Vasıf Bey'le yaptığı görüşmelerinde de dile getirmiştir (Ertürk, 1996: 205).

Karakol Cemiyeti'nin kuruluşu Kasım 1918'in ilk günlerine rastlamaktadır. Nitekim bu tarihi Mustafa Kemal Paşa'nın Eylül 1919'da Sivas'ta Kara Vasıf Bey'le yaptığı görüşmesi de doğrulamaktadır. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa mütarekenin imzalanması üzerine İstanbul'a geldiğinde Karakol Cemiyeti'nin kurulmuş olduğundan bahsetmiştir (Ertürk, 1996: 323).

Kuruluş merkezi, İstanbul'da Bâb-ı Âli Caddesi Resne Fotoğrafhanesinde Bahâ Said Bey'in yazıhanesi olan Karakol Cemiyeti'nin ilk kurucuları kurmay Albay Vâsıf Bey, Dava Vekili Refik İsmail Bey, Emekli Yüzbaşı Bahâ Said Beylerdir (Tevetoğlu, 1991: 4-5). Bunlardan başka, Hüsamettin Ertürk Bey hatıralarında, Kara Vasıf Bey'in kardeşi Muhittin Bey, Erzincanlı Erkâniharp Binbaşısı Rıza Bey, İttihad ve Terakki iktidarı döneminde Lazistan mebusu olan Sûdi Bey, Sapançalı İsmail Hakkı Bey'in Biraderi Yüzbaşı Baki Bey, Erkâniharp Binbaşısı Hüseyin Kadri Bey, Erkâniharp Miralay Arif Hikmet Bey, İttihad ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde İstanbul mebusu olan Arif Bey, eski süvari binbaşılardan Tolçalı Süleyman Bey, eski topçu binbaşılardan olup İttihadçı İhsan Bey, İttihad ve Terakki Fırkası mensuplarından ve Balkan Savaşı sıralarında Teşkilat-ı Mahsusa'ya dâhil olan Ahmet Hilmi Bey, Harbiye Nezareti daire eski müdürlerinden Binbaşı Naim, Cevat Bey gibi özellikle asker kökenli ve eski İttihad ve Terakki Fırkası mensubu birçok kişinin Karakol Cemiyeti'nin çalışmalarına aktif bir şekilde katıldığından bahsetmektedir.

Kadrosu dikkate alındığında eski İttihad ve Terakki Fırkası'nın, özellikle komitacı ve eylemci elemanlarının cemiyeti teşkilatlandığı ve birçoğunun da Teşkilat-ı Mahsusa bağlantılı olduğu görülmüştür.

Cemiyetin kurucuları Kara Kemal ve Kara Vasıf Beyler İttihad ve Terakki Fırkası'nın en önde gelen simalarıydı. İttihad ve Terakki Fırkası içerisinde köklü bir yerleri vardır. Kara Kemal Bey, daha İttihad ve Terakki Fırkası'nın 1909 kongresinde

ön plana çıkmayı başarabilmiş, Hamallar Kethüdalığından 1913'te fırkanın İstanbul müfettişi, 1916'da Merkez-i Umumi üyesi ve daha sonraları Talat Paşa Hükümetinde İaşe Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. İttihad ve Terakki içerisinde Talat Paşa grubunun en etkin eylemcisi olarak tanınan Kara Kemal, fırkanın İstanbul örgütünü kontrol altında bulundurmıştır (Akal, 2002: 170). Ayrıca savaş yıllarında, iaşe işlerini idare etmesi ve bu münasebetle esnaf cemiyetleri ile olan ilişkileri, Kara Kemal'i İstanbul'da etkili bir kişi konumuna getirmiştir (Toprak, 1995: 95-112). Belli ki İttihad ve Terakki Fırkası'nın iktidardan ayrılmasına rağmen Kara Kemal'in İstanbul'da özellikle hamal ve kayıkçı esnafı üzerinde büyük bir etkisi vardır.

Kara Vasıf Bey ise, savaş yıllarında Kafkas Cephesinde Teşkilat-ı Mahsusa adına görev yapmıştır. O da İttihad ve Terakki Fırkası'nın eylemci kanadından yetişmiştir (Akal, 2002: 170).

Cemiyet her ne kadar gizli bir şekilde kurulmuşsa da, Kara Vasıf Bey tarafından kaleme alınmış olan bir de "*Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi*" de mevcuttur. Bu nizamnameye göre Karakol Cemiyeti'nde bir merkez-i umumi teşkil olarak faaliyet sahası tespit ve tanzim edilmiştir. Cemiyetin merkez-i umumisi beş kişiden oluşuyordu. Bu kişiler seçtikleri yardımcılarını vasıtasıyla kendi teşkilatlarını kısım ve şubelere ayırmışlar ve her şubenin gizlilik içinde görevini yapması ve bir şubenin diğerinden haberdar olmamasına gayret edilmiştir (Aydın, 1992: 30).

Bu dönemde İstanbul'da kurulmuş gizli örgütlere nazaran Karakol Cemiyeti taşrada da örgütlenmesi bakımında farklılık gösterir. Bu, aynı zamanda Karakol Cemiyeti'nin etkinlik sahasının daha fazla olduğunu göstermektedir. Hatta Anadolu'daki faaliyet ve örgütlenmesi zaman zaman Müdafaa-ı Hukuklar ve Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemalle ters düşmesine neden olmuştur.

Karakol Cemiyeti'nin faaliyetlerini istihbarat, propaganda, millî teşkilatların kurulması, silahların temini, mali işler, sevkıyat işleri, haberleşme, mahkeme ve ceza işleri şeklinde sekiz kısımda özetlemek mümkündür (Tevetoğlu, 1991: 8).

Karakol Cemiyetinin beş maddelik bir de programı vardır. Bu programında maksadını ve yapısını açıkça izah etmiştir (Tevetoğlu, 1991: 8-9).

Teşkilat-ı Mahsusa'nın mütareke dönemindeki devamı sayılabilecek olan Karakol Cemiyeti, ilk zamanlarda daha çok mütareke İstanbul'unda istihbarat, İngilizlerin takibinde bulunan ittihadçıları gizlemek veya kaçırmak gibi faaliyetler ile meşgul olurken, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra, İzmit'te kurduğu menzil teşkilatının da vasıtasıyla Anadolu'ya silah, cephane ve

subay sevkinde önemli rol oynamıştır (Er, 1985a: 1129). Anadolu'daki milliyetçi hareketin kadrosunu oluşturan elemanların büyük bir kısmı İstanbul'dan Karakol Cemiyetinin yardımları sayesinde Anadolu'ya kaçabilmişlerdir (Zürcher, 1995: 126).

Anadolu'ya silah ve adam göndermekten başka, Karakol, milliyetçi hareket örgütlendikten sonra, onun İstanbul kolu olarak çalışmıştı. Özellikle istihbarat bilgilerinin sağlanmasında önemli rol oynamıştır (Zürcher, 1995: 127). Bununla birlikte cemiyet, Sivas Kongresi sonrasında Anadolu'daki millî hareket ve lideri Mustafa Kemal Paşa ile ters düşmüştü. Neticede Heyet-i Temsiliye'nin emri ile söz konusu cemiyet lağvedilerek yerine Müdafaa-ı Millîye Teşkilatı ve Mim Mim Grupları kurdurulmuştur (Tunaya, 1995: 522). Karakol içinde görev yapan birçok ittihadçı bundan böyle bu gruplar içinde görev almışlardır.

5.4 Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi

İttihadçıların Anadolu ayağı da, bağlı oldukları fırka kulüplerinin dışında, bazı millî direniş örgütlerinin teşkilatlanmasında önemli rol oynamışlar ve hatta mütarekeden sonra Anadolu'nun itilaf güçlerince doğrudan işgal tehdidi altına giren yerlerinde bu teşkilatlanmanın önderi olmuşlardır.

İttihad ve Terakki Fırkası 1912'den sonra takip ettiği Türkçülük politikası çerçevesinde, sivil ve asker bürokrasi ve aydın kitle arasında geniş bir desteğe sahip olmuştu. Ayrıca savaş yıllarında uyguladığı millî iktisat anlayışı esnaf ve iş çevreleri arasında da güçlenmesini sağlamıştı. Esnaf örgütlenmesine önem vermesi İttihad ve Terakki Fırkası'na güçlü bir sosyo-ekonomik taban kazandırmıştı. Bir yandan çağdaşlaşma gayreti içerisinde radikal yenilikler yaparken bir yandan da dinî kurumlarla yabancılaşmamış ve bu suretle çağdaşlaşmaya açık din adamlarıyla fırkanın bağlarını sıkı tutabilmişti.

İşte, İttihad ve Terakki Fırkası'nın bu toplumsal yapılanması ve mütareke sonrasında kurulan İstanbul hükümetlerinin iç ve dış politikasını ittihadçı düşmanlığı esasına dayandırması, ittihadçı sivil ve asker bürokrasiyi tasfiyeye kalkışması gibi etkenler Anadolu'da sivil temelli bir hareketin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu nedenle mütareke döneminde, ülkenin batısından doğusuna kadar hemen her köşesinde beliren yerel direniş örgütlerinin hepsinde ittihadçı bulmak mümkündür. İttihadçılar teşkilatlanma becerilerini bu noktada da göstermişlerdir.

Mütarekeden sonra kurulan ilk müdafaa-ı hukuk cemiyeti Edirne’de teşkilatlanan “*Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Heyet-i Osmaniyesi*”dir. Anadolu’nun güvenliği ve savunulması açılarından son derece önemli bir toprak parçası olan Trakya, Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Eylül 1918’de Bulgar cephesinin çökmesi sonucunda itilâf devletlerinin işgali tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu arada Bulgar cephesinin çökmesi Yunanlıları da harekete geçirmişti. Bu gelişmeler karşısında Talat Paşa, Eylül 1918’in sonlarında Almanya ziyareti dönüşünde Edirne’de Vali Zekeriya Zihni Bey’le görüşmüş, Trakya ile ilgili kaygılarını dile getirerek halkın teşkilatlandırılmasını tavsiye etmişti (Sakallı, 1997: 188).

Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Edirne Mebusu Faik Bey’i çağırarak, “*Bulgarların sulh konferansında, Doğu ve Batı Trakya’nın Bulgarlara verilmesi için teşebbüste bulunacaklarını ve bu amaçla Trakya Komitesi adlı bir cemiyet kurduklarını*” söylemişti. Hemen akabinde ise kendisinden “*Trakya’nın Türk olduğunu ispat edecek*” çalışmalara başlamalarını tavsiye etmişti. Bu durumdan Talat Paşa da haberdar edilmişti. Bunun üzerine Talat Paşa, Faik Bey’e Edirne’ye gidip oradaki arkadaşlarla da görüşerek millî bir cemiyet kurması talimatını vermişti (Bıyıklıoğlu, 1992: 127-128). Bu doğrultuda Faik Bey, 02 Kasım 1918 tarihinde Edirne Belediye Reisi Şevket ve Avukat Şeref (Aykut) Beylerle tüccardan Yolgeldili Kasım Efendi’nin katılımıyla İstanbul’da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Trakya Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’nin kurulması kararlaştırılmıştı. Çalışmalar sonunda cemiyet, “*Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Heyet-i Osmaniyesi*” adıyla 30 Kasım 1918’de Edirne’de kurulmuştu (Sakallı, 1997: 189).

Cemiyetin ilk merkez heyeti üyeleri sekiz kişiden oluşmuştu. Bunlar: Edirne Müftüsü Mestan Bey, Edirne Belediye Reisi Şevket, Avukat Şeref Bey, Maksud Beyzade Derviş, Müftüzade Cemal Bey, Nazmi Beyzade İsmail Bey, Ali Rıza Efendizâde, Ali Seyfi (Tümen) Bey ve Komanlızade Ömer Beydi (Bıyıklıoğlu, 1992: 133). Bunlardan başka cemiyetin Edirne’de teşkilatlanması aşamasında yapmış olduğu toplantılara Teceddüt Fırkası mesul kâtibi İbrahim Fuat Bey de katılmıştır (Bıyıklıoğlu, 1992: 133).

Trakya’nın Türklere ait olduğunu savunmak ve bu yönde kamuoyu oluşturmak gayesiyle kurulan söz konusu cemiyetin kurucusu ve üyelerinin büyük bir kısmını ittihadçılar oluşturmuştu. Hatta cemiyetin kurucularından Faik Bey, İttihad ve Terakki Fırkası’nın devamı olan Teceddüt Fırkası’nın idare heyeti üyeleri arasında bulunuyordu. Zira Teceddüt Fırkası, Trakya meselesine çok önem vermiştir.

Hatta Edirne'deki cemiyet ve çalışmalarına, yayın organı olan Teceddüt Mecmuasında geniş yer vermiş ve Trakya davası desteklenmiştir.

Cemiyet, Edirne başta olmak üzere Kırklareli, Çatalca, Tekirdağ ve Gelibolu'da teşkilatlanmış, ayrıca Lüleburgaz ve Edirne'de kongreler düzenleyerek Trakya'nın Türklüğünü ispatlamaya çalışmıştır (Tunaya, 1995: 479-480). Trakya davasını geniş kitlelere duyurabilmek ve kamuoyu oluşturabilmek amacıyla “*Trakya*” ve “*Ahali*” adlarıyla gazeteler de yayınlamıştır. Bu gazeteler çeşitli yazı ve istatistiklerle Edirne ve bütünüyle Trakya'nın Türklere ait olduğunu ileri sürmüş ve kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bundan dolayı da bu gazeteler ittihatçı görülmüş ve İstanbul hükümetlerinin tepkisi ve engellemeleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Cemiyet, Heyet-i Temsiliye'nin talebi üzerine ismini “*Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti*”ne dönüştürerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi olmuştur.

Trakya ile ilgili olmak üzere, mütarekenin hemen ertesinde İstanbul'da kurulmuş olan “*Batı Trakya Komitesi*” de ittihatçı bir kuruluştur. Bu komite Kasım 1918'de Teşkilat-ı Mahsusa telkinleri ve hatta söz konusu teşkilatın Batı Trakyalı üyeleri tarafından kurulmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa, Batı Trakya işlerini savaş yıllarında, Süleyman Askerî Bey'in başkanlığında oluşturduğu bir komite aracılığıyla yürütüyordu. Kasım 1918'de İstanbul'da kurulan Batı Trakya Komitesi de savaş yıllarındaki bu komitenin devamıdır. Batı Trakya Komitesi'nin kurucularından İskeçeli Arif Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Trakya işlerinde görev almıştır (Bıyıklıoğlu, 1992: 138). İskeçeli Arif Bey'den başka Hasan Tahsin (Argun), ve Hüseyin Sabri (Tüten) Beylerin de kuruluşunda yer aldığı Batı Trakya Komitesi, Bulgar idaresinde bulunan Meriç'le Mesta Karasu arasındaki bölgeden başka Mesta ve Ustruma Nehirleri arasındaki bölgeyi (Kavala, Drama ve Serez) de Batı Trakya'dan saymış ve ahalsinin çoğunluğu Türk olan Batı Trakya'da, Wilson Prensipleri esaslarına göre, halk oylaması yapılmasını istemişlerdir (Bıyıklıoğlu, 1992: 138).

Trakya bölgesindeki millî teşkilatlanmaların yanı sıra, ittihadçılar, mütareke sonrasında Anadolu'nun hemen tamamında ortaya çıkan millî direniş teşkilatlarında da yer almışlar, bununla da kalmayıp çoğu zaman söz konusu direniş örgütlerinin teşkilatlanmasında başı çekmişlerdir.

5.5 İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ve Batı'da Örgütlenme

Kuruluşunda ittifadçılarının rol oynadığı bir diğer cemiyet de “*İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*” idi. İzmir, İttihad ve Terakki Fırkası'nın en güçlü örgütlendiği yerlerdendi. İzmir İttihad ve Terakki Şubesi, II. Meşrutiyet'ten sonra Trablusgarp, Balkanlar ve Kafkaslarda verilen gerilla savaşlarında ün kazanan ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu olan komitacılar tarafından kurulmuştu. Kuşçubaşı Eşref Sencer, kardeşi Hacı (Selim) Sami, Çerkez Reşit gibi isimler bunların başında gelir. Ayrıca İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin etkin isimlerinden Dr. Nazım İzmir'de bir süre yasa dışı çalışmış, yine kurucu adamlarından Rahmi ise İzmir'de valilik yapmıştı. İzmir İttihad ve Terakki Kâtib-i Umumisi de burada “*Galip Hoca*” takma adıyla anılacak Mahmut Celâl (Bayar) Beydir (Akal, 2002: 210).

Görüldüğü üzere İzmir, İttihad ve Terakki Fırkası'nın kalesi gibidir. Dolayısıyla mütarekeden kısa bir süre sonra, giderek artan işgal tehlikesi nedeniyle, ittifadçılar İzmir ve civarında müdafaa-ı hukuk adıyla yeniden örgütlenmişlerdir.

Cemiyet, 01 Aralık 1918'de kurulmuştu. İzmir Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda ittifadçılarının bölgedeki etkin isimlerinden Celâl Bey önemli bir rol oynamıştır (Bayar, 1967: 1619).

Cemiyetin idare heyetinin açık bir ittifadçı karakteri bulunmamasına rağmen, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları ve bu firkanın yandaşı basın bu teşebbüsü İttihadçı-Bolşevik hareketi olarak nitelendirmişler ve suçlamışlardır (Zürcher, 1995: 138).

Sadece İzmir ve çevresinin değil bütünüyle Ege Bölgesi'nin savunulmasında son derece önemli rol oynayan cemiyet, Teceddüt Fırkası ve Türk Ocağı şubelerinin yardımlarıyla 13 Mart 1919'da bir miting düzenlemişti. Bundan başka 17 Mart 1919'da da İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir'den gelen temsilcilerle yerel bir kongre yapmıştır. Kongre, ittifadçı basın da dâhil olmak üzere bütün ittifadçı kuruluşlarca desteklenmiştir (Zürcher, 1995: 138).

Tüm bu faaliyetlerin temelinde, İzmir ve çevresinin Yunanlılara verileceği düşüncesi vardı. Çünkü 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansında bu bölgenin Yunanistan'a verilmesi gündeme gelmişti. Nihayet 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan Ordusu İzmir ve çevresini işgal etmiştir.

İşgalle birlikte artık yeni bir safhaya geçilmiştir. İttihad ve Terakki Fırkası'nın hem sivil hem de asker kanadı var güçleriyle el birliği ederek Batı cephesini, düzenledikleri yerel kongrelerle ve kurdukları müdafaa-i hukuk cemiyetleriyle örgütlemeye koyulmuşlardır.

Rauf (Orbay) Bey, Batı Cephesinin örgütlenmesinde büyük pay sahibidir. Rauf Bey Mustafa Kemal'in arkasından, 24 Mayıs 1919 günü Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçmiş, Bandırma, Balıkesir, Salihli, Ödemiş, Aydın, Nazilli ve Afyon'da gerekli görüşmeleri yaparak 08 Haziran'da Ankara'ya varmıştır (Alkan, 1994: 59).

Celal Bayar, Çerkez kardeşlerin (Tevfik, Reşit ve Ethem), Rauf Bey tarafından millî mücadeleye katılmaya ikna edildiklerini belirtmiştir (Bayar, 1967: 2509).

Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'in de İzmir'in işgal edildiği günlerde Bursa'daki 56. Tümen Komutanlığına Rauf Bey'in çabalarıyla atanmıştır. Enver Paşa ile Harp Okulu ve Akademiden sınıf arkadaşı olan Bekir Sami, bir süre Enver Paşa'nın "*ser yaverliğini*" yapmıştır (Gürler, 1994: 9-11). Kendisi de Rauf Bey gibi Çerkez olan Bekir Sami mütareke sırasında da Rauf Bey'le çok sıkı ilişki içindedir ve Rauf Bey'in İstanbul'daki evinde yapılan toplantılara katılmıştır (Ünal, 1994: 21). 18 Mayıs 1919'da Rauf Bey, Bekir Sami'nin Üsküdar'daki evine gitmiş, Ege'de başsız kalmış ordunun başına geçmesini önermiş ve tayinine yardımcı olacağını söylemiştir. Rauf Bey'le Hindistan seferinden tanışmakta olan Bekir Sami Bey, karargâhını oluşturmadan, yazılı emrin çıkmasını beklemeden yola çıkmıştır. Zaten Bu konuşmadan sonra Bekir Sami Bey 20 Mayıs 1919'da Bursa'daki 56. Tümen komutanlığına asaleten, 17. Kolordu komutanlığına vekâleten atanmıştır (Gürler, 1994: 41). Yolculuğu esnasında Bekir Sami Bey; Ödemişli Avukat ittihadçı Hamit Şevket (İnce) ve Turgutlu Askerlik Şubesine atanan Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Yüzbaşı Süleyman Sururi ile aynı vapurda yolculuk etmişler ve Bekir Sami Bey onlardan "*ulusal direniş örgütleri teşkil edilmesi*" konusunda yardımlarını istemiştir. Zaten Bekir Sami Bey eski Teşkilat-ı Mahsusacılarından Süleyman Sururi'yi direnişin başladığı günlerde "*Alaşehir İrtibat Zabıtlığına*" atamıştır. Sonra Süleyman Sururi "*Alaşehir Mevki Kumandanı*" olmuştur. Alaşehir'de Millî Mücadele hareketini başlatan ve toparlayan ittihadçı Yüzbaşı Süleyman Sururi Bey'dir.

Bekir Sami Bey'in yaveri Yüzbaşı Selahattin de hiç sıradan bir subay değildir. Birinci Dünya Savaşı süresince önce Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut)

Paşa'nın yaverliğini yapmış ve daha sonra Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa ile birlikte çalışmış bir askerdir (Selçuk, 1993: 222). Daha sonra Yüzbaşı Selahattin'in Mustafa Kemal'le birlikte çalıştığını görmekteyiz. Mustafa Kemal onu Cafer Tayyar, Kara Vasıf, Galatalı Şevket ve Kemalettin Sami Beye kurye olarak göndermiştir (Selçuk, 1987: 137).

Uşak'ta direnişin ilk tohumlarını atan ve millî kongrelerin toplanmasında en büyük emeği veren kişi İbrahim (Tahtakılıç) Bey'dir. Meşrutiyetten önce, Bursa'da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, Uşak Müftülüğüne atandıktan sonra da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yörede örgütlenmesine büyük katkıları dokunmuş bir ittihadçidir. 31 Mart Vakasını bastırmak üzere teşkil edilen kuvvetlerin başında bulunan kişilerden biri de İbrahim Bey'dir. Edirne'nin kurtarılmasında öncü rolü oynayan birliklerin arasında İbrahim Bey'in 300 kişilik gönüllü kuvveti de bulunmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1989: 366-367). İbrahim (Tahtakılıç) Bey, 1913 yılında kurulan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin faaliyetleri sırasında, Çerkez Reşit Bey ve Kafkas gönüllü birliğinin başında bulunan Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Beyle sıkı dostluklar kurmuştur (Tekeli ve İlkin, 1989: 367-372). 1918 yılındaki seçimlerde Kütahya mebusu olan İbrahim Bey, İttihad ve Terakki Fırkası'nın en önemli merkezlerinden biri olan Fatih Merkezinin Kâtib-i Mesulüdür ve bu dönemde İstanbul Türk Ocağında Türkçülük üzerine konferanslar vermiştir. İzmir'in işgali sonrasında ise Uşak'ta direnişin ilk tohumlarını atmıştır. İbrahim Bey Alaşehir Kongresinde kongre başkanlığı yapmıştır (Tekeli ve İlkin, 1989: 370).

Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanlığına atanan Albay Kazım Fikri (Özalp) Bey, Ege'deki direnişin en önemli asker isimlerindedir. Ege'nin efsane komutanı Kazım Özalp, ünlü komitacı Maarif Nazırı Ahmet Şükrü'ye bağlı olarak çalışmış, İstanbul ve Rumeli'deki faili meçhul cinayetlere karışan ittihadçı fedai komitesi elemanı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir (Selek, 1976: 239-242). Kazım Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğu illerindeki faaliyetlerinde Ömer Naci ve Çerkez Reşit Beyle birlikte "*Van Jandarma Komutanı*" olarak çalışmıştır (Ertürk, 1996: 107). Çerkez Ethem de dâhil olduğu halde bütün Kuvayı Milliye kumandanları üzerinde nüfuz tesis etmesini bilmiştir. Rumelili oluşu ve Balkan komitacıları ile geçirdiği uzun tecrübeleri bu ittihadçı ve Teşkilat-ı Mahsusacı subayın kuvvetli taraflarıdır. İzmir'in işgali öncesinde İzmir'de bulunan Kazım Bey, 14 Mayıs'ta Türk Ocağında toplanan gençlerin "*Ne yapmalı*" sorusu üzerine onları Ödemiş'e yönlendirmiş ve bunun propagandasını yapmıştır. Yani Teşkilat-ı Mahsusacı Kazım

Bey, gençleri Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihad Terakki üyesi Celal Bey'in bulunduğu yere yönlendirmektedir. (Bayar, 1967: 1786).

1919'da Kurtuluş Savaşı başlayınca Heyet-i Temsiliye kararıyla Kuzey Cephesi komutanlığına atanan Albay Kazım Özalp; 1920'de Anzavur Ayaklanmasını bastırdıktan sonra 1921'de olağanüstü yetkilerle Kocaeli Bölge Komutanı olarak görevlendirilmiş ve İzmit ile Adapazarı'nı düşman işgalinden kurtarmıştır.

İzmir'in işgalinden kısa süre önce, Ayvalık'taki 172. Alay Komutanlığı'na getirilen Yarbay Ali (Çetinkaya), 29 Mayıs 1919 Ayvalık'ı işgal eden Yunan ordusuna karşı direnişi başlatan ilk askerdir. İzmir'in işgalinden sonra Kurtuluş Savaşı'nın askerî anlamda “ilk kurşununu atan” kişi olarak kabul edilmiştir. “*Ayvalık Cephesi Kumandanı*” olarak ünlenen Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey, 1917'de Enver Paşa'nın İstanbul'a hâkim olabilmek için oluşturduğu gizli askerî kuvvetin, Haydarpaşa'daki kumandanıdır (Çavdar, 1984: 428). Ali Bey'in Enver Paşa'ya yakınlığı, Enver Paşa'nın Ali Çetinkaya'nın ailesine Millî Mücadele yıllarında para yardımı yapması ile de kanıtlanmaktadır. 09 Ocak 1920 tarihinde, Ali Bey'in ailesine 5.000 mark gönderilmiştir (Aydemir, 1992: 525).

Garp Cephesinin örgütlenmesinde ve Kongrelerin düzenlenmesinde büyük emeği geçmiş olan bir başka isim Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'dir. Daha önceki dönemde Teşkilat-ı Mahsusa İzmir sorumlularındandır. Hacim Muhittin, 1914 yılında İzmir'e Çeşme Kaymakamlığından atanmış ve İttihad ve Terakki iktidarı süresince İzmir Polis Müdürlüğü yapmıştır.

Hacim Muhittin Bey İzmir'in işgal tarihi olan 16 Mayıs 1919'da İstanbul'da bulunmaktadır. İşgal üzerine hemen dört gün sonra 20 Mayıs 1919 tarihinde 300 kişinin katılması ile İstanbul'da İzmirli toplandı ve kurdukları heyet-i idareye Hacim Muhittin de seçilmiştir. Hemen ertesi gün yapılan toplantıda Cemiyetin ismini “*Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti*” koymuşlardır (Çarıklı, 1967: 14). İstanbul'daki İzmirli ve Egelilerin İzmir'in işgali üzerine hemen bir araya gelerek bir örgüt kurmaları, onların ne kadar organize olduklarının kanıtıdır. Anılarında İzmir'in işgal edildiği bu günlerde İstanbul'da Karakol Cemiyeti'nin liderlerinden Kara Vasıf ile görüştiklerini anlatmıştır. 11 Haziran'da Bandırma'ya giden Hacim Muhittin, fırka kumandanı Kazım (Özalp) Bey'i aramıştır (Çarıklı, 1967: 17). Kazım Bey'le görüşmesi 13 Haziran'da gerçekleşmiştir. Hacim Muhittin hemen ertesi günü Karakol nizamnamesinin dağıtımına başlamıştır (Çarıklı, 1967: 20). Mustafa Kemal'in henüz Amasya Tamimini yayınladığı günlerde, Karakol Nizamnamesinin

dağıtımını ve örgütlenmesi yapılmaya başlanmıştır. Hacim Muhittin'in "*Reis-i Umumi*" seçildiği Balıkesir Kongreleri Temmuz başında başladığında, Mustafa Kemal daha Erzurum yolundadır. Millî Mücadele süresince Ege'de kurulan örgütler, eski İttihad ve Terakki Fırkası üyeleri ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri tarafından, Karakol nizamnamesi kanalı ile kurulmuştur.

Hacim Muhittin, 09 Temmuz 1919'da "*Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti Reis-i Umumi*"si seçilmiş ve çok ciddi bir şekilde çalışmaya başlamıştır. En yakınındaki arkadaşı İzmir Türk Ocağı murahhası ittihadçı Vasıf (Çınar) Bey'dir (Çarıklı, 1967: 23). Bütün Ege'yi gezmiş, millî karargâhlarda toplantılar yapmıştır. Kazım (Özalp) Bey en sık görüştüğü insandır (Çarıklı, 1967: 27).

Dâhiliye Nezareti, 08 Ağustos 1919 tarihli bir telgraf ile Hacim Muhittin'in "*ellerine kelepçe vurularak derhal tevkif ve derdest*" edilmesini emretmiştir. Hacim Muhittin'in verdiği yanıt ise tam bir meydan okumadır ve attığı imza "*Karesi ve Saruhan ve civarı Hareket-i Millîye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziye Reisi*" dir (Çarıklı, 1967: 33).

Balıkesir Kongrelerinden başka yine Hacim Muhittin'in çabalarıyla 16 Ağustos 1919'da Alaşehir'de başlayan Alaşehir Kongresi, 24 Ağustos tarihine kadar devam etmiştir. Bu kongrede Batı Anadolu'da tesis edilmeye çalışılan millî teşkilat "*Hareket-i Millîye Redd-i İlhak*" adını almıştır. Alaşehir Kongresinde Hacim Muhittin'in önerisi ile "*fırkacılık ve çeteciliğin menfur(iğrenç) addedilmesine ve gaye-i aslinin ancak Yunanlıların memleketimizden tardından ibaret bulunduğuna*" ilişkin bir karar alınmıştır (Çarıklı, 1967: 39). Kendisi bizzat fırkacı olan Hacim Muhittin ve diğer İttihad ve Terakki Fırkası üyelerinin, ittihatçı olmayanlara garanti vermek için aldıkları bu kararın bir benzeri de Sivas Kongresi'nde alınmıştır. Bu karar "*Millî cephe*" kurmanın daha önemli olduğu günlerde son derece doğru bir taktiktir.

Aydın bölgesinde ise Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ağırlığı nedeniyle Kuvayı Milliye'nin kuruluşu güç olmuş, 57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik (Aker) Bey'in çabaları sonucu Kuvayı Milliye'nin kuruluşu sağlanmıştır. Albay Mehmet Şefik Bey, efelerden Muğlalı ittihadçı Hacı Süleyman Efendi'nin yardımlarıyla Kuvayı Milliye'yi oluşturmayı başarmıştır (Avcıoğlu, 1985: 1250).

04 Haziran 1919'da Nazilli işgal edilince tehlikeye düşen Denizli'nin ittihadçı Müftüsü Ahmet Hulusi de ilk günden itibaren direnişi örgütlemeye çalışmıştır (Avcıoğlu, 1985: 1250).

Batı Cephesindeki kongrelerin örgütleyicilerinin çok büyük bir bölümünün eski ittihadçılardan ya da severlerinden oluştuğunu “Türkiye’de Kongre İktidarları” isimli eserinde Bülent Tanör de ifade etmektedir (Tanör, 1998: 137).

Kastamonu ve İnebolu’da da Millî Mücadele İttihadçıların önderliğinde yürütülmüştür. Kastamonu ve İnebolu Anadolu’ya insan, silah ve malzeme geçirmede önemli bir bölge olmuştur. O nedenle burada oluşturulan örgütlenmelerin doğrudan doğruya Anadolu’yu etkileyen önemli bir yönü bulunmaktadır. Kastamonu’daki “*Kastamonu Gençler Kulübü*” nün kuruluşunda İttihad ve Terakki Hükümetleri döneminde Türk Gücü Başkanı olan hukukçu Kara Hüseyinzade Abidin Bey büyük rol oynamıştır (Söylemez, 1996: 6). “*İnebolu Gençler Mahfeli*” adı altında kurulan örgüt de eski İttihad ve Terakki Fırkası binasında faaliyette bulunmuş, bu örgütün yöneticileri iki kez kaymakamlıkta İngiliz komiseri tarafından sorgulanmış, Hürriyet ve İtilafçıların tehditlerine uğramışlardır (Söylemez, 1996: 8).

5.6 Kars İslam Şurası ve Doğu’da Örgütlenme

Mütareke sonrasında Anadolu’daki ilk örgütlenme Elviye-i Selâse (Üç Sancak: Kars, Ardahan, Batum) bölgesinde ortaya çıkan millî şûra hükümetleriyle görülmüştür. Bu örgütlenmede hiç şüphesiz İttihad ve Terakki Fırkası’nın, söz konusu bölgede, Kafkasya siyaseti gereğince 1905’ten 1918’e kadar olan dönemde yaptığı teşkilatlanmanın önemli rolü olmuştur. 1905 Rus-Japon Savaşı sonrasında, Rusya’da ve İran’da ortaya çıkan ayaklanmalar, İttihad ve Terakki Fırkası’nın önce Panislamizm daha sonra da, Panturanizm propagandasını, Doğu Anadolu ve Kafkasya’ya yayma fırsatını doğurmuştu. Bu çerçevede İttihad ve Terakki Fırkası 1905-1918 yılları arasında özellikle bu bölgelerden de elde ettiği kimseler vasıtasıyla bölgede bazı millî teşkilatların kurulmasını sağlamıştı. Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa ile Yakup Cemil, Ömer Naci, Van Valisi Cevdet ve Küçük Kazım Bey gibi teşkilatçı ittihadçılardan başka Cihangiroğlu kardeşler, Yusufzade Yusuf Beyler de bu dönemde İttihad ve Terakki Fırkası’na bağlı olarak bölgede faaliyet göstermişlerdir. Bu kişiler mütareke sonrası millî oluşumlarda da etkin rol oynamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedilmesi ile Osmanlı Devleti daha Ekim 1918’den itibaren Kafkasya’daki ordularını geri çekmeye başlamıştı. Mütareke ise bunu hızlandıran süreç olmuştur. Batum’dan Nahcivan’a kadar olan ve Türk-İslam ahalinin meskûn olduğu geniş bir coğrafya İngiliz işgali tehlikesiyle karşı karşıya

kalmıştı. Bu arada bölgeye yönelik Gürcü ve Ermeni tehlikesi de artmıştı. İngilizler Üç Sancak bölgesinin boşaltılmasını istemişlerdi. İşte bu gelişmeler karşısında Ahıska ve Nahcivan'da olduğu üzere Kars ve civarında da Türk ahali kendi millî teşkilâtını kurmaya başlamıştır. Bu teşkilatların oluşumunda ve özellikle silah ve mühimmat açısından donatılmalarında Yakup Şevki Paşa çok önemli katkılarda bulunmuştur (Gökdemir, 1989: 63).

Nitekim İttihad ve Terakki Fırkası'nın yöredeki askerî ve sivil yetkililerinin de desteğiyle 05 Kasım 1918'de "*Kars İslam Şûrası*" adıyla bir millî cemiyet kurulmuştur. (Er, 1985c: 1134) Kars İslam Şûrası'nın kurucusu Piroğlu Fahreddin (Erdoğan) Bey'dir. Bundan başka Kağızmanlı Ali Rıza (Ataman) Bey, Karslı Sarı Haliloğlu Muhlis, Orenburglu Mamil (Mamlıoğlu), Tevhüddiddin ve Kepenekçi Emin Ağa da şûra hükümetinin kurucuları arasındadır (Gökdemir, 1989: 65). Ayrıca Kars Mutasarrıfı Hilmi (Uran) Bey de kuruluşta önemli katkılarda bulunmuştur.

Kars İslam Şûrası Oltu, Ardahan ve Kağızman ile buralara bağlı kaza ve nahiyelerden gelen temsilcilerin de katılımıyla ilk toplantısını 14 Kasım 1918'de yapmıştı. Toplantıya Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'ndan Osman Server (Atabek) Bey de katılmıştı. Bu toplantıda "*Millî İslam Şûrası Merkez-i Umumisi*" adıyla Kepenekçi Emin Ağa başkanlığında yerli bir hükümetin kurulmasına karar verilmişti (Gökdemir, 1989: 65). Aynı toplantıda çekilmekte olan Türk Ordusundan kalan askerî binaların ele geçirilmesi, Kars sancağı ile kazalarında ve Ahıska, Artvin, Batum'da, merkezi Kars olmak üzere "*Kars Millî İslam Şûrası*"nın şubelerinin açılması ve teşkilatlanmanın daha geniş tutulması, halkın birlik ve beraberlik yolunda uyandırılması hususları da kararlaştırılmıştı.

Kars Millî İslam Şûrası, 30 Kasım 1918'de de büyük bir kongre düzenlemiştir. Orduâbâd, Nahcivan, Kamerli, Sürmeli (Iğdır), Serdarâbâd, Doğu Şüregel, Ahıska ve Ahılkelek ile daha birkaç bölgeden gelen altmış aşkın temsilcinin katılımıyla gerçekleşen bu büyük Kongrede daha geniş katılımlı Millî Şûra Hükümeti'nin kurulmasına karar verilmişti. Millî Şûra Hükümeti'nin başkanlığına Cihangirzâde İbrahim (Aydın) Bey getirilmiştir.

Millî Şûra Hükümeti, Elviye-i Selâse'yi kapsayacak şekilde geniş bir coğrafyada teşkilatlanmıştı. Özellikle Gürcü ve Ermenilere karşı halkın bilinçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. 03-05 ve 07-09 Ocak 1919 tarihlerinde olmak üzere I. ve II. Ardahan Kongrelerini düzenlemiştir. Bu kongrelerde merkezi Kars olmak üzere Millî Şûraların seçip göndereceği delegelerin katılımıyla "*Cenûb-i*

Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere büyük bir kongrenin toplanması, Millî Şûra'nın Anadolu'da tanıtılması gibi son derece önemli kararlar alınmıştır (Gökdemir, 1989: 79-80). Bu doğrultuda 17-18 Ocak 1919'da Dr. Esat (Oktay) Bey'in başkanlığında toplanan kongrede adı geçen hükümetin kurulmasına karar verilmişti. Böylece Millî Şûra Hükümeti faaliyetlerini bundan böyle bu ad altında devam ettirmiştir. 18 maddelik bir de anayasa yapmıştır (Tunaya, 1995: 488).

Hükümet, Millî Mücadele döneminde Anadolu'daki millî hareketle daima temasta olmuş, özellikle Erzurum'daki "*Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti*" ile sıkı bir diyalog içerisine girmiştir. "*Sadayı Millet*" adıyla yayınladığı gazete vasıtasıyla bölgenin ve yöre halkının sesini dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır.

Millî Şûra Hükümetlerinden başka, ittihadçılar, daha önce de belirtildiği üzere özellikle doğrudan doğruya itilaf işgali tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bölgelerde mütarekeden hemen sonra "*Müdafaa-ı Hukuk*" adıyla ortaya çıkmaya başlayan oluşumlarda da yer almışlar ve bunların bütünüyle Anadolu ve Trakya'yi kapsayacak biçimde teşkilatlanmalarında önemli rol oynamışlardır (Zürcher, 1995:133). Bu kapsamda Kasım 1918'den Mayıs 1919'a kadar ki sürede Doğu Anadolu'da da çok önemli müdafaa-ı hukuk cemiyetleri ortaya çıkmıştır.

5.7 Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti

İstanbul'da kurulan "*Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti*" de, yine ittihadçıların içinde olduğu önemli oluşumlardan biriydi. Mondros Mütarekesinin yedinci ve yirmi dördüncü maddeleri doğu vilayetlerini yani "*Vilâyât-ı Sitte*" (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Mamuratülaziz) olarak girmiş bölgeyi, itilâf işgaliyle karşı karşıya bırakmıştı. Bu durum bölgedeki Ermenileri de cesaretlendirmişti.

Bu gelişmeler doğu vilâyetlerinde yaşayan Türk-İslâm ahaliyi olduğu kadar, onların İstanbul'daki temsilcilerini de endişelendirmiştir. Nihayet daha Meclis-i Mebusan'ın feshinden önce, doğu vilayetlerinin bazı mebusları, Aralık 1918'in ilk günlerinde, mecliste bir grup oluşturmuşlardı. "*Vilâyât-ı Şarkîye Grubu*" adıyla ortaya çıkan bu hareketin mensuplarının çoğu İttihad ve Terakki Fırkası mebusu olarak meclise girmişlerdi.

Gazetecilik ve şairliğinin yanı sıra, İttihad ve Terakki hükümetleri döneminde Basra, Kastamonu, Trabzon, Musul ve Bağdat valilikleri yapmış olan Süleyman Nazif Bey hareketin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (Zürcher, 1995: 136). Reisliğine Bitlis eski Valisi Harputlu Nedim Bey'in getirildiği cemiyetin diğer üyeleri Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır Mebusu Feyzi, Sivas Mebusu Rasim, Sivaslı yedek subaylardan Abdülmuttalip ve Diyarbakırlı Cavit Beylerdir (Dursunoğlu, 2000: 17).

Cemiyetin kuruluş tarihi 04 Aralık 1918'dir (Sakallı, 1997: 158). Cemiyet, kurulduğu günden itibaren doğu vilayetlerinin İstanbul'daki sesi olmuştur. Bunun için de İstanbul'un önemli gazetelerinden hem Türkçe ve hem de Fransızca yayınlanan "*Hadisat*" cemiyetin yayın organı olarak kullanılmıştır.

Cemiyetin kurucularından Süleyman Nazif Bey Hadisat'ın değişik tarihli sayılarında kaleme aldığı yazılarında Vilâyât-ı Şarkiye meselesini gündeme getirmiş ve özellikle Ermeni meselesi ile ilgili iddialar, bölgenin nüfus yapısı gibi konularda önemli bilgiler sunmuştur (Sakallı, 1997: 159-160).

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Doğu Anadolu'nun Ermenistan'ın bir parçası olamayacağı hususunda kamuoyu oluşturmak ve bu bölgenin Osmanlı Devletinin ayrılmaz bir parçası olduğu hakkında Avrupa kamuoyunu ikna etmek yolunda faaliyet göstermiştir (Sakallı, 1997: 160-161).

Doğu vilayetleriyle ilgili olarak İstanbul merkezli millî teşebbüslerin yanı sıra İstanbul ile aynı doğrultuda olmak üzere Erzurum'da da daha mütareke öncesinde millî teşkilatlanma yönünde bazı kıpırdanmaların olduğu da görülmüştür. Bu kıpırdanmalarda ittihadçılar başı çekmiştir. İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelenleri daha firar etmeden önce ülkenin içine düştüğü durumdan kurtarılması için bazı tedbirler düşünmüş ve bu çerçevede Teşkilât-ı Mahsusa'da görev yapmış önemli kişilerden olan Yenibahçeli Nail Bey'i Batum'a, Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarından Filibeli Hilmi'yi Erzurum'a ve tüccardan Cafer Bey'i de Trabzon'a göndermişti (Ertürk, 1996: 197).

Bunlar gittikleri yerlerde gizli teşkilatlanmanın zeminini hazırlamışlardır. Filibeli Hilmi Bey Erzurum'a geldiğinde birçok ittihadçı da aynı amaçla burada toplanmış ve gizli bir teşkilatın kurulması işiyle uğraşmışlardı. Erzurum'daki bu gizli teşkilatlanmanın başını çeken en önemli kişi Süleyman Necati (Güneri) Bey'dir. Konya'da İttihad ve Terakki Fırkası'nın açmış olduğu okullarda görevli bulunan

Süleyman Necati daha Temmuz 1918’de Filibeli Hilmi Bey’den almış olduğu mektup üzerine Ekim 1918’de Erzurum’a gelmişti.

Süleyman Necati Bey, mütarekenin imzalanmasından sonra bölgeyle ilgili Ermeni tehlikesinin artması üzerine Erzurum’da, Dr. Fuat Sabit Bey ve ileri gelen daha birçok kimseyle temasa geçerek gizli bir teşkilatın kurulmasını kararlaştırmış ve yoğun çalışmalar neticesinde “*İstihlâs-ı Vatan*” adıyla gizli bir teşkilat kurmuştu. İstihlâs-ı Vatan Cemiyetinin ilk merkez heyeti Süleyman Necati, Nalbandzâde İsmail Hakkı, emekli Binbaşı İdris ve Alay Müftüsü Nusret Beylerden oluşuyordu. Söz konusu cemiyet kısa sürede genişlemiş ve özellikle Elviye-i Selâse ile sıkı ilişki kurmuştur. Zaman zaman cemiyetin toplantılarına bölgedeki koyu ittihadçılardan 3.Fırka Kumandanı Miralay (Deli) Halit (Karsıalan) Bey de katılmıştır.

Halit Bey, Elviye-i Selâsedeki millî teşkilatlanmada önemli rol oynadığı gibi, aynı zamanda bölgedeki Ermenilerin önüne set çekmeyi de başarabilmiştir.

Süleyman Necati Bey Erzurum’da, millî teşkilattan başka “*Albayrak*” adıyla bir de gazete çıkardı. Albayrak’ın yeni hayatına başlaması, İkinci Ardahan Kongresi kararları huzurunda oldu. Ardahan Kongresi kararları çerçevesinde 17/18 Ocak 1919 gecesi Kars’ta toplanan 131 kişilik büyük kongre “*Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Millîyesi*”ni ilan ettikten sonra, Cihangirzâde İbrahim (Aydın) Bey başkanlığındaki geçici hükümet, Albayrak’ın mümessilliğine Kafkasya ve Havalisi İslam Orduları Kumandanı fahri ferik Nuri (Killigil) Paşayı seçmiş, o da kendine vekâlet etmek üzere Miralay (Deli) Halit Beyi -ya da ordudaki adıyla Eyyuplu Halit-göndermişti. Ancak Halit Bey’in asker olması münasebetiyle iş Süleyman Necati Bey’e havale edilmişti (Akbulut, 2006: 4). Süleyman Necati Bey de bir süreden beri bu işle meşguldü. Mütarekenin ertesinde İstanbul’dan Erzurum’a gelen Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden Filibeli Hilmi ve Ebulhindili Cafer (Erçikan) Beylerin yardımlarıyla, matbaa için gerekli olan ve Trabzon’a sipariş ettiği malzemeleri temin etmişti.

05 Mart 1919’da ikinci kez yayın hayatına başlayan Albayrak bu dönemde de Türkçü duygu ve düşüncelerden ayrılmamıştır. Millî birlik ve bütünlüğü sağlayıcı faktörlerden biri olarak, bu hususa daha fazla ağırlık vermiştir. Sadece Erzurum’un değil, bütün Vilâyât-ı Şarkiye’nin hak arayan sesi olmuştur. Bu amaçla “*Vilâyât-ı Şarkiye Ermenistan Olamaz*” söylemini, her nüshasında manşet yapmıştır. Sadece Erzurum ve çevresi değil, ülkenin bütün köşesindeki sıkıntılara ortak olmuştur. İşgale

uğrayan İzmir, Adana, Urfa ve Maraş Albayrak'ın daima gündeminde yer almıştır (Akbulut, 2006: 4).

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ise, genel merkezden üç ay sonra, 10 Mart 1919 tarihinde kurulmuştur. Erzurum şubesinin kuruluş girişimleri Halit Bey tarafından yapılmıştır. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Heyeti Merkeziyesinde şu isimler bulunmuştur: Reis Raif (Dinç), Küçük Kazım (Yurdalan), Hüseyin Avni Ulaş, Süleyman Necati Güneri, Baytar Ahmed Nedim Damar, Dursunbeyzade Mehmet Cevad Dursunoğlu, Hilmi (İttihad ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi) (Kırzioğlu, 1993: 19).

Erzurum şubesi daha sonra “*Şarkî Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti*” adıyla anılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleri altında müdafaa-i hukuk akımını temsil etmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal, daha Havza'da iken Kazım Karabekir'e telgraf çekerek Erzurum'daki Cemiyetin umumi durumu ve idare heyetinde çalışanların hüviyetini sormuş ve sonra da bu cemiyetin desteklenmesini rica etmiştir (Dursunoğlu, 2000: 62). Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti de Erzurum Şubesine gönderdiği 24 Mayıs 1919 tarihli yazıyla “*Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olunmasını*” bildirmiştir (Kırzioğlu, 1993: 68).

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesinin Mustafa Kemal'e desteği, Mustafa Kemal'in askerlikten istifa etmesinden sonra da sürmüştür. Hatta Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi, Mustafa Kemal'e Cemiyetin Reisliğini, Rauf Bey'e Reis-i Saniliğini teklif etmiştir. Albayrak Gazetesi, 14 Temmuz 1919 tarihli sayısında Mustafa Kemal'i “*bu muhterem kumandanı, bugün de mücahede-i millîyenin başında görmek mesut bir temaşadır*” diyerek övmüştür (Kırzioğlu, 1993: 141).

Erzurum Kongresi öncesinde Erzurum Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti yöneticileri ve Albayrak gazetesi, yani doğudaki bütün ittihadçılar, Batıdaki örgütlenmelerin tersine, Mustafa Kemal'i lider olarak kabul etmişlerdir. Tabii bunda, Mayıs 1919'da bu kentteki 15. Kolordu Komutanlığına atanarak gelen General Kazım Karabekir'in de katkısı ihmal edilmemelidir.

5.8 Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti

Mütarekeden sonra Trakya ve Batı Anadolu'dan başka ülkenin stratejik açıdan kritik noktalarından Kuzey-Doğu Anadolu'da da yerel direniş örgütleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi ve en güçlüsü "*Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti*" idi. Bu cemiyetin de örgütlenmesinde ve faaliyetlerinde burada bulunan ittihadçuların önemli katkısı olmuştur.

Trabzon, daha savaş yıllarından beri faaliyette olan Pontusçu Rumların kurmayı planladıkları Rum Devleti'nin merkezi olarak görülmüştür. Bu kapsamda Pontusçu faaliyetler de mütarekeden sonra hız kazanmıştı. Pontusçu Rumlardan başka Ermenilerin de yörede gözü vardı. Rum ve Ermeni çeteleri faaliyetleriyle Trabzon'daki asayiş tehdit sürekli etmişlerdir.

Bu arada Trabzon'da köklü bir ittihadçılık geleneği hâkimdir. Hatta bundan dolayı şehrin ileri gelenleri ittihadçı aleyhtar İstanbul hükümetlerinin Trabzon'u yalnız bırakacağını düşünmüşlerdir (Er, 1985b: 1130).

Yöredeki Pontusçu eylemlerin giderek artması karşısında Trabzon'da, ilk aşamada, Faik Ahmet (Barutçu) Bey'in girişimleriyle "*İstikbâl*" adıyla bir gazete yayınlanmıştır. Faik Ahmet Bey "*İttihad ve Terakki Fırkası Trabzon İl İdare Heyeti Başkanı*" Barutçuoğlu Ahmet Bey'in oğludur (Demircioğlu, 1998: 25).

İlk kez 11 Aralık 1918'de yayınlanmaya başlayan gazetenin gayesi Trabzon'da siyasî bir teşkilatın kurulmasını sağlamak ve bu teşkilâtın sözcülüğünü yapmaktı (Demircioğlu, 1998: 28). Yayınlanmaya başladığı ilk günden itibaren İstikbal, bir süre, millî birlik ve beraberlik konusunu gündeme getirmiştir.

İstikbal gazetesinin, 1918 yılı sonu ve 1919'un ortalarına kadar olan yayınlarındaki gaye yöresel olup, Trabzon'daki teşkilatlanma ve bu teşkilatın sözcülüğünü yapma ağırlıklı iken özellikle 1920 yılından itibaren bütün Anadolu'ya hitap edecek şekilde değişikliğe uğramıştır (Demircioğlu, 1998: 29).

İstikbâl gazetesinin kamuoyu oluşturma gayretleri neticesinde 12 Şubat 1919'da "*Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti*" kurulmuştu. Cemiyetin kuruluşunda İstikbâl gazetesi idarecilerinin yanı sıra, Trabzon eşraf ve aydınlarının gösterdiği birlik yanında, şehirdeki sivil-asker resmi görevlilerin teşviklerinin de rolü olmuştur (Özel, 1991: 63).

Cemiyetin kurucuları Trabzon'un güçlü ittihadçı eşrafıydı. Cemiyetin kurucuları arasında yer alan Barutçuzâdeler, Nemlizâdeler, Eyüpzâdeler,

Abanozzâdeler Trabzon'un önde gelen güçlü eşraf ailelerindendi ve hepsinin eski İttihad ve Terakki Fırkası ile ilişkisi bulunuyordu. İlk kongrede cemiyetin başkanlığına getirilecek olan Barutçuzâde Hacı Ahmet Bey, savaş yıllarında Teşkilât-ı Mahsusa'nın bölgedeki temsilcisiydi (Sakallı, 1997: 182).

İlk kongresini 23 Şubat 1919'da toplayan Trabzon Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti kısa süre içinde gerek Trabzon ve kazalarında gerekse Ordu, Gümüşhane, Giresun ve Rize'de şubeler açmıştır. Cemiyet, Trabzon ve civarında birçok toplantı ve kongre gerçekleştirmiştir (Demircioğlu, 1998: 70-109).

Cemiyet, Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyetinin Erzurum şubesiyle ortaklaşa Erzurum Kongresini de düzenlemiştir.

5.9 Kilikyalılar cemiyeti

Bölgesel direniş örgütlerinin oluşumlarından başka, mütarekeden sonra, ittihadçılar, İstanbul merkezli, fakat Anadolu'nun özellikle itilaf işgaline maruz kalmış toprak parçalarını müdafaa ile ilgili bazı siyasal oluşumların da başını çekmişlerdir. Bu oluşumlardan birisi "*Kilikyalılar Cemiyeti*"dir.

Aralık 1918'in başlarından itibaren itilaf kuvvetleri Çukurova bölgesini işgalleri altına almaya başlamışlardı. Bölgedeki Ermenileri de harekete geçiren Fransızlar; Dört Yol, Mersin, Tarsus ve Adana'yı işgal etmişlerdi. İşte bu gelişmelerin olduğu bir dönemde önce Adana'da bir grup aydın genç bir araya gelerek gizli bir millî teşkilat vücuda getirmeye çalışmıştı. Eczacı Basri (Arsoy) ile Dr. Ali Hikmet (Oral) adlarında iki Adanalı tarafından örgütlenen bu millî teşkilat, işgal güçlerine karşı silahlı direnişten ziyade, baştaki görevlilerin yardım ve desteklerini sağlamak, işgal güçlerinin haksız uygulamalarına karşılık, dönemin büyük devletlerinin dikkatini çekmek, halkın direniş gücünü artırmak ve karşı propaganda yapmak amaçlarını gütmüştü (Çelik, 1999: 125).

Bu hareketin mensupları özellikle İstanbul basınına gönderdikleri "*Feryadnâme*" ve "*Protesto Telgrafları*" ile Adana'nın Türklüğü, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğu ve ona bağlı kalacağı vurgulamışlardı.

Bu arada Adana'da bazı kimselerin girişimleriyle bir de gazete yayınlanmaya başlamıştı. Öğretmen Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey ve Avni (Doğan) Bey, Mücavirzâde Mustafa Emin Beyin sahibi olduğu Hayat matbaasında 25 Aralık 1918'de "*Adana*" adıyla yayınlamaya başladıkları gazete, sadece üç sayı

neşredilebilmiştir. Çünkü gazete itilaf kuvvetleri tarafından kapatılmıştır. Çünkü gazetenin, bir taraftan gönüllü Ermeni askerlerinin şımarıklığını şiddetle eleştirmesi, diğer taraftan da bütünüyle Adana'nın Türk olduğunu ifade etmesi itilaf kuvvetlerinin tepkisini üzerine çekmişti.

İşte Adana'da bu tür bir örgütlenme sürecinin başladığı ve işgal tehlikesinin şiddetini arttırdığı bir ortamda İstanbul'daki Adanalılar gerek bu harekete destek vermek, gerekse Adana ve civarının Türk toprakları olduğunu savunmak amacıyla İstanbul'da "*Kilikyalılar*" veya bir diğer adıyla "*Adana Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti*"ni teşkil etmişlerdir.

Müdafaa-ı Millîye Cemiyeti'nin merkez binasında 21 Aralık 1918'de kurulan cemiyetin (Tunaya, 1995: 485) kurucu ve yönetim kurulu üyeleri: Sabık Âyan Reisi Menemenlizâde Rıfat, Sabık Hariciye Nâzırı Menemenlizâde Nabi, Sabık Nafia Nâzırı Ali Münif, Sabık Ayıntab Mebusu Ali Hayati, Sabık İçel Mebusu Hafız Mehmet Emin, Sabık Maraş Mebusu Abdülkadir, Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi Evliyazâde Hacı Evliya, Şûra'yı Osmanî Azası Tarsuslu Nurizâde Seyfeddin ve Beyoğlu Daire-i Belediyesi Müdürü Ramazanoğlu Saffet Beylerdi (Çelik, 1999: 29).

Kurucuları ve üyeleri hemen tamamına yakınının eski İttihad ve Terakki mebus ve azaları olduğu görülmektedir. Zaten Adana meselesi bir süreden beri ittihadçıların gündemindeydi. Mütarekeden hemen önce İttihad ve Terakki Fırkası'dan ayrılarak Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası adıyla Ali Fethi Bey'in başkanlığında yeni bir fırka kuran bazı İttihadçılar söz konusu fırkanın yayın organı olan Minber gazetesi vasıtasıyla Adana halkının sesine kulak vermişti. 13 Aralık 1918'de yayınlanan Minberde "*Adana'nın Feryadı*" başlıklı yazıda Adana'nın Türklüğü ve Adanalıların Osmanlı kalmak yönündeki talepleri dile getirilmiştir (Kocaoğlu, 2006: 276).

Sonuç olarak İttihadçılar, mütarekeden hemen sonra Teceddüt, Osmanlı Hürriyetperver Avam gibi yeni adlarla kurulan bazı siyasal fırkalar bünyesinde politik çalışmalarını devam ettirmelerinden başka başta İstanbul olmak üzere bütünüyle Trakya ve Anadolu'da da fırka dışı millî direniş hareketlerinde çoğu zaman kurucu pozisyonunda olmuşlardır.

ALTINCI BÖLÜM

6. FİRARİ İTTİHADÇILARIN FAALİYETLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye aleyhinde sonuçlanması, buna bağlı olarak, ülkede ittifadçı aleyhtarlığının giderek artması, İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelen yönetim kadrosunun yurt dışına firar etmesine neden olduğunu İkinci Bölümde anlatılmıştı.

İttihad ve Terakki Fırkası'nın son kongresinin yapıldığı bir sırada 01-02 Kasım 1918 gecesini Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rusuhi, polis eski müdürlerinden Azmi ve Bedri Beyler Almanya'ya firar etmişlerdir (Tunaya, 1989: 567). Böylece İttihad ve Terakki Fırkası'nın liderleri ve beyin takımı, kurdukları ve ülkenin hemen hemen tamamına hâkim olacak şekilde örgütledikleri teşkilatlarından mahrum kalmışlardır.

Geçmişteki siyasî tecrübeleri onları yurt dışında da iyi birer teşkilatçı yapmıştır. Nitekim bu birikimlerini iyi kullandılar. İttihad ve Terakki Fırkası'nın yurt dışında devamını sağlayabilmek için değişik adlar altında yeni bazı teşkilatlar kurmuşlardır.

Yurt dışı teşkilatlanmada Talat Paşa önemli rol oynamıştır. Talat Paşa, teşkilatlanma faaliyetlerini ilk olarak Berlin'de başlatmıştır. Bu arada Berlin'de siyasî kargaşa ortamı hâkimdi. Geniş işçi kitleleri Alman sokaklarını doldurmuş, ihtilal hazırlığına girmişti (Arif, 1992: 17). Talat Paşa ve İttihad ve Terakki Fırkası liderleri 09 Kasım'da Almanya sınırına ulaştıklarının ertesi günü Alman İmparatoru Hollanda'ya kaçmış ve Almanya'da cumhuriyet ilan edilmişti (Arif, 1992: 17).

Berlin'deki bu sosyal hadiseler burada bulunan Türk öğrenciler üzerinde de etkili olmuştu. Savaş yıllarında Almanya'ya, eğitim amacıyla gönderilen öğrencilerin büyük bir kısmı Talat Paşa ekibinin Berlin'e geldiği sıralarda halen Türkiye'ye dönmemişti ve birçoğu Berlin'de esen sol rüzgârın etkisinde kalmıştı. Türk

öğrencilerinin yanı sıra, çeşitli İslam ülkelerinden gelen öğrenci ve siyasî liderler de henüz Berlin’de bulunuyorlardı. Hatta birçoğu, ülkeleri İngiliz işgali altında bulunduğu için geri dönmekte güçlük çekiyorlardı.

Talat Paşa Berlin’deki bu potansiyeli değerlendirmek için burada bulunan bütün şarklıları birleştirmeyi ve bir şarklılar yurdu tesis etmeyi düşünmüştü. Bunun için de, azası bir Türk, bir Mısırlı, bir Suriyeli, bir Hintli, bir Azerbaycanlı, bir Tunusludan mürekkep bir heyet teşkil etti. Bu heyetin görevi “*Şark Kulübü*” adıyla kurulması düşünülen teşkilatın alt yapısını hazırlamaktı. Nihayet kulüp için gerekli olan bina Berlin’deki Türk müteşebbisleri tarafından temin edilmişti (Arif, 1992: 41). Böylece Talat Paşa’nın girişimleri sonucunda Berlin’de “*Şark Kulübü*” adıyla yeni bir teşkilat kurulmuştu.

Şark Kulübünün idare heyetinden başka bir de kulübü teşkil eden her milleti temsilen seçilmiş kişilerden mürekkep teftiş heyeti olacaktı. Kulüp adına toplanan para ile fakir şarklı talebelere yardım edilecek, Şarklıların Avrupa’yı tanımasını sağlanacak, Şark hakkında eserler yazılarak bastırılacak ve böylece Şark ile ilgili her türlü propaganda yapılacaktı. Ayrıca Şark milletlerine ait bir davanın müdafaasında Şark Kulübü birleşik bir cephe halinde hareket edecek ve bir millet için verilecek karara diğer milletlerin temsilcileri dahi iştirak etmek suretiyle yapılacak teşebbüs himaye olunacaktı (Arif, 1992: 42).

Şark Kulübü, aynı zamanda, bir süre sonra Enver Paşa’nın gayretleri ile Berlin’de toplanıp, Rusya’da somut şeklini alacak olan “*İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı*”nın da ilk çekirdeğini oluşturmuştur.

Şark Kulübünden sonra ittihadçıların yurt dışında teşkil ettikleri ve eski İttihad ve Terakki Fırkası’nın devamı olarak gördükleri teşkilat “*İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı*”ydı (Karabekir, 2001: 130). Cemiyetin alt yapısı Berlin’de oluşturulmuştu.

İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı, yurt dışında ittihadçıların örgütledikleri en büyük ve etkin teşkilat olmuş ve çok geniş bir sahada faaliyet göstermiş, yurt dışında bulunan bütün ittihadçıların bağlı bulunduğu bir örgüt olmuştur. İttihatçı liderlerin yurtdışında gerçekleştirdikleri bu faaliyetlerin Anadolu’da yeşermeye başlayan Milli Mücadele Hareketine doğrudan bir faydası olduğunu söyleyemeyiz. Artık bu liderler Türk Milleti’nin vereceği bağımsızlık mücadelesinde herhangi bir rol alamayacaklardır. Çünkü üstünlük bu tarihlerde M. Kemal Paşa’ya geçmiştir. Talat Paşa Berlin’de Solomon Terleryan isimli bir Ermeni tarafından şehit edilmiştir. Enver

Paşa ise Tacikistan'da Sovyet askerleriyle çatışırken şehit düşmüştür. Cemal Paşa ise Tiflis'te Ermeni suikastçıları tarafından şehit edilmiştir.

SONUÇ

İttihad ve Terakki Fırkası'nın kökeni, 1860'lı yıllarda “*Jön Türk*” ya da “*Genç Osmanlılar*” adıyla anılan Osmanlı Aydın hareketine dayanmaktadır. Bu hareket 1908-1918 yılları arasında Türk siyaseti üzerinde en etkin rolü oynamış ve özellikle de 1913'ten sonra tüm devlet aygıtını ele geçirerek yönetimi tek partili bir biçime dönüştürmüştür.

Cemiyetin 1913 yılından itibaren kurmaya başladığı sosyal, ekonomik, kültürel dernek ve örgütler; değişik toplumsal kitlelerin katılımıyla geniş ve güçlü bir teşkilat ağını ortaya çıkarmış bunun yanı sıra toplumda örgütlenme bilincinin oluşumunu sağlamıştır. Bütün bunlar, cemiyetin Kasım 1918'den sonra içine girdiği dağılma sürecinden sonraki yeniden yapılanmasında belirleyici rol oynamıştır.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu ittifak blokunun, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yenilgiye uğraması 1913-1918 döneminin tek partisi olan İttihad ve Terakki Fırkası için yeni ve öncekinden oldukça karışık, zor bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Ekim 1918'e gelindiğinde başta Talat Paşa olmak üzere İttihad ve Terakki Fırkası'nın lider kadrosu artık, hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını, İttihad ve Terakki Fırkası hükümetleri ve politikalarının devam edemeyeceğini kavramışlar ve gelinen noktada bundan sonrası için nasıl bir strateji izleneceği üzerinde düşünmeye başlamışlardır.

Bu sıkıntılı ortamda Ali Fethi Bey'in başını çektiği bir grubun üyeleri “*Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*” adıyla yeni bir fırka teşkil etmişlerdir. Artık İttihad ve Terakki Fırkası'nın bünyesinde barındırdığı farklı görüşler kendini açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştır.

Son kongresi öncesinde İttihad ve Terakki Fırkası içinde yaşanmış olan çözülmenin, gerçekte ittihadçı siyaset anlayışından kesin çizgilerle kopmuş bir ayrılık hareketi değildir. Çünkü bu yeni hareket her ne kadar kendini yeni bir isim ve yeni bir programla takdim etmişse de Meclis-i Mebusan'daki faaliyetlerinde zaman

zaman İttihad ve Terakki Fırkası'nın devamı olan ve 01-04 Kasım 1918 kongresinde doğan Teceddüt Fırkası ile fikir ayrılığına düşmemiş, hatta çoğu zaman Teceddüt Fırkası'yla birlikte hareket etmiştir.

Sadece Meclis-i Mebusan'daki tavrı değil, aynı zamanda firkanın yayın organı olan Minber Gazetesi vasıtasıyla basın sahasında da ittihadçı anlayıştan vazgeçmediğini, aynı siyaseti takip ettiğini göstermiştir. Bu noktadan bakıldığında İttihad ve Terakki Fırkası'ndan kopan "*Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*"nın ittihadçılığın devamını sağlama yönünde planlanmış bir girişim olabileceği fikri aklımıza gelmektedir. Kaldı ki bu hareket kendini, her ne kadar İttihad ve Terakki Fırkası'ndan ayrı ve yepyeni bir siyasî fırka şeklinde takdim etmişse de mütareke sonrası iç siyasetin ana unsurlarını oluşturmaya başlayan ittihadçı karşıtları bu hareketi İttihad ve Terakki Fırkası'nın isim değiştirmiş ama ittihadçılığından hiçbir şey kaybetmemiş bir fırka olarak görmüşlerdir. İttihadçı karşıtlarının bu yaklaşımı özellikle Ahmet İzzet Paşa Hükümetinden sonra kurulan Tefik Paşa ve Damat Ferit Paşa hükümetlerinde de hâkim olmuştur.

İttihad ve Terakki Fırkası, savaşın sonunda, kendi geleceğini ve siyasal yaşamını ne şekilde ve nasıl sürdüreceğini tespit etmek üzere 01- 04 Kasım 1918 tarihleri arasında son ve olağanüstü olarak kongresini toplamıştı. Mondros mütarekesinin hemen ertesinde ve Türkiye'nin geleceği açısından son derece nazik ve sıkıntılı günlerde bu toplantısını gerçekleştiren İttihad ve Terakki Fırkası, kongre sonunda "*Teceddüt*" adıyla ve yepyeni bir programla siyasî yaşamını devam etme kararı verdi. Böylece Birinci Dünya Savaşı, sonuçları itibariyle Türk iç siyasetinin en etkin ve güçlü siyasal kuruluşu olan İttihad ve Terakki Fırkası'nı büyük bir dönüşüm arayışının içerisine itmiş ve neticede ittihadçılar siyaset yapmaktan değil ama "*İttihad ve Terakki*" isminden vazgeçmek zorunda kalmışlardır.

Teceddüt Fırkası da tıpkı Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası gibi yeni ve öncekinden farklı bir siyasî programla ortaya çıkmıştır. İttihad ve Terakki Fırkası ile bir ilişkisi bulunmadığını ileri sürmekle birlikte Teceddüt Fırkası, onun malvarlığına, başta İstanbul olmak üzere ülkedeki mevcut kulüp ve şubelerine sahip çıkmaktan da geri durmamıştır. Sırf bu özelliği Teceddüt Fırkasının İttihad ve Terakki Fırkası'nın gerçek mirasçısı olduğu göstermiştir.

Her iki firkanın özellikle Tefik Paşa Hükümeti döneminde mecliste sergiledikleri tavır başta hükümet olmak üzere padişah ve İttihadçı karşıtı basın organları tarafından ittihadçılığın devamı olarak değerlendirilmiş ve bu durum

Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1918'de padişah tarafından feshedilmesine neden olmuştur.

Meclisin feshinden sonra bir yandan itilâf devletlerinin, özellikle de İngilizlerin, diğer yandan ittihadçı karşıtı basın organı ve muhalif fırkaların etkisiyle önce Tevfik Paşa hükümetleri ve 04 Mart 1919'dan itibaren de Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde ittihadçılar ve ittihadçı kuruluşlar sıkı bir takibe alınmışlar ve bu çerçevede eski İttihad ve Terakki Fırkası'nın merkez ve taşradaki kulüp ve şubeleri kapatılırken, malvarlıklarına da el konulmuştur. Ayrıca savaş yıllarının birer ürünü olan ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın inisiyatifiyle kurulan Donanma Cemiyeti, Müdafaa-ı Millîye Cemiyeti gibi kimi kuruluşlar da ittihadçılığın devamı kapsamında kabul edilerek tasfiye edilmişlerdir. Kuruluşların yanı sıra ittihadçılardan yurt içinde kalanlar da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmişler ve bir yandan da kurulan Divân-ı Harb-i Örfilerde yargılanmışlardır. Böylece mütareke döneminde kurulan hükümetler ittihadçılığın tasfiyesi hususunda oldukça etkili bir faaliyet yaparak yurt içinde bulunan ve özellikle de İstanbul'da hala siyasî nüfuzunu devam ettirmeye çalışan ittihadçıların siyasal etkinliklerini kırmaya çalışmışlardır.

İttihadçılar güçlü bir örgüt yapısına sahip olduklarından ve İttihad ve Terakki Fırkası hükümetleri döneminde devlet idaresinde etkili bir biçimde kadrolaşmışlarından dolayı İstanbul hükümetleri ittihadçıların ve İttihad ve Terakki Fırkası kuruluşlarının tasfiyesi hususunda birçok güçlükle karşılaşmışlardır. Hatta zaman zaman etkisiz ve yavaş hareket ettikleri gerekçesiyle muhalifler tarafından eleştirilmişlerdir.

Bu arada Muhalefet de ittihadçı aleyhtarlığını ittihadçı düşmanlığına vardırarak mütareke döneminin en önemli meselesi haline getirmiştir. Gerçekten de bu dönemde muhalif basın ve fırkaların iftiraya varan tutumu ittihadçı düşmanlığını bir moda haline getirmiştir. İttihad ve Terakki Fırkası hükümetlerinin savaş yıllarındaki bütün uygulamaları -özellikle Tehcir Uygulaması- şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bununla da yetinmeyen muhalefet ülkedeki her türlü millî kıpırdanmaları ittihadçılığın yeniden diriltilmesi olarak değerlendirmekten de kaçınmamıştır. Muhalif basının bu tavrı, söz konusu Tehcir uygulamasının, Ermenilerin katlinden ibaret olduğu şekline dönüşmesine neden olmuştur. Bu ise Ermeni meselesi ile ilgili olarak ileride Türk Devleti'nin zan altında kalmasına yol açacak bir süreci başlatmıştır.

İttihadçılar, Teceddüt ve Osmanlı Hürriyetperver Avam fırkalarının haricinde ülkenin içine düştüğü kötü şartları göz önüne alarak başta İstanbul olmak üzere vatanın hemen her köşesinde özellikle Mondros mütarekesi sonrasında itilaf kuvvetlerinin gerçekleştirdiği işgal hareketlerine bir tepki olarak ortaya çıkan yerel direniş örgütleri ve müdafaa-ı hukuk cemiyetlerinde de yer almışlar ve hatta çoğu zaman söz konusu millî teşkilatların örgütlenmesinde aktif rol oynamışlar, öncülük etmişlerdir. Bir başka deyişle İttihad ve Terakki Fırkası'nın, yılların kazandırdığı örgütlenme tecrübesi söz konusu millî teşkilatların oluşumunda etkili olmuştur. Bu cemiyetlerden biri olan "*Karakol*", Millî Mücadele'nin silah, cephane ve subay ihtiyacının karşılanmasında azımsanmayacak ölçüde katkılar sağlamıştır.

Ekim 1918'den itibaren iktidarı bırakan ve bir dağılma sürecine giren ittihadçılar Mayıs 1919'a kadar iktidar ile mücadeleyi sürdürmüşlerse de özellikle Teceddüt ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkalarının kapatılması ve sonrasında önde gelen birçok ittihadçının Malta'ya sürülmesiyle artık İstanbul'da siyaset yapmanın kendileri açısından çok daha zor duruma geldiğini anlamışlar ve yine temellerini kendilerinin attığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla önemli bir döneme giren Millî Mücadele hareketine destek vermek üzere siyasî mücadelelerinin sahasını Anadolu'ya kaydırmışlardır. Bundan böyle ittihadçıların en önemli teşkilatı müdafaa-ı hukuklar olmuş ve Sivas Kongresiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri olarak tek çatı altında toplanmalarıyla birlikte ittihadçılar yeni bir lider yönetiminde yeniden bir toparlanma sürecine girmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz. (1964). *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınevi, İstanbul
- AHMAD, Feroz. (1995). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- AHMAD, Feroz. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- AHMET İZZET PAŞA. (1993). *Feryadım*, Cilt II, (Haz.) Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul
- AHMET RIZA BEY. (1988). *Meclis-i Mebusun ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, (Haz.) Bülent Demirbaş, İstanbul
- AKAL, Emel. (2002). *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul
- AKBULUT, Dursun Ali. (2006). *Albayrak Olayı*, Temel Yayınları, İstanbul
- AKŞİN, Sina. (1971). "İttihat ve Terakki Üzerine", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, No. 1, Mart
- AKŞİN, Sina. (1988). *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cilt. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara
- AKŞİN, Sina. (1990). *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908*, (Ed.) Sina Akşin, Cilt III, Cem Yayınları, İstanbul
- ALKAN, Mustafa. (1994). "Millî Mücadelenin Büyük Şahsiyeti Hüseyin Rauf Orbay", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara
- ALTINAY, Ahmet Refik. (1999). *İki Komite İki Kıtıl*, Bedir Yayınevi, İstanbul
- ARİF, Cemil. (1992). *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, (Haz.)Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul
- ASLAN, Yavuz. (1997). *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK Yayınları, Ankara
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1967). *Nutuk*, 3 Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1985). *Söylev Belgeler*, (Der.) Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Cilt III, Çağdaş Yayınları, İstanbul
- ATAY, Falih Rıfkı. (1998). *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul
- ATAY, Falih Rıfkı. (1999). *Çankaya*, Cilt I, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul
- AVCIOĞLU, Doğan. (1985). *Milli Kurtuluş Tarihi*, C. III, Tekin Yayınları, İstanbul
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1973). *Enver Paşa*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1966). *Tek Adam*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1992). *Enver Paşa*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1995). *Enver Paşa*, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul
- AYDIN, Mesut. (1992). Millî Mücadele döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- BALCIOĞLU, Mustafa. (2001). *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yayınları, Ankara
- BAYAR, Celâl. (1965). *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt I, İstanbul

- BAYAR, Celâl. (1967). *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, Cilt V, Baha Matbaası, İstanbul
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1970). *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara
- BEYATLI, Yahya Kemal. (1968). *Siyasi ve Edebi Portreler*, Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik. (1992). *Trakya'da Millî Mücadele*, TTK Yayınları, Ankara
- BİLGİ, Nejdet. (1999). *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması*, Ankara
- BLEDA, Mithat Şükrü. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- BORAK, Sadi. (1998). *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- CAVİD BEY. (2000). *Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Cilt I, Temel Yayınları, İstanbul
- CEMAL Paşa. (1996). *Hatırat*, 5. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul
- COŞAR, Ömer Sami. (t.y.). *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul
- ÇAPA, Mesut. (2001). *Pontus Meselesi*, Serander Yayınları, Trabzon, 2001
- ÇARIKLI, Hacim Muhittin. (1967). *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin'in Kuvayı Milliye Hatıraları*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara
- ÇAVDAR, Tevfik. (1984). *Talat Paşa*, Dost Kitabevi, Ankara
- ÇAVDAR, Tevfik. (1991). *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul
- ÇELİK, Kemal. (1999). *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Yayınları, Ankara
- ÇUKUROVA, Bülent. (1994). *Kurtuluş Savaşı'nda Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ardıç Yayınları, İstanbul
- DEMİRCİOĞLU, Asuman. (1998). *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbâl Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum
- DURSUNOĞLU, Cevat. (2000). *Millî Mücadelede Erzurum*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- DURU, Kazım Nami. (1957). *İttihat ve Terakki Anılarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul
- ELDEM, Vedat. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara
- ER, Alev. (1985a). "Millî Mücadele'de Gizli Örgütler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul
- ER, Alev. (1985b). "Millî Mücadele'de Siyasal Kuruluşlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul
- ER, Alev. (1985c). "Şûra Hükümetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul
- ERTÜRK, Hüsamettin. (1996). *İki Devrin Perde Arkası*, (Haz.) Samih Nafiz Tansu, Sebil Yayınevi, İstanbul
- FATİNOĞLU, Abidin Nesimi. (1977). *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul
- GENELKURMAY Başkanlığı. (1999). *Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara,
- GÖKBİLGİN, Tayyib. (1959). *Millî Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, Ankara
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender. (1989). *Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- GÜRLER, Hamdi. (1994). *Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara

- HANİOĞLU, M. Şükrü. (1985). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul
- HANİOĞLU, Şükrü. (1989). *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul
- İNÖNÜ, İsmet. (1985). *İsmet İnönü Hatıralar*, (Der.) Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara
- İSLAM, İbrahim. (1995). *Millî Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum
- KANSU, Aykut. (1995). *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- KARABEKİR, Kâzım. (2001). *İstiklâl Harbimizde İttihat ve Terakki ve Enver Paşa I*, (Haz.) Orhan Hülagü, Emre Yayınları, İstanbul
- KARPAT, Kemal. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin. (1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset LMT. Şirketi, Ankara
- KINROSS, Lord. (2008). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev.) Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim. (1998). *İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)*, Temel Yayınları, İstanbul
- KOCAOĞLU, Bünyamin. (2006). *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul
- KOLOĞLU, Orhan. (2000). *Aydınlarımızın Bunalım Yılı Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, Boyut Yayınları, İstanbul
- KÖKSAL, Osman. (1996). *Tarihsel Süreci İçinde bir Özel Yargı Organı Olarak Divân- Harb-i Örfiler (1877-1922)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara
- KURAN, Ahmet Bedevi. (1959). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul
- KUŞCUBAŞI, Eşref. (1997). *Hayber'de Türk Cengi*, (Der.) P.H. Stoddard ve Basri Danışman, Arba Yayınları, İstanbul
- MARDİN, Şerif. (2000). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul
- MARDİN, Şerif. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul
- MARTI, Metin. (1998). *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul
- MÜTERCİMLER, Erol. (2008). *Fikrimizin Rehberi*, Alfa Basım Yayım, İstanbul
- OKANDAN, Recai G. (1959). *Âmme Hukukumuzun Ana Hatları*, Birinci Kitap, İstanbul
- OKYAR, Ali Fethi. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul
- OKYAR, Osman ve SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet. (1999). *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- OLGUN, İbrahim. (1983). *İttihatçıların Kurtuluş Savaşında Anadolu 'ya Sızma Teşebbüsleri ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı*, VIII. Türk Tarih Kongresi, III. Ciltten Ayrı Basım, TTK Yayınları, Ankara
- ORBAY, H. Rauf. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım I*, Emre Yayınları, İstanbul
- ÖZALP, Kazım F. (1971). *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- ÖZEL, Sabahattin. (1991). *Millî Mücadelede Trabzon*, TTK Yayınları, Ankara
- PARLAR, Suat. (1997). *Osmanlıdan Günümüze Gizli Devlet*, Bibliotek Yayınları, İstanbul

- RAMSOUR, Ernest Edmondson. (2001). *Genç Türkler ve İttihat ve Terakki*, Kayihan Yayınları, İstanbul
- SÂBİS, Ali İhsan. (1991). *Birinci Dünya Harbi*, Cilt IV, Nehir Yayınları, İstanbul
- SAKALLI, Bayram. (1997). *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yayıncılık, İstanbul
- SARIGÖL, Adem. (2002). *Mahmut Şevket Paşanın Günlüğü*, IQ Yayınları, İstanbul
- SARIHAN, Zeki. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara
- SELÇUK, İlhan. (1993). *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, Cilt I, Çağdaş Yayınları, İstanbul
- SELEK, Sabahattin. (1976). *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul
- SELVİ, Haluk. (1998). *Millî Mücadelede Erzurum (1918-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum
- SORGUN, Taylan. (1997). *Halil Paşa İttihat ve Terakkiden Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul
- SÖYLEMEZ, Faruk. (1996). *Millî Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 34, Cilt: XII
- STODDARD, Philip H. (1993). *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev) Tansel Demirel, Arba Yayınları, İstanbul
- SÜLEYMAN Nazif. (1927). *Yıkılan Müessesese*, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul
- ŞİMŞİR, Bilâl. (1976). *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul
- TANÖR, Bülent. (1998). *Türkiye'de Kongre İktidarları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- TANSEL, Selahattin. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yayınları, İstanbul
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim. (1980). *Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları*, TTK Basımevi, Ankara
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim. (1989). *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yayınları, Ankara
- TEMO, İbrahim. (1987). *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul
- TEVETOĞLU, Fethi. (1987). *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- TEVETOĞLU, Fethi. (1991). *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara
- TOPRAK, Zafer. (1995). *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- TOPRAK, Zafer. (1997). "Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 43, Temmuz
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, Hürriyet Yayınları, İstanbul
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1995). *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1999). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul
- TUNAYA, Tarık Zafer. (2001). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, Cilt I, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- TUNCAY, Mete. (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara

- TÜRKGELDİ, Ali Fuad. (1987). *Görüp İştiklerim*, TTK Yayınları, Ankara
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1956). “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Bellekten*, Cilt XX, No.77 Ocak
- ÜNAL, Hasan. (1995). *İttihat ve Terakki liderlerinin I. Dünya Savaşı Sonrası Yurt Dışı Faaliyetleri (1918-1922)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- ÜNAL, Muhittin. (1994). *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, İstanbul
- YALÇIN, E. Semih ve GÜLER Ali. (2000). *Atatürk, Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği*, Cilt III, Berikan Yayınları, Ankara
- YALÇIN, Hüseyin Cahit. (1943). *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul
- YALÇIN, Hüseyin Cahit. (1976). *Siyasal Anılar*, (Haz.) Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- YALMAN, Ahmet Emin. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt I, Pera Yayıncılık, İstanbul
- YERASİMOS, Stefanos. (1979). *Türk Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yayınları, İstanbul
- ZÜRCHER, Erik Jan. (1995). *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

Oğuz Keklikci 1976 yılında Gaziantep'te doğdu. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2000 yılında mezun oldu. 2000 yılında Milli Eğitim Bakanlığında Tarih Öğretmeni olarak atandı. Oğuz Keklikci orta derecede İngilizce bilmektedir. Halen Özel İdare Anadolu Lisesi'nde tarih öğretmeni olarak çalışmaktadır.

VITAE

Oğuz Keklikci was born in Gaziantep in 1976. He graduated from History Department of Literature Faculty of Hacettepe University in 2000. He was appointed as a History Teacher at Ministry of National Education in 2000. He can speak English at intermediate level. Currently, he works as a History Teacher in Özel İdare Anatolian High School.